

שערי תשובה

רבינו יונה זצוק"ל
וזכות המצווה תעמוד למקלידי הספר לזרע בר קיימא לעבודתו יתברך

השער הראשון - בביאור התשובה ועיקריה
השער השני - להורות הדרכים שיתעורר האדם בהם לשוב אל ה'
השער השלישי - נבאר חומר המצות והאזהרות וחלוקי העונשים
השער הרביעי - בחלוקי הכפרה

השער הראשון - בביאור התשובה ועיקריה

א. מן הטובות אשר היטיב הש"י עם ברואיו כי הכין להם הדרך לעלות מתוך פחת מעשיהם. ולנוס מפח פשעיהם. לחשוך נפשם מני שחת ולהשיב מעליהם אפו. ולמדם והזהירם לשוב אליו כי יחטאו לו לרוב טובו וישרו כי הוא ידע יצרם שנאמר - (תהילים כה) טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך. ואם הרבו לפשוע ולמרוד ובגד בוגדים בגדו לא סגר בעדם דלתי תשובה שנאמר (ישעיה לא) שובו לאשר העמיקו סרה. ונאמר (ירמיה ג) שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם.

והזהרנו על התשובה בכמה מקומות בתורה. והתבאר כי התשובה מקובלת גם כי ישוב החוטא מרוב צרותיו. כל שכן אם ישוב מיראת השם ואהבתו שנאמר (דברים ז) בצר לך מצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו. והתבאר בתורה כי יעזור השם לשבים כאשר אין יד טבעם משגת. ויחדש בקרבם רוח טהור להשיג מעלות אהבתו שנאמר - (שם ט) ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום וּבניך בכל לבבך ובכך נפשך. ואומר בגוף הענין (שם ט) ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך להשיג אהבתו. והנביאים והכתובים דברו תמיד על דבר התשובה עד כי באו עקרי התשובה כולם מפורשים בדבריהם כאשר יתבאר:

ב. ודע כי החוטא כאשר יתאחר לשוב מחטאתו יכבד עליו מאוד ענשו בכל יום. כי הוא יודע כי יצא הקצף עליו ויש לו מנוס שמה. והמנוס הוא התשובה. והוא עומד במרדו והנו ברעתו. ובידו לצאת מתוך ההפכה. ולא יגור מפני האף והחמה. ע"כ רעתו רבה (ועיי' במדרש קהלת משל על זה) :

ג. ולא ימצא איחור התשובה זולתי בעמי הארץ. אשר הם ישנים שוכבים. ולא ישובו אל לבבם ולא דעת ולא תבונה להם למהר להמלט על נפשם. ויש מהם נדחים מעל ה' ב"ה לא יאמינו לעונש החטא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות י"ט) אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום כי באמת עשה תשובה :

ד. ועוד התבונן ברעת המתאחר מן התשובה כי רעה הוא. כי לולי התמהמה. כי [עתה] שב נאנח במרירות לב ברגזה ובדאגה. ודלפה עינו מתוגה. כי יפגשו יצרו שנית ויזדמן החטא לידו. יכבוש את יצרו יזכור אשר עברה עליו כוס המרירות ולא יוסף לשתותה עוד. כמו שנאמר (תהילים ד) רגזו ואל תחטאו ביאורו רגזו והצטערו על אשר חטאתם ואל תחטאו עוד. כי הזכיר חטאם למעלה באמרו תבקשו כזב סלה. ויעיד על זה הפירוש אמרו רגזו מלשון (בראשית מה) אל תרגזו בדרך (חבקוק ג) ותחתי ארגזו. וענינם הצער על הדבר שעבר ועל ההווה. ולא אמר יראו או גורו.

וכאשר יאחר לשוב בבא החטא לידו יפול במוקשו כנפול בתחלה. ויגדל עונו האחרון מאוד. ותעלה רעתו לפני ה'. כי מראשית לא חשב כי פתאום יבא היצר השודד עליו. אך אחרי אשר ראה דלות כחו ואשר גברה יד יצרו עליו וכי עצום הוא ממנו. היה עליו לראות כי פרוע הוא. ולשית עצות בנפשו להוסיף בה יראת ה'. ולהפיל פחדו עליה. ולהצילה ממארב יצרו ולהשתמר מעונו. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כ"ו) ככלב שב על קיאו כסיל שונה באולתו. ביאורו כי הכלב אוכל דברים נמאסים וכאשר יקיאם נמאסים יותר והוא שב עליהם לאכלם. כך ענין הכסיל. כי יעשה מעשה מגונה. וכאשר ישנה בו מגונה יותר כאשר בארנו :

ה. השנית - כי השונה בחטאו תשובתו קשה כי נעשה לו החטא כהיתר. ובזה כבדה מאוד חטאתו. כמו שנאמר (ירמיה ג) הנה דברת ותעשי הרעות ותוכל. ביאור ותוכל. כי הרעות נעשות לך כהיתר וכדבר שהוא ביכלתך וברשותך. מלשון (דברים יב) לא תוכל לאכול בשעריך שתרגומו לית לך רשו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה על האיש שעבר עבירה ושנה בה כי מכאן ואילך אם יחשוב לעשות העבירה ונאנס ולא עשאה מחשבתו הרעה מצטרפת למעשה. ועליו נאמר (ירמיה ו) הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה פרי מחשבותם :

ו. ועתה בינה שמעה זאת כי הוא עיקר גדול. אמת כי יש מן הצדיקים שנכשלים בחטא לפעמים. כענין שנאמר (קהלת ז) כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. אכן כובשים את יצרם מאת פניהם. ואם יפלו בחטא פעם אחת לא ישנו לו. ונקוטו בפניהם. וחוזרים בתשובה. אך כל אשר אינו נזהר מחטא ידוע. ואינו מקבל על נפשו להשמר ממנו. גם אם הוא מהעונות הקלים. אף על פי שהוא נזהר מכל העבירות שבתורה קראוהו חכמי ישראל מומר לדבר אחד. ואת פושעים נמנה. וגדול עונו מנשוא. כי אם אמור יאמר העבד לרבו. כל אשר תאמר אלי אעשה זולתי דבר אחד. כבר שבר עול אדוניו מעליו. והישר בעיניו יעשה. וכל הענין הזה נאמר (דברים כז) ארור האיש אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם. ביאור אשר לא יקבל על נפשו לקיים כל דברי תורה מראש ועד סוף. ויורה על זה אשר לא יקים לעשות. ולא אמר אשר לא יעשה אותם:

ז. ועוד תדע כי השונה עבירה אחת עשר פעמים. אף על פי שנוהר מכל שאר העבירות. הנה הוא נחשב כעובר על עבירות חלוקות. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי אם יאמרו לנזיר אל תשתה והוא שותה. אל תשתה והוא שותה. לוקה באחרונה על כל אחד ואחד. כמשפט האוכל טריפה. בהמה טמאה. וחלב ודם:

ח. וראה ראינו כי רבו עונות הדור על זאת. כי יש אנשים רבים שמקבלים על נפשם להזהר מעבירות ידועות וכל ימי חייהם אינם נזהרים בהם. אבל הם אצלם כהיתר. ואלו לא היו נוהגים כן רק על עבירה אחת. חלי רע הוא בנפשם כאשר ביארנו. אף כי נוהגים על אזהרות רבות וכהנה מן החמורות. כמו שבועת חנם. ומקלל את חבירו או את עצמו בשם. והזכרת שם שמים לבטלה. או במקום שאינו טהור. או בידים לא נקיות. והעלמת עין מן העני. ולשון הרע. ושנאת חנם. וגבהות הלב. ונתינת חתית. והסתכל בעריות. וביטול תלמוד תורה כנגד כולם. ורבות כאלה. כתבנו מקצתם אצל בני הדור להזכירם ולהזהירם. וכן ראוי לכל בעלי תשובה לכתוב במגלת ספר הדברים אשר נכשלו בהם. והמצות אשר קצרו בקיומם. ולקרוא בספר זכרונותם בכל יום:

ט. והנה מדרגות רבות לתשובה. ולפי המדרגות יתקרב האדם אל הקב"ה. ואמנם לכל תשובה תמצא סליחה. אך לא תטהר הנפש טוהר שלם להיות העונות כלא היו. זולתי כאשר יטהר האדם את לבו ויכין את רוחו כאשר יתבאר. וכן כתוב (תהלים לב) אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון ואין ברוחו רמיה. וכענין הבגד הצריך כבוס. כי המעט מן הכבוס יועיל בו להעביר הגעל ממנו. אך לפי רוב הכבוס יתלבן. וכן כתוב (שם נא) הרב כבסני מעוני. ותכבס הנפש מן העון כפי אשר תכבס את לבה. שנאמר (ירמיה ד) כבסי מרעה לבך ירושלים. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (תהלים

קיב) אשרי איש ירא את ה'. בעודו איש. רצונו לומר - כי תשובת האדם המעולה בימי בחורותיו בעוד כחו עליו יתגבר על יצרו. אכן כל תשובה מועילה. כמ"ש (שם ז) תשב אנוש עד דכא ותאמר שוב בני אדם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה עד דכדוכה של נפש :

עתה נבאר עיקרי התשובה

י. העיקר הראשון - החרטה. יבין לבבו כי רע ומר עזבו את ה'. וישיב אל לבו כי יש עונש ונקם ושלם על העון. כענין שנאמר (דברים לב) לי נקם ושלם. ונאמר (איוב יט) גורו לכם מפני חרב כי חמה עונות חרב. ויתחרט על מעשיו הרעים. ויאמר בלבו מה עשיתי. איך לא היה פחד אלהים לנגד עיני. ולא יגורתי מתוכחות על עון. ומן השפטים הרעים. כי רבים מכאובים לרשע. לא חמלתי על גופי ולא חסה עיני עליו משחתו. מפני הנאת רגע אחד. ונמשלתי לאיש שיגזול ויחמוס ויאכל וישבע. ויודע כי אחרי אכלו ואחרי שתו יגרס השופט בחצץ שיניו. כענין שנאמר (משלי כ) ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ. ורעה מזאת כי הייתי על הנפש היקרה אכזרי. ונטמאה בגילולי יצרי. ומה הועילה בכל קניניה. אם רעה בעיני אדוניה. ואיך החלפתי בעולם חולף. עולם עומד לעד לעולם. איך נמשלתי כבהמות נדמתי. והלכתי אחרי יצרי כסוס כפרד אין הבין. ותעיתי מדרך השכל.

והנה הבורא נפח באפי נשמת חיים חכמת לב וטובת שכל. להכירו וליראה מלפניו. ולמשול בגוף וכל תולדותיו. כאשר המשילה על שאר בעלי חיים שאינם מדברים. מאשר יקרה בעיניו נכבדה. ואחרי אשר בעבור זאת נבראתי. ויהי בי הפך מזה. למה לי חיים. כענין שנאמר (משלי כא) אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח. ועוד כי כמשפט הבהמה לא עשיתי. אבל שפלתי ממנה. כי ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו. ואני לא ידעתי ולא התבוננתי. ושלחתי נפשי לחפשי מאדוניה. וטעמתי צופי. ונשיתי סופי. וגזלתי וחמסתי. ועל דל בוססתי. ולא זכרתי יום המות. אשר לא ישאר לפני נשמת. בלתי אם גויתי ואדמתי. וענין הזה אשר ביארנו. הוא אשר דבר ירמיה עליו השלום (ירמיה ח) אין איש נחם על רעתו לאמר מה עשיתי :

יא. העיקר השני - עזיבת החטא. כי יעזוב דרכיו הרעים ויגמור בכל לבבו כי לא יוסיף לשוב בדרך הזה עוד. ואם און פעל לא יוסיף. כענין שנאמר - (יחזקאל לג) שובו שובו מדרכיכם הרעים. ונאמר (ישעיה נה) יעזוב רשע דרכו :

ודע כי מי אשר חטא על דרך מקרה. כי התאוה תאוה. ויחזק עליו יצרו ויתקפהו. ולא נחלצו רעיוניו וחושיו בפגעו בו. ולא מיהרו לגעור בים התאוה ויחרב. על כן יגורוהו היצר בחרמיו. ונפל במכמוריו. לפי שעתו

ועתו. בהיות רוח היצר רע מבעתו. ולא מאשר חפצו ורצונו. למצוא עונו. ולעשות כמוה אחרי זאת. ראשית תשובת האיש הזה החרטה. ולשים יגון בלבו על חטאתו. ולהיות נפש נענה. ומרה כלענה. אחרי כן יוסיף בכל יום יראת ה' בנפשו. ויתן חתת אלהים בלבבו בכל עת. עד אשר יהיה נכון לבו בטוח בה'. כי אם יוסיף יעבור (בו) [לפניו] היצר ויפגשהו כפעם בפעם. ורבה עליו תאותו כמשפט הראשון. לא יהיה נפתה לבו עליו. ויעזוב דרכו. כמו שנאמר (משלי כח) ומודה ועוזב ירוחם. הזכיר תחלה ומודה. על החרטה והיודי. ואח"כ ועוזב.

אך האיש המתיצב על דרך לא טוב תמיד. וגבר על חטאיו דורך בכל יום ושונה באולתו. ושב במרוצתו גם פעמים רבות. וכל עת אוהב הרע. ומכשול עונו ישים נוכח פניו. רצונו לומר - התאוה והיצר. וחפצו מגמתו. אשר לא יבצר ממנו כל אשר יזם לעשות. ראשית תשובת האיש הזה. לעזוב דרכו ומחשבתו הרעה. ולהסכים לקיים ולקבל עליו לבל יוסיף לחטוא. אחרי כן יתחרט על עלילותיו הנשחתות. וישוב אל ה'. כמ"ש (ישעיה נה) יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו.

והמשל בזה. למי שאוחז השרץ ובא לטבול ולהטהר. כי יניח השרץ תחלה. ואחרי כן יטבול ויטהר. וכל זמן שהשרץ בידו עוד טומאתו בו. ואין הטבילה מועילה. והנה עזיבת מחשבת החטא. היא השלכת השרץ. והחרטה מאשר חטא. והיודי והתפלה. במקום הטבילה. והיה כי יבאו יסורים ומכאובים על הרשע. אשר תמיד כל זממיו. להתהלך באשמיו. יווסר בתחלה וישוב ממחשבתו הרעה אשר חשב. ויכרית מעבדיו מידי. והמשל בזה לעגל אשר יכוהו במלמד הבקר לכוון תלמיו. כן המתיצב על דרך לא טוב. יקח המוסר תחלה לעזוב דרכי מות ללכת דרך ישר. כמ"ש (ירמיה לא) שמוע שמעתי אפרים מתנוודד יסרתני ואוסר כעגל לא למד. ועוד נאמר אחריו (שם שם יט) כי אחרי שובי נחמתי. רוצה לומר כי אחרי אשר יסרתני ואוסר. ושבתי מדרכי הרעה. נחמתי אחרי כן ואתחרט על מה שעבר מדברי עונותי. והנה נתבאר לך מזה כל הענין אשר ביארנו:

יב. העיקר השלישי היגון. ישתונן כליותיו. ויחשוב כמה רבה רעת מי שהמרה את יוצרו. ויגדיל יגון בלבבו. וסער מתחולל ברעיוניו. ויאנח במרירות לב. כי יתכן שיתחרט וירע בעיניו כל חטאתו אשר חטא ולא השלים חקו בזה. כי גם הפסד דינר או איסר קשה בעיני האדם. אך אם אבד עשרו בענין רע ויצא נקי מנכסיו. נפשו עליו תאבל. ותכבד אנחתו. נפשו מרה לו. וכן על צרות רעות ורבות כאבו נצח. ויגון בלבו יומם. ויותר מהמה ראוי שיצטער ויאנח מי שהמרה את השי"ת (והנחית) [והשחית] והתעיב עלילה לפניו. ולא זכר [יוצרו] אשר בראו יש מאין. וחסד עשה עמו. וידו תנחהו בכל עת. ונוצר נפשו בכל רגע. ואיך מלאו לבו להכעיס לפניו. ואיך טח מראות עיני החוטא. מהשכיל לבבו. והמשכיל אשר נפקחו עיניו. יוחקו הדברים האלה בלבו. ויבואו חדרי רוחו:

יג. ומדרגות התשובה ומעלותיה. לפי גודל המרירות ועוצם היגון. והיא התשובה אשר תבא מדרך טוהר הנפש וזכות שכלה. כי לפי שכלו. וכפי אשר תפקח עיניו. ירבו ויעצמו במאד מאד יגוניו ברעיוניו. על רוב עוניו. כמו שנאמר - (ישעיה נז) כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. ביאורו כאשר יעטוף ויצטער הרוח שהוא מלפני כי הוא מן העליונים. ויעטפו נשמות אשר אני עשיתי. לא אריב עוד ולא אקצוף. כי איך לא אחון וארחם על נפש יקרה אשר היא מלפני. ונשמות אני עשיתי. על כן יקל העון כפי אשר תכבד (העבודה) [עבודת] האנחה עליו. כי היגון יבא מאת טוהר הנשמה העליונה. ונרצתה בזה יותר מאשר תרצה ברוב יסורי הגוף ומכאוביו. והמשל בזה כי המלך יחמול על חניכיו ילידי ביתו הקרובים אליו והם מאצילי ארץ הנכבדים ויתן להם חנינה. יותר מחמלתו על הרחוקים ופחותים. ואמר ונשמות אני עשיתי. לקרבתן אל העליונים. אף על פי שהגוף והכל מעשה ידיו. וכמוהו (שמות לב) והלוחות מעשה אלהים המה. ועוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה שלשה שותפין יש באדם אביו ואמו והקב"ה. ולפי שאין לאב ולאם שותפות בנשמה. על כן אמר ונשמות אני עשיתי. יורה על אמרו כי רוח מלפני. כי ענינו כאשר ביארנו :

יד. ואמר דוד המלך עליו השלום (תהלים לח) ה' נגדך כל תאותי ואנחתי ממך לא נסתרה. ביאורו גלויה לפניך כל תאותי כי איננה זולתי לעבודתך. ואתה יודע אנחתי כי איננה על עסקי עולם והדברים הכלים. זולתי על חטאי ועל קוצר ידי בעבודתך. ואמר אחד מן המתנפלים בחין ערכו. אנחתי מפחדך. הרחיקה ממני האנחות. דאגתי מקוצר ידי בעבודתך. הרחיקה ממני הדאגות.

טו. העיקר הרביעי הצער במעשה כמו שנאמר (יואל ב) וגם עתה נאום ה' שובו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד. ואמרו ז"ל הלב והעינים שני סרסורי החטא. וכן כתוב (במדבר טו) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. לכן בזאת יכופר עון הסרסורים. במדת תשובתם. כנגד מדת משובתם. כי יתכפר עון לבב החטאים. במרירותם ואנחותם. בשבר אשר הם שוברים אותו. כמש"כ כי רוב מלפני יעטוף. ונאמר (תהלים נא) לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. ומשל על זה מן הכלים [הטמאים] אשר [נשברו]. מטומאתם טהרו. כמ"ש (ויקרא יא) תנור וכירים יותץ. ועון העינים יכפר בדמעות כמו שנאמר (תהילים קיט) פלגי מים ירדו עיני על לא שמרו תורתך. לא אמר על לא שמרתי תורתך, אבל אמר לא שמרו. כי הם סבבו החטא על כן הורדתי פלגי מים :

טז. העיקר הה' הדאגה. כי ידאג ויפחד מעונש עונותיו. כי יש עונות שהתשובה תולה כפרתן ויסורין ממרקין. כמ"ש (תהלים לח) כי עוני אגיד אדאג מחטאתי. וענין היגון על שעבר. וענין הדאגה על העתיד. ועוד שנית

ידאג. אולי הוא מקצר בחובת התשובה בצער ובמרירות ובצום ובבכי. וגם כי הרבה צער והרבה בכה יזחל ויירא אולי לעומת זה הרבה אשמה. ולא השלים חוקו את כל ענותו ואשר יבכה בצום נפשו. ומי שהתבונן בגודל עבודת הבורא על יצוריו וכי אין קץ לרעת הממרה את פיו. כל אשר יוסיף בעבודה ובדרכי התשובה. הלא מצער היא. והנה למעט בעיניו. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי יד) חכם ירא וסר מרע ובאורו. החכם אף על פי שהוא סר מרע בכל מאמצי כחו. יירא ויזחל. אולי לא כלה חקו. ולא נזהר כדת מה לעשות. וכמוהו (שם כח) מעקש דרכים והוא עשיר. אף על פי שהוא עשיר. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה בילמדנו אל תפרש חכם ירא וסר מרע אלא חכם סר מרע וירא. וסוף הפסוק מוכיח עליו (שם) וכסיל מתעבר ובוטח. אמר על מידות הכסיל שהוא בהיפך ממידת החכם כי הכסיל מתעבר ועם כל זאת בוטח שלא יקרהו עון ונזק. ובעל הכעס עלול לפשעים ומופקר לנזקים. שנאמר (משלי כט) ובעל חמה רב פשע. ונאמר (שם כה) עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצר לרוחו :

יז. ועוד ידאג בעל תשובה פן יתגבר עליו יצרו. כמו שאמרו ז"ל אל תאמין בעצמך עד יום מותך. כל שכן האיש אשר נצחו לבו כבר. כי ראוי להשמר מן היצר האורב בכל עת. ולהוסיף בנפשו יראת ה' יום יום. ותהיה לו למעוז בעבור עליו כל משברי היצר המתחדש לעתיד.

יח. ודבר שלמה המלך עליו השלום על דבר התשובה. ופרט בו הענין הזה. ופתח פתח דבריו ואמר (שם כח) בעלוץ צדיקים ורבה תפארת ובקום רשעים יחופש אדם. פירוש הצדיקים מפארים ומכבדים בני אדם. על כל מעלה טובה הנמצאים בהם. והרשעים מחפשים מומי בני אדם ושגאותם להשפילם. ואף על פי שכבר הזניחו המעשים ההם וחזרו בתשובה. אח"כ אמר (שם שם ג) מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם. כי אף על פי שאין לבעל התשובה לגלות עונותיו לבני אדם. כמו שיש להבין מה שאמר ובקום רשעים יחופש אדם. אבל חייב להתוודות עליהן. כענין שנאמר (תהלים לב) חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי. ונאמר (ירמיה ב) הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי. וחכמי ישראל ז"ל פירשו. פעמים שהמכסה פשעיו לא יצליח. כמו בעבירות שבין אדם לחבירו. כי אין לו כפרה עד אשר ישיב הגזלה והחמס והעושק. ועד אשר יבקש מחילה מאשר הציק לו. או הלבין פניו. או ספר עליו לשון הרע. או בעבירות שבין אדם למקום שנתפרסמו לבני אדם כי העושה עבירות בפרהסיא מחלל את השם (ורשי"י ז"ל בפי יוה"כ מפרש בעי"א. עי"ש). וחייב להתאונן ולהתאבל עליהם לפני בני אדם לקדש את השם. וזהו שכתוב (ירמיה לא) כי אחרי שובי נחמתי ואחרי הודעי ספקתי על ירך. ענין נחמתי החרטה והצער. כי עיקר התשובה במרירות הלב כאשר בארנו. ואחרי הודעי ספקתי על ירך. אחרי שנודעתי לבני אדם והתפרסמו עונותי התאבלתי במעשים נראין לבי אדם. כמו (יחזקאל כא) ספוק אל ירך ונאמר (איוב לג) ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי :

יט. **ומודה** ועוזב ירוחם. פירוש אף על פי כי יסודות התשובה ג'. החרטה. והיודוי. ועזיבת החטא. החרטה והיודוי בכלל מודה. כי המתודה מתחרט. ואין תשובה פחותה משלש אלה. כי המתחרט ומתודה ואיננו עוזב החטא דומה למי שטובל ושרץ בידו. אכן מודה ועוזב ירוחם. כי הוא בעל תשובה. אף על פי שיש לתשובה מדרגות רבות כאשר ביארנו:

כ. **אמר** אחרי כן (משלי כח) אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה. פירוש אף על פי שהוא מודה ועוזב יש עליו לפחד תמיד. אולי לא השלים חוק התשובה. כי היא צריכה למדרגות רבות. ויוסיף אומץ בכל יום להשיג המדרגות. גם יפחד אולי יתחדש עליו יצרו. וישמר ממנו בכל עת. ויוסיף יראת השם בנפשו תמיד. ויתפלל תמיד אל השם לעזרו אל התשובה. ולהצילו מיצרו. ומקשה לבו יפול ברעה. האומר בלבו השלמתי חוק תשובתי. ואיננו משתדל תמיד להשיג מדרגות התשובה ולהוסיף בנפשו יראה. יענש על זה. כי הוא רם לבב. ואיננו מכיר מגרעת נפשו. ואם איננו מכיר גודל חיובו להכשיר דרכיו ביתרון הכשר לפני השם. גם איננו נשמר מיצרו האורב לו תמיד. על כן יפול ביד יצרו:

כא. **העיקר** הוי' הבושה. כענין שנאמר (ירמיה לא) בושתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי. והנה החוטא יבוש מאוד לעבור עבירות לפני בני אדם. ויכלם אם ירגישו ויכיר בעבירותיו. ואיך לא יבוש מן הבורא יתברך. ואין זה כי אם לפי היות הש"י רחוק מכליותיו. על כן יבוש מן הנבראים. ולא יבוש מן הבורא יתברך. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי בשעת פטירת ריב"ז אמרו לו תלמידיו רבינו ברכנו. אמר להם יהיה רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו רבינו עד כאן ולא יותר אמר להם הלואי. תדעו שהרי אדם עובר עבירה בסתר ואומר הלואי לא יראני האדם:

כב. **והמדרגה** העליונה בזה שיכלם האדם על עונותיו מלפני הש"י. וענין ההכלמה. ההרגשה בבושה. והשתנות זיו פניו כענין שנאמר (תהלים סט) כסתה כלימה פני. ובכל מקום תראה הכלימה נזכרת אחר הבושה כי היא יתירה מן הבושה (יחזקאל לו) בושו והכלמו (ירמיה לא) בושתי וגם נכלמתי. ובראות החוטא כי הש"י מעביר עונו ומאריך לו. ואיננו נפרע ממנו. ולא כחטאיו עשה לו. ולא כעונותיו גמל עליו. יוסיף בושה בלבבו. הלא החוטא למלך בשר ודם ובוגד בו והוא מכפר לו יבוש ממנו. וכן כתיב (יחזקאל טז) למען תזכרי ובושת מכל עלילותיך בכפרי לך לכל אשר עשית. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה העושה דבר ומתבייש ממנו מוחלין לו על כל עונותיו. וכן מצינו בשאול שאמר (ש"א כט) ולא ענני עוד גם ביד הנביאים גם בחלומות. ולא הזכיר אורים ותומים. כי נתבייש להזכירם. מפני שהרג נוב עיר הכהנים. ואמר לו שמואל (שם שם יט) מחר אתה ובניך עמי. עמי במחיצתי. וישיג אדם מדרגת הבושה בהתבודד לחשוב בגדולת השם.

וכמה רבה רעת הממרה את פיו. ובזכרו תמיד כי השם רואה מעשיו ובוחר כליותיו וצופה מחשבותיו :

כג. **העיקר** הז' הכניעה בכל לב. והשפלות. כי המכיר את בוראו ידע כמה העובר על דבריו שח ושפל. ונגרע מערכו. כענין שנאמר (תהלים טו) נבזה בעיניו נמאס. ונאמר (איוב טו) אף כי נתעב ונלאה איש שותה כמים עולה (ירמיה ו) כסף נמאס קראו לחם. על כן יכנע ויהיה שפל בעיניו. ודוד המלך עליו השלום בהתודותו על חטאו בבוא אליו נתן הנביא אמר בסוף דבריו (תהלים נא) זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. רוח נשברה. רוח נמוכה. למדנו מזה כי ההכנעה מעיקרי התשובה. כי המזמור הזה יסוד מוסד לעיקרי התשובה. ובהכנעה יתרצה האדם אל השם. שנאמר (ישעיה סו) על עני ונכה רוח. ונאמר בענין התשובה (שם נו) ואמר סלו סלו פנו דרך וגו' כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון אות דכא ושפל רוח להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים. למדנו כי ההכנעה מעיקרי התשובה. וכן שאר כל הפרשה מדברת על בעלי התשובה (שם שם טו) כי לא לעולם אריב וגו' בעון בצעו קצפתי וגו' דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו וגו' פירושו - דרכיו ראיתי בהכנעה. כמו שאמר ואת דכא ושפל רוח. ובמרירות הלב כמו שאמר כי רוח מלפני יעטוף. וארפאהו. כי אסלח לעונו. כמו (הושע יד) ארפא משובתם (ישעיה ו) ושב ורפא לו. ואנחהו. אעזרהו על עזיבת החטא ואגבירהו על יצרו :

כד. **ודע** כי מעלות ההכנעה רבות כאשר יתבאר בשערי הענוה בע"ה. והמדרגה העליונה בהכנעה המחויבת מדרך התשובה. שיגדיל ויאדיר עבודת ה'. ולא יחזיק טובה לעצמו. כי יקטן הכל בעיניו כנגד מה שהוא חייב בעבודת השם. על כן יכנע ויעבוד בהצנע. ולא יחמוד כבוד על מעשיו הנכבדים. ולא יבקש תפארת על פעליו המפוארים. ויסתירם [מרעיו] כפי היכולת :

כה. **ובא** הענין הזה על עיקר התשובה מבואר בדברי הנביא עליו השלום שנאמר (מיכה ו) במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום. פירושו - במה אקדם ה' על רוב חסדיו. כי הזכיר למעלה בפרשה מחסדי הש"י. ובמה אכף לאלהי מרום על רוב חטאי. והזכיר אלהי מרום. להורות ולהודיע כמה ראוי אשר יכף ויכנע מי שהמרה רם על הכל. ובאר הענין אחרי כן. האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה. הירצה ה' באלפי אלים ברבבות נחלי שמן. אשר אקדמנו בהם על רוב חסדיו. האתן בכורי פשעי. להראות כניעתי וכפיפתי על רוב חטאי. כי אני מכיר עוצם משפעי. כי ראוי לתת בכורי קרבן בעובר פשעי. כי רב מאוד וכי עצום. פרי בטני חטאת נפש. הזכיר על הפשע בכורי ועל החטאת פרי בטני. כי הפשע הוא המרד כאשר אמרו רבותינו זכרונם לברכה והוא יותר מן החטא. והיתה התשובה. היג דלך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד. כי זה נבחר מן העולות והמנחות לקדם בו את ה' על חסדיו. והצנע לכת

עם אלהיך. זה עיקר כניעתך וכפיפתך לעבוד את ה' בהצנע לכת כי זה יורה על כניעתך שלא תחמוד כבוד על מעשיך הנכבדים אף כי על המעלות אשר לא יחפוץ בהם היוצר [מן] יצוריו. כי אין להתהלל בהם. כמו העושר והגבורה וממיני החכמות. זולתי השכל וידוע את הש"י כמו שנאמר (ירמיה ט) אל יתהלל חכם בחכמתו וגו' :

כז. ועוד נתחייב בעל התשובה על הכניעה. מפני שהוא חייב להסיר מנפשו המדות שגורמות לחטוא ומעוללות הפשעים.

כז. והגאווה מסבבת כמה עבירות. ומגברת יצר לב האדם עליו. שנאמר (דברים ח) ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך. ונאמר (משלי כא) רום עינים ורחב לבב נר רשעים חטאת. פירושו - הגאווה ניר הרשעים. כי ממנה יפרו החטאים. כאשר נאמר ורם לבבך ושכחת. ונאמר (תהילים י) בגאות רשע ידלק עני. ונאמר (שם) הדוברות על צדיק עתק בגאווה. ונאמר (יחזקאל לב) אשר נתנו חתיתם בארץ חיים. וכמו שעושים בני אדם ניר בשדה כדי לפרות בו הזרע ולאסוף רוב תבואות. כן עושים הרשעים את הגאווה ניר בלבבם וזורעים בו המחשבות הרעות להוליד ולהצמיח העבירות שהם פרי מחשבותם ועל דרך המשל כמו שאמר הנביא ופרח כראש משפט וגו'. ומה שאמר חטאת. פירושו - ניר רשעים ניר חטאת. וכול חטאים רבים כמו (ירמיה יז) חטאת יהודה. או יהיה פירושו וחטאת. כמו (חבקוק ג) שמש ירח. והטעם מלבד כי הגאווה גורמת חטאים. המדה עצמה חטאת. כמו שנאמר (משלי טז) תועבת ה' כל גבה לב. ובעל גאווה נמסר ביד יצרו. כי אין עזר השם עמו. אחרי אשר הוא תועבת השם.

כח. ועוד חייב בעל התשובה להכנע ולקיים עליו להתנהג על הדרך שאמרו רבותינו זכרונם לברכה והוי שפל רוח בפני כל אדם. וישיג מזה שלא יכעוס ולא יקפיד על חבריו. וגם לכל הדברים אשר ישמע אל יתן לבו. ולהעביר על מדותיו [ומעבירין מזה] להתכפר על עונותיו. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה המעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו. מדה כנגד מדה. וזה פתח תקוה נכבד מאוד ונאמר (איכה ג) יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה. יתן למכהו לחי ישבע בחרפה.

כט. העיקר החי' ההכנעה במעשה. שיתנהג במענה רך כענין שנאמר (משלי ט) מענה רך ישיב חמה. ובקול נמוך כי זה מדרך השפלות שכמו שנאמר (ישעיה כט) ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך. בהפך ממה שנאמר על העשיר בעל הגאווה (משלי יח) ועשיר יענה עזות ולא יתעסק בנוי המלבושים והתכשיטין. כמו שנאמר (שמות לג) ועתה הורד עדיך מעליך. ונאמר באחאב (מ"א כא) ויצום וישכב בשק ויהלך אט. ואמר הש"י על זה הראית כי נכנע אחאב. וענין ויהלך אט. בהפך מדרך המלכים שהם מהלכים ברב חיל וקול המולה. ויהיו תמיד עניו שחות. כענין שנאמר -

(איוב כב) ושח עינים יושיע. וסימני ההכנעה כמו מענה רך וקול הנמוך. ושחות העין יזכירוהו להכניע את לבו :

ל. העיקר הט' שבירת התאוה הגשמית. ישיב אל לבו כי התאוה עוללה לנפשו לחטוא ולמשוך העון בחבלי השוא. ויעשה נדר לשמור את דרך התשובה. יפרוש מן התענוגים. ולא ימשך אחר תאותו גם בדברים המותרים. ויתנהג בדרכי הפרישות. ולא יאכל רק לשובע נפשו וקיום גופו. כענין שנאמר (משלי יג) צדיק אוכל לשובע נפשו. ואל יגש אל אשה רק לקיים מצות פריה ורביה. או למצות עונה. כי כל זמן שהאדם הולך אחר התאוה. נמשך אחרי תולדות החומר. וירחק מדרך הנפש המשכלת. ואז יתגבר יצרו עליו. כעניין שנאמר (דברים לב) וישמן ישורון ויבעט. ונאמר (שם ח) פן תאכל ושבעת וגוי' ורם לבבך. ונאמר (משלי ט) פן אשבע וכחשתי. ואמרו ז"ל אבר קטן יש באדם. משביעו רעב מרעיבו שבע :

לא. והנה התאוה הנתונה בלב אדם שורש כל הפעולות. לכן אם יתקן התאוה. תחת אשר כל האיברים ישרותה ימשכם אחרי השכל. וילוו עליו וישרתוהו. יכשרו כל הפעלים. שנאמר (משלי כא) וזך ישר פעלו. (ונו"ל שמפרש הפסוק "וזך" רצונו לומר - שהוא זך מן התאוה "ישר פעלו". כל מעשיו בחזקת מתוקנים וישרים. והוא דבר הלמד מענינו שכתוב אחריו ההפך. נפש רשע אותה רע לא יוחן בעיניו רעהו). ונאמר (שם יג) תאוה נהיה תערב לנפש. נהיה כמו נשברה מלשון (דניאל ח) נהייתי ונחליתי. אמר כי כאשר ישבר אדם תאותו גם בדברים המותרים. בזה תצליח הנפש. והמדה הזאת תערב לה. כי ירים השכל ידו וגבר. ותועבת כסילים סור מרע. הכסילים אשר אינימו שוברים תאותם. ורודפים תמיד תענוגות בני האדם. כי תפגע תאותם בדרך חטא וכל דבר רע. לא יסורו ממנו. ונקראו כסילים על רדיפת התענוגים כמו שנאמר (משלי כא) וכסיל אדם יבלענו. ונאמר (ישעיה ה) הוי משכימי בבקר שכר ירדפו וגוי' והיה כנור ונבל וגוי' ואת פעל ה' לא יביטו וגוי'. ונאמר (משלי יג) ובטן רשעים תחסר. ונאמר (מלאכי ב) וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה אלו בני אדם שכל ימיהם כחגים. ויאמר (משלי יח) לתאוה יבקש נפרד בכל תושיה יתגלע. פירושו - מי שמבקש ללכת אחר תאותו ורצונו נפרד מכל חבר ועמית. כי ירחקו ממנו אוהב וריע. כי תאות בני אדם ומדותם חלוקות. אין רצונו של זה כרצונו של זה. אכן אם ילך בדרך השכל אז יתחברו לו החברים. ויהיו אוהביו רבים. ואמרו במוסר. מי שהוא רוצה את מדותיו רבו הקופצים עליו. ויש לפרש על הענין הזה בעצמו לתאוה יבקש נפרד. איש נפרד מכל אח וחבר לתאוה הוא מבקש. ובעבור שמבקש ללכת אחרי רצונו. למען זאת מרעהו רחקו ממנו. כענין (משלי יט) וכל מרעהו יפרד. בכל תושיה יתגלע. ההולך אחר תאותו לא בדבר אחד יחטא בלבד. אך בכל זאת שבתורה יתגלע כי יעבור על כולנה. מלשון (שם כ) וכל אויל יתגלע :

לב. ועוד תמצא לו תועלת בשברו התאוה הגשמית. כי אם תשאלנו תאותו דבר בליעל ועבירה. ידבר אל לבו. הן בהיתר לא אמלא תאותי. ואיך אשלח ידי באיסור:

לג. ועוד תמצא בשבירת התאוה תועלת רבה ועצומה. כי יגלה בצדק לבו וטוב חפצו לתשובה. כי הוא מואס הטבע אשר גרם לו חטא. ובה יתרצה אל הש"י וימצא חן בעיניו. וכן כתוב (תהילים נא) זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. רוח נשברה הוא הרוח הנמוכה והנכנעת. ולב נשבר על שבירת התאוה הגשמית. כי התאוה נתונה בלב. כמו שנאמר (תהילים כא) תאות לבו נתת לו. ובמזמור התשובה נאמר המקרא הזה. ובאמרו לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. למדנו מזה כי בעל התשובה מתרצה אל השם בשבירת התאוה הגשמית. וכי זה מעיקרי התשובה ועוד נאמר בענין התשובה (ישעיה נז) להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים:

לד. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל מי שיש בו שלש מדות הללו מתלמידיו של אברהם אבינו. עין טובה. ורוח נמוכה. ונפש שפלה. ענין נפש שפלה. שאינו הולך אחר התאוה הגשמית גם בדברים המותרים. כמו שמצינו שאמר אברהם (בראשית יב) הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את. שלא נסתכל בה עד היום ההוא להתבונן על תכונת יפיה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה במה שכתוב (ש"ב כ) ותהיין צרורות עד יום מותן אלמנות חיות. בכל יום היה דוד מצוה להיטיב את ראשן ונותן תמרוקים לקשטן. כדי להציק לתאותו ולהכניעה. באשר יכבוש יצרו מהן. למען יתכפר לו על דבר בת שבע.

לה. העיקר הי' להיטיב פעליו בדבר אשר זדה עליו. אם הסתכל בעריות. יתנהג בשחות העינים. אם חטא בלשון הרע יעסוק בתורה. ובכל האיברים אשר חטא ישתדל לקיים בהם המצות. וכן אמרו רבותינו ז"ל הצדיקים באותו דבר שחוטאים בו מתרצים. עוד אמרו אם עשית חבילות של עבירות. עשה כנגדן חבילות של מצות. רגלים ממהרות לרוץ לרעה. יהיו רצים לדבר מצוה. לשון שקר. אמת יהגה חכו ופיו יפתח בחכמה ותורת חסד על לשונו. ידים שופכות דם. פתוח יפתח את ידו לאחיו לעניו. עינים רמות. יהי דכא ושח עינים. לב חורש מחשבות און. בלבו יצפון אמרי התורה ויהי הגות לבו תבונות. משלח מדנים בין אחים. יבקש שלום וירדפהו.

לו. העיקר הי"א חפוש דרכיו. כענין שנאמר (איכה ג) נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה'. ויעשה כן לגי' דברים. האחד למען יזכור כל הדברים שחטא עליהם ויתודה על כולן. כי הווידוי מעיקרי הכפרה. והשני. למען ידע כמה לו עונות וחטאות ויוסיף להכנע. והשלישי, כי אף

על פי שהוא מקבל עליו לעזוב כל חטא. צריך שידע הדברים שחטא עליהם. כדי לעשות בהם גדרים. ולהשמר מאד לנפשו בהן ממארב היצר כי נפשו עלולה בהם. אחרי אשר נקלו בעיניו ושלט יצרו בהם. והנה נפשו חולה מהמעשים ההם והחולה כאשר יחל להבריא צריך להזהר מהרבה ענינים שלא יחזירוהו לחליו :

לז. **העיקר** הייב צריך שיחקור וידע ויכיר גודל העונש לכל אחד מעונותיו. באיזה מהן יש מלקות. ובאיזה יש חייבי כריתות ובאיזה יש חייבי מיתות בית דין. למען ידע גדול עונו בהתודותו. וימרר בבכי על אשר הכעיס תמרורים. ולמען יוסיף להכנע. ולמען יפחד מעונותיו. כי העבירות החמורות. תשובה תולה כפרתן ויסורים ממרקין. וכן כתוב (ירמיה ב) ראי דרך בגיא דעי מה עשית. ויבתאר העיקר הזה בשער השלישי :

לת. **העיקר** הייג להיות העבירות הקלות חמורות בעיניו. לארבעה פנים. האחד. כי אין לו להביט לקטנות העבירה. אבל יביט לגדולת מי שהזהיר עליה. והשני. כי היצר שולט בעבירות הקלות. ואולי תהיה זאת סיבה להתמיד בהן ואז יחשבו גם הם כחמורות בהצטרף עונש כל פעם. ומשלו על זה מחוט של משי שהוא נרפה וחלוש. וכאשר יכפלו אותה כפלים רבים יעשה עבות חזקה. והשלישי. כי בהתמדתו על העבירה נעשית לו כהיתר. ויפרוק עולה מעליו. ולא ישתמר ממנה. ויחשב עם פורקי עול. וכופרים לדבר אחד. והרביעי. כי אם נצחו היצר בדבר קטן. ינצחו מחר בדבר גדול. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה כל המשבר כלים בחמתו יהי בעיניך כאלו עובד אלילים. שכך דרכו של יצר הרע היום אומר לו כך למחר אומר לו לך עבוד אליל. ונאמר (בראשית ד) הלא אם תיטיב שאת וגוי. פירושו - למה נפלו פניך. הלא אם תיטיב מעשיך ותשוב אלי שאת. פירושו - תשא פניך. מלשון (איוב יא) כי אז תשא פניך ממום. ויש לפרשו מלשון סליחה. ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ. ואם לא תשוב מאשר חטאת. לא העון אשר בידך לבדו ילין אתך. כי היצר רובץ לפתח להחטיא אותך בכל אשר תלך. ונוצח אותך תמיד אחרי אשר נצח אותך ויקוש לך. וגם נלכדת ולא שבת. ואלו תשוקתו. להדיחך. ואורב לך בכל עת. ואתה תמשל בו. אם תרצה להתגבר עליו. על כן תענש על החטא אחרי אשר נתתי לפניך היכולת לכבוש את יצרך :

לט. **ואמר** שלמה המלך עליו השלום (משלי יג) בז לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישולם. אמר זה על הבז לעבירות הקלות. כי יחבול לו מן הפנים אשר זכרנו. וירא מצוה שהוא ירא לבטל מצוה כאשר יירא [מעבירה] חמורה. הוא ישולם. הוא מתעתד אל הגמול השלם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה. ועוד אמרו שהמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה :

מ. **העיקר** הי"ד הוידוי. שנאמר (ויקרא ה) והתורה אשר חטא עליה. ויש עליו להזכיר עונותיו ועונות אבותיו כי היה נענש עליהן באחזו מעשי אבותיו בידו. וכן כתוב (ויקרא כו) והתודו את עונם ואת עון אבותם.

מא. **העיקר** הט"ז התפלה. יתפלל אל השם ויבקש רחמים לכפר את כל עונותיו. שנאמר (הושע יד) קחו עמכם דברים ושובו אל ה' אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו. זה ענין הוידוי. אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב. זה ענין התפלה. ופירושו - וקח טוב מעשה הטוב שעשינו. כי אמרו ז"ל עבירה מכבה מצוה. ובעת התשובה יתכפרו העונות ותתעורר זכות המצוה ויאיר נרה. אחרי אשר לא הגיה אורו לפני התשובה. וכן כתיב (איוב ה) אם זך וישר אתה כי עתה יעיר עליך ושלם נות צדקך. אמרו רבותינו זכרונם לברכה אם זך וישר היית לא נאמר. אלא אם זך וישר אתה. שעשית תשובה. כי עתה יעיר עליך. עתה אחרי התשובה שעשית. יעיר עליך כל הצדקות שעשית מלפנים ואשר היה ביתך פתוח לרוחה. ונטעת אשל אכסניא. כמ"ש (שם לא) דלתי לאורח אפתח וקודם התשובה לא היו צדקותיך מגינות עליך. ואחרי שובך וסר עונך. יעיר זכותך ושלם נות צדקך. ונשלמה פרים שפתינו. יחשוב וידוינו כחטאת פרים לרצון לנו לפניך. והזכיר פרים כי חטאת פר היה פנימי והיו מזין מדמו על הפרוכת ועל מזח הזהב :

מב. **ועוד** יתפלל בעל התשובה לאל השם. למחות כעב פשעיו וכענן חטאתיו. ושיחפוץ בו וירצהו ויעתר לו כאשר אם לא חטא. כענין שכתבו בדברי אליהוא על בעל התשובה אחרי היסורין (שם לג) יעתר אל אלוה וירצהו. כי יתכן להיות העון נסלח ונפדה מכל היסורין ומכל גזירה. ואין לשם חפץ בו. ומנחה לא ירצה מידו. והתאות הצדיקים מן ההצלחות להפק רצון מהשם ושיחפוץ בהם. ורצונו החיים הקיימים והאמיתיים והאור הגדול הכולל כל הנעימות. כענין שנאמר (תהילים ט) חיים ברצונו. ונאמר (שם פ) ה' אלהים צבאות האר פניך ונושעה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה אין לנו אלא הארת פניך. והוא ענין הרצון וכבר הקדמנו ובארנו זה. על כן תראה בתפלת דוד בעת התשובה. אחרי שאמר (שם נא) הרב כבסני מעוני ומחטאתי טהרני. התפלל עוד על הרצון להיות רצון הש"י בו כקודם החטא. ואמר (שם) אל תשליכני מלפניך ורוח קדשך אל תקח ממני. אחרי כן התפלל ואמר (שם) השיבה לי ששון ישעך. שיהיה נסי השם וישעו מצוים אתו ושתצלח עליו רוח אלהים כאשר בתחלה. ואחרי כן אמר (שם) ורוח נדיבה תסמכני. פירושו - הנה קטונתי מפני פשעי ואיני ראוי לנסיך ולהגלות עלי זרוע קדשך. ואם נשאת עון חטאתי. איני כדאי להיות נאהב ורצוי כירחי קדם. אבל ברוח נדיבה תסמכני כי אין קץ לנדבך וטובתך ובא ורו"ח בחסרון בי"ת. כמו (בראשית כז) ודגן ותירוש סמכתיו ובענין הזה אמר הושע עליו השלום (הושע יד) ארפא משובתם אוהבתם נדבה. ענין אוהבם נדבה כענין מה שאמר דוד [ורוח נדיבה] תסמכני :

מג. ועוד יתפלל בעל התשובה אל ה' תמיד ושיעזרהו אל התשובה. כמו שנאמר (ירמיה לא) השיבני ואשובה כי אתה ה' אלהי :

מד. העיקר הט"ז תיקון המעוות באשר יוכל לתקן. כענין שנאמר (יונה ג) וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה. ונאמר (שם) וישבו איש מדרכו הרע ומן החמס אשר בכפיהם. כי בדברים שבין אדם לחבירו כמו הגזל והחמס. לא יתכפר עונו עד אשר ישיב את הגזלה. וכן אם ציער את חבירו והציק לו. או הלבין פניו. או סיפר עליו לשון הרע. אין לו כפרה עד שיבקש ממנו מחילה. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי אף על פי שנתן לו דמי בושתו ודמי צער ההכאה. אין צער הבושה וההכאה נמחל לו עד שיבקש ממנו [מחילה] שנאמר (בראשית כ) ועתה השבת אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחיה :

מה. וראוי לבעל התשובה לעשות כן קודם הוידוי כדי שיתרצה בוידויו. ודוד המלך עליו השלום בעת התשובה כן עשה קודם הוידוי. שנאמר (תהלים נא) לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי. למען תצדק בדברך תזכה בשפטך. פירוש לך לבדך אני נחשב חטא ואינני צריך זולתי למחילתך. ואם חטאתי לאיש כבר בקשתי מחילה ממנו. וכפרתי פניו. וכמוהו (בראשית מג) וחטאתי לאבי כל הימים. על החטא הזה אחשב חוטא כל הימים אצל אבי. כי לזאת לא יסלח לי. ותרגומו ואהא חטא לאבא. או יהיה פירוש לך לבדך חטאתי. לא חטאתי לאיש ולא העתרתי דברי עליו. ולא לקחתי מיד איש מאומה שאצטרך למחילתו ולהשיב את גזלתו. ואין כפרתי תלויה אלא בסליחתך. למען תצדק בדברך תזכה בשפטך. כדי להראות לעמים צדקתך. וגודל סליחתך. ביום דברך ודינך בעת שפטך אותי. ולשון למען. כי גדול החטא. סיבה להוודע גודל הצדקה בסליחתו. על כן ימשול הדבר. כאלו היה ראשית חטאת. למען יגלה חסד השם. וצדקתו ובסליחתו ביום שפטו. וכמוהו (הושע ה) כספם וזהבם עשו להם עצבים למען יכרת. כי עשיית העצבים סיבת הכרת כספם וזהבם. המשיל הדבר כאלו עשו העצבים למען יכרת. או יהיה פירושו. למען זה תצדק בדברך על הפקודה והשלום (ור"ל שהוא מצדיק עליו את דיני ית'). וכן למען יכרת. למען זה יכרת :

מו. ועל הדרך הראשון פירשו רבותינו זכרונם לברכה במדרש תהלים על זה. משל לרופא שראה את המכה. ואמר כמה המכה הזאת מכה רבה מאד. אמר החולה והלא אשר הוכיתי מכה נחלה. לא היתה זאת. כי [אם] לבעבור הגלות צדקת רפואתך. ובעבור הראותך את כחך. ועוד נוסף לקח על דבר העיקר הזה בשער הרביעי :

מז. העיקר הי"ז לרדוף פעולת החסד והאמת. כענין שנאמר (משלי טז) בחסד ואמת יכופר עון וביראת ה' סור מרע. ועתה התבונן בסוד המקרא

הזה. כי האמנם אם החוטא לא שב אל ה'. לא יתכפר עונו בפועל החסד. כמו שנאמר (דברים י) אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד. ופירשו רבותינו זכרונם לברכה לא יקח שוחד מצוה. למחול ולהעביר על העונות. ועוד אמרו כל האומר הקב"ה ותרן הוא יותרו חייו. אבל מאריך אפים. ואם לא ישמעו. ימד פעולתם אל חיקם. אכן זה שאמר שלמה המלך עליו השלום בחסד ואמת יכופר עון. על בעל התשובה דיבר. כי יש עבירות שהתשובה ויוה"כ תולין ויסורין ממרקין. כאשר יתבאר בשער הרביעי. והנה החסד יגן בעד החוטא וישמור עליו מן היסורין. בשגם הצל יציל מן המות. כמו שכתוב (משלי י) וצדקה תציל ממות. ועוד יש עון והוא עון חלול השם. שהתשובה ויסורין תולין ומיתה ממרקת כמו שנאמר (ישעי' כב) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון. והנה כאשר האדם משתדל לתמוך ביד האמת. ויעזור אחריו ויתעורר בדבריו. והופיע אורו לעיני בני עמו. ויחזק ידי אנשי האמת. ונשא ראשם. וכתות השקר ישפילם יגיעם עד עפר. הנה אלה דרכי קדוש ה'. והוד והדר לאמונתו ועבודתו בעולם. ועוז ותפארת במקדש תורתו. על כן בהרבות פעליו לקדש את ה' ולעורר האמת להכין אותו ולסעדו. ונסלח לו מעון החלול עם התשובה בשומו האמת לעומת אשמת החלול. מדת תשובתו נגד מדת משובתו. זה ביאור בחסד ואמת יכופר עון :

מת. העיקר הי"ח היות חטאתו נגדו תמיד. כי ראוי לנפש החוטאת לזכור ענינה תמיד ואל תשי (פ"י תשכח) אותם לקץ ימים. ומלבבו לא חטפו עד בוא חליפתו. כענין שנאמר (תהלים לא) כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד. והעיקר הזה יתבאר בשער השלישי :

מט. העיקר הי"ט עזיבת חטאו בהזדמן לו והוא בתוקף תאותו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה איזהו בע"ת אשר תשובתו מגעת עד כסא הכבוד. כאשר נבחן ויצא נקי באותו פרק ובאותו מקום ובאותה אשה. רצונו לומר - כי הזדמן החטא לידו והוא בתוקף יצרו ואונו בשרירי בטנו כעת הראשון אשר חטא. וכבש יצרו. ונמלט מעון מיראת השם וגאון פחדו. ומי שלא נזדמן לידו בענין הזה. יוסיף בנפשו יראת השם דבר יום ביומו. ככה כל הימים. וכאשר יחליף כח היראה די כבוש בכח הזה את יצרו ומסת משלו בעוצם התאוה. הלא בוחן לבות הוא יבין ונוצר נפשו הוא ידע. כי אם יבא לידי נסיון ויגע לידו בענין הראשון. יציל את נפשו מיד יצרו. והנה הוא לפני ה' במדרגה העליונה מן התשובה. וזהו שאמר שלמה המלך עליו השלום (משלי טז) בחסד ואמת יכופר עון וביראת ה' סור מרע. פירושו - וביראת ה' לסור מן הרע אם יזדמן לידו. ומלת סור מקור. ויעיד על הפירוש הזה מה שלא אמר וסור. ומה שנאמר (תהלים לד) סור מרע ועשה טוב. (איוב א) וירא אלהים וסר מרע. ענינו שיסור מן הרע בהזדמן לידו כי לא יאמרו אמור סור מן המעשה בלתי לאשר יקרב לעשותו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה במדרש ישב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה כגון שבא דבר עבירה לידו וניצול ממנו :

נ. **העיקר** הכי להשיב רבים מעון כאשר תשיג ידו. שנאמר (יחזקאל יח) שובו והשיבו מכל פשעיכם. למדנו כי זה מעיקרי התשובה. ונאמר (ויקרא יט) הוכיח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. למדנו כי אם לא יוכיחנו יענש על חטאיו. ודוד המלך עליו השלום אמר במזמור התשובה (תהלים נא) אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך ישובו:

נא. **הנה** השלמנו ביאור עקרי התשובה. ועתה שים על לבך להתבונן בדברים המעכבים את התשובה. רצונו לומר - כי מי שפורק עולו ונכשל באחד מהם תמיד תשובתו קשה. אם כשלת באחד מהם תמיד חזק ואמץ לשפוך שיח והרבה תפלה ותחנון. ואזור חיל לקיים כל דבר עיקרי התשובה. ותוסיף לקח בהם מן הדרכים אשר יתבארו בשער הרביעי ותמצא חנינה ותנתן לרחמים:

נב. **אזכיר** לך מאשר דיברו רבותינו בזה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה כ"ד דברים מעכבים את התשובה. ואלו הן. רכילות ולשון הרע. ובעל חימה. ובעל מחשבה רעה. והמתחבר לרשע. והרגיל בסעודה שאינה מספקת לבעליה. והמסתכל בעריות. והחולק עם גנב. והאומר אחטא ואשוב. (וכן אמרו במשנה האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה. אחטא ויום הכפורים מכפר אין יוה"כ מכפר). והמתכבד בקלון חבירו. והפורש מן הציבור. והמבזה אבותיו. והמבזה רבותיו. והמקלל את הרבים. והמעכב את הרבים מעשות דבר מצוה. והמטה את חברו מדרך הטובה לדרך רעה. והמשתמש בעבוטו של עני. והמקבל שוחד על מנת להטות אחרים בדין. והמוצא אבידה ואינו מחזירה לבעליה. והרואה בנו בתרבות רעה ואינו מוחה בידו. והאוכל שוד עניים יתומים ואלמנות. והחולק על דברי חכמים. והחושד בכשרים. והשונא את התוכחות. והמלעיג על המצות:

השער השני - להורות הדרכים שיתעורר האדם בהם לשוב אל ה'

א. **דע** כי דרכי הסיבות שיתעורר האדם בהם לשוב מדרכיו הרעים ששה. ובכל אחד מהם למדנו דעת את האדם איך יתחלק בחקר תבונתו. ויאזין עד תכונתו. ונעיר להם אוזן לשמוע. השכל וידוע. עיקרים יקרים. לכל חפציהם דרושים נחקרים. ויותר מהמה בני הזהר. לשוב בכל יום ונפשך לטהר. בלעדי תחזה סבה מעוררת וילדי יום יקושון מחשבותיך.

כי זכרו את בוראך. והיה לך זכרו למשיב נפש מדרכי תולדות גוש עפר. ובכל עריה תעור קשת מדע לישר הדור טבעך. ומיראת השם ואהבתו והבושה מלפניו תוסיף מעלה תמיד. ותשקוד על נקיון כפיך וכרות רעיונים מורדים משרעפיך. והברו נושאי כלי נפשך. ובזכרה יוצרה תעדה עדיה ותכלול יפיה כמש"כ (ישעיה מה) בה' יצדקו ויתהללו כל זרע ישראל. ותוסיף אומץ להעיר את רוחך בדרכי הסבות הששה אשר יתבארו. ואשר לא השיג המעלה הזאת יכנע לבבו הערל מדרך הסבות וראות רבות. ולפי מיעוט ההכרה מדרך הסבה המעוררת לב האדם לתשובה. וכפי נטותה אל דרך הרצון יודע ויבחן כי התשובה. מן הנפש החשובה :

ב. הדרך הא' כאשר תמצאנה את האיש צרות. ישיב אל לבו ויאמר אין זה כי אם דרכיו ומעלליו אשר עשו אלה לו. וחטאיו עוללו לנפשו. וישוב אל ה' וירחמהו. כענין שנאמר (דברים לא) ומצאוהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה. ותראה במנהג בשר ודם כי יחטא לאיש. ובעת צרתו יתחרט ויכנע אליו מפני שהוא צריך לעזרתו. תהיה החרטה הזאת גרועה בעיני חבירו כענין שאמר יפתח (שופטים יא) ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם. ומחסדי השי"ת שהוא מקבל התשובה מתוך הצרה ותהי לרצון לפניו. ויאהב נדבה את החוטא בשובו עדין ביום תוכחה ומקרב צרה שנאמר (הושע יד) שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך קחו עמכם דברים וגוי ארפא משובתם אוהבם נדבה. ונאמר (משלי ג) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה. ואם לא ישוב האיש מדרכו הרעה ביום רעה והוכח במכאוב ולא שב עד המוכיחו יגדל עונו ויכפל ענשו. הלא תראה אם המלך מיסר מי את אשר חטא לו ולא יוסר יקשה מוסרו ויכביד עולו מאד. וכתוב (ויקרא כו) ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם ונאמר (איוב לו) וחנפי לב ישימו אף לא ישועו כי אסרם. ואם לא ידע ולא יתבונן כי התלאות מצאוהו מפני חטאיו אך יאמר כאשר אמרו הפלשתים (ש"א ו) כי לא ידו נגעה בנו מקרה הוא היה לנו. בזאת יהי קצף עליו לפני ה' ויגדל עון הכת הזאת מחטאת הכת הראשונה. על כן כתוב בראשון על הכת הראשונה ויספתי ליסרה אתכם. וכתוב אחרי כן על הכת האחרת הנזכרת (ויקרא כו) ואם תלכו עמי קרי ולא תאבו לשמוע לי וגוי כי כל כת האחרונה בפי קשה מן הראשונה. ואח"כ כתוב (שם) ואם באלה לא תוסרו לי והלכתם עמי בקרי והלכתי אף אני עמכם בקרי ואחרי כן כתוב (שם) ואם בזאת לא תשמעו לי והלכתם עמי בקרי והלכתי עמכם בחמת קרי. ופירושו - והלכתם עמי בקרי כי תאמרו מקרה הוא היה לנו. ואם אין האיש מכיר מעבדיו ואיננו יודע כי יש בידו עון אשר חטא. עליו לפשפש במעשיו ולחפש דרכיו כענין שנאמר (איכה ג) נחפשה דרכינו ונחקורה. ואם העלים יעלים עיניו ונואלו ונשאו רעיוניו (מלשון הכתוב ישעיה יט) נואלו שרי צוען ונשאו שרי נוף). ולא חפרו דרכיו. ולא ידע מעשה ידיו ואשר עשו אצבעותיו ויאמר לא חטאתי. חטאתו כבדה מאד כמו שנאמר (ירמיה ב) הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי. ונאמר (ישעיה מב) ותלהטהו מסביב ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב ונאמר (משלי יט) אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו :

ג. ותדע ותשכיל כי מוסר הש"י לטובת האדם. כי אם חטא איש לפניו ויעש הרע בעיניו. מוסר השם עליו לשתי תועלות. האחד לכפר על חטאיו ולהעביר את עונו כמו שנאמר (תהלים כה) ראה עניי ועמלי ושא לכל חטאתי. ובתחלואי הגוף אשר חלה ה' בו. ירפא חלי נפשו. כי העון חלי הנפש כמו שנאמר (שם מא) רפאה נפשי כי חטאתי לך ונאמר (ישעיה לג) ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון. והשנית להזכירו ולהשיבו מדרכיו הרעים כמו שכתוב (צפניה ג) אך תראי אותי תקחי מוסר. ואם לא קבל המוסר ולא נחת. מפני תוכחת. ולא מל ערלת לבבו. אוי לו ואוי לנפשו כי סבל יסורין ונשא את עונו. ולא נרצה עונו. אבל נכפל ענשו כאשר ביארנו:

ד. וכאשר יקבל האדם את מוסר השם ויטיב דרכיו ומעלליו. ראוי לו שישמח ביסוריו לפי שהועילוהו תועלות נשגבות. ויש לו להודות לשם יתעלה עליהם כמו כל שאר ההצלחות. שנאמר (תהלים קטז) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא ונאמר (שם) צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בספרי ראב"י אומר כל זמן שהאדם שרוי בשלוח אין מתכפר לו מעונותיו כלום וע"י היסורין הוא מתרצה למקום שנאמר - (משלי ג) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה, פירושו - כאב את בן, כן ירצה ה' את אשר הוכיח וקבל מוסרו וכדרך שהאב ירצה את בנו אחרי התוכחות. ויש לפרש עוד וכאב יוכיח את הבן אשר ירצה בו, ואינו מוכיח את הבנים אשר נואש מהם ויודע שלא יועילם התוכחות, ונאמר על האנשים שאינם מכירים טובת התוכחה ותועלתה. כמ"ש (הושע ז) ואנכי אפדם והמה דברו עלי כזבים ונאמר (שם) ואני יסרתי חזקתי זרועותם ואלי יחשבו רע ונאמר (שם יא) ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי ולא ידעו כי רפאתים:

ה. ויש על הבוטח בשם להוחיל במעוף צוקתו כי יהיה החשך סבת האורה. כמו שכתוב (מיכה ז) אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ה' אור לי. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה אלמלא נפלתי לא קמתי אלמלא ישבתי בחשך לא היה אור לי. וכל איש ואיש ביום צר לו יתן לבו להבין ולהתענות עם התשובה והתפלה. כמו שהצבור חייבים לצום ולהתענות בעת צרתם כאשר תקנו חז"ל וזה צום נבחר ויום רצון. וכאשר יבא מוסר הש"י על האיש אשר הוא זך וישר יהיה לנסיון ולהגדיל שכרו לעולם הבא כמו שנאמר (דברים ח) למען ענותך ולמען נסותך להטיבך באחריתך. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה פשפש במעשיו בעת צרתו וחפש וחקר ולא מצא חטא בידו הן הן יסורין של אהבה:

ו. ומענין הדרך הזה אשר זכרנו. התשובה ביום המות. בראות החוטא כי כלתה אליו הרעה ואבדה תקותו. כמו שכתוב (משלי יא) במות אדם רשע תאבד תקוה. והוא מתודה בעת ההיא ושב אל ה' בלב שלם. וגם התשובה

ההיא מועילה אף על פי שאינה משגת לתשובת השב בעוצם תומו. כאשר הקדמנו בשער הראשון.

ז. הדרך הב' כאשר יבואו ימי הזקנה והגיעו ימי השיבה ויכל כחו וימעט. וישח יצרו. גם יזכור קצו כי קרוב הוא ויבין לאחריתו וישוב אל ה' וירחמהו. ואשר אינו חוזר בתשובה בבוא ימי הזקנה יכפל ענשו ורבה משטמה עליו. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שלשה הקב"ה שונאן דל גאה ועשיר מכחש וזקן מנאף. ונאמר (הושע ז) אכלו זרים כחו והוא לא ידע גם שיבה זרקה בו והוא לא ידע. ומן התמיהה והפליאה. כי יעמוד האדם בחצי ימיו ורואה כי הימים הולכים ודלים. ויחל הריסות הבנין. ויחסר המשג בטבעו ותראה בו היבשת. כענין שנאמר (תהלים קב) ימי כצל נטוי ואני כעשב איבש. איך טח מראות עיניו ומהשכיל לבבו. ולא יראה כי נוסע הוא אל המקום מקום בית עולמו. הלוך ונסוע יומם ולילה :

ח. ויש אנשים רבים ימנע מהם אור התשובה. כי הם זכאים וטהורים בעיניהם ולא יתעשתו על תקון מעשיהם. כי דימו בנפשם שהם מתוקנים והם חטאים לה' מאד. הלא כתוב (קהלת ז) כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. והאנשים ההם מאשר הם בוזים לדבר עונות. לא ירגישו ולא יבינו למו. או הודע אליהם חטאתם ונשכח מלבם אחרי כן. והנם כמו החולה שאינו מרגיש בחוליו ולא יחשוב על הרפואה ויכבד חליו תמיד עד אשר לא יוכל להרפא. ופעמים תהיה נסבה לזאת מקוצר בינתם. כי לא יבאו לדרוש אלהים ודעת דרכיו לא יחפצון. על כן לא ישקדו על דלתות חכמים ותלמידים. כענין שנאמר (משלי טו) לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים לא ילך :

ט. והנה אנשים צדיקים וישרים בלבותם. שאגה להם כלביא תמיד במחשבותם. וינהמו על חטאיהם כנהמת הים. ועל אשר קצור קצרה ידם מעבודת השם. כי על זה יפשע גבר והרבה אשמה כמו על העבירות החמורות. כענין שאמרו רבותינו זכרונם לברכה ויתר הקב"ה על ג"ע כו' ולא ויתר לעון ביטול תורה. אף כי מלאו רע האנשים אשר עיקר מחשבותיהם ומעשיהם על חפצי גופם והבלי זמנם. ובסוד היראה אל תבא נפשם. ולהשתונן כליותם עליה אל תחד כבודם במשכיות לבבם וחדרם ומשכיותם לעתים מזומנים. ולא יתנו חלק לתורה בעסקיהם. ומקרב לבם אבד חשבון על נפשם. כי גוי אובד עצות המה. וכמה הם במדרגה תחתונה.

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בן ששים שנה לזקנה בן שבעים לשיבה בן שמונים לגבורה בן תשעים לשוח בן מאה כאלו מת ועבר ובטל מן העולם. והיתה כוונתם ז"ל בדברים האלה להזהיר על התשובה. ושיחשוב האדם על קצו בהגיעו לימי הזקנה. אם לא זכה לעשות כן בימי בחורותיו. ואחרי כי קרוב לבא עתו יעזוב חפצי הגוף ותאוותיו ויתקן נפשו. ובהגיע לימי

השיבה יוסיף לגרש מלבו ענין העולם. ולפי מיעוט השנים הבאות ימעיט בעסק העולם וייתחד תמיד להתבונן ביראת השם. ולחשוב עם נפשו ולתקן מדותיו. ולבקש תורה ומצות. ומה שאמרו בן תשעים לשוח הוא מלשון (תהילים קב) ישפוך שיחו (בראשית כד) לשוח בשדה. כמו שפירשו רבותינו זכרונם לברכה יצחק תיקון תפלת המנחה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה. כי אחרי שהגיע לתשעים ראוי לו להיות כל עסקו בתפלות ובתהלות השם ולשיח בנפלאותיו.

ודיבר שלמה המלך עליו השלום בענין ימי הזקנה שלא יתעצל האדם בהם מעבודת הש"י ואומר (קהלת יא) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים. המשיל ימי הילדות והשחרות לבקר וימי הזקנה לערב. והזרע דרך משל לבנים ותלמידים. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה נשא אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו העמיד תלמידים בילדותו יעמיד תלמידים בזקנותו. כי אולי יצליחו בני הזקונים בתורה ובמצות מבני הנעורים. וכן התלמידים אשר יעמיד בזקנותו אולי יצליחו מן הראשונים או יהיו כאחד טובים.

אחרי כן אמר (שם) ומתוק האור וטוב לעינים לראות את השמש. פירושו - חזר לדבר על ימי הזקנה שהמשיל אותם לערב. ומפני כי הזקן לא יטעם את אשר יאכל ואת אשר ישתה כדברי ברזילי הגילעדי. אמר כי יש לו לזקן ליהנות במאור השמש ואל תקצר נפשו עליו. כי קוצר נפש מונע את האדם ממלאכת שמים. ויערב לו האור כאשר יערכנו לעומת ימי החשך הבאים. כאשר יזכיר במקרא אשר למטה מזה (שם) כי אם שנים הרבה יחיה האדם בכולם ישמח ויזכור את ימי החשך כי הרבה יהיו כל שבא הבל. פירוש גם כי יזקין האדם מאוד אל יהיה על עצמו למשא. אך בכל שנותיו ישמח למען לא יאבד אחת משנותיו ולא ישבות מעבודת הבורא. ויזכור ימי החשך כי הרבה יהיו ואז לא יוכל לעבוד עבודה כענין שנאמר (תהילים ו) בשאול מי יודה לך. והצדיקים מתגברים בזקנותם ויאזרו חיל ויחליפו כח לעבודת השם כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין חכמה מתוספת בהם. ונאמר (שם צב) עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. והזכיר למעלה (שם) צדיק כתמר יפרח וגוי שתולים בבית ה' וגוי כי הצדיקים שתולים בבית ה' מנעוריהם וגדלים בבתי מדרשות מבחוריהם. כתמר שיפרח וכארז שגדל בלבנון. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה שתולים בבית ה' אלו התינוקות על דרך מה שכתוב (שם קמז) אשר בנינו כנטיעים מגודלים בנעוריהם. ואמר אחרי כן בדבר זה אינם נמשלים לאילנות כי האילנות בהזקינם לא יתנו חילם והצדיקים ינובון בשיבה. עוד אמר דהמלך עליו השלום (שם עא) וגם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני עד אגיד זרועך לדור לכל יבא גבורתך :

הדרך הג' כאשר ישמע מוסר החכמים והמוכיחים יקשיב וישמע ויכנע ויחזור בתשובה. ויקבל בלבו כל דברי התוכחות ושלא יגרע דבר

מדבריהם. והנה האיש הזה ברגע קטן יצא מאפלה לאור גדול. כי עת אשר יאזין ויסכית ולבבו יבין ושב ויקבל ביום שמעו דברי המוכיח. וקיים עליו להיותו עושה ככל אשר יורוהו תופשי התורה מן היום ההוא ומעלה להזהר כאשר יזהירוהו יודעי בינה לעתים. עלתה בידו התשובה ונהפך לאיש אחר. ומעת אשר קבל כזאת במחשבתו וגמר עליו ככה בלבבו קנה לנפשו זכות ושכר על כל המצות והמוסרים ואשרי כי צדק נפשו בשעה קלה. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שמות יב) וילכו ויעשו בני ישראל וכי מיד עשו והלא לא עשו עד י"ד לחדש. אלא כיון שקבלו עליהם לעשות מעלה עליהם [הכתוב] כאלו עשו מיד. ואמר באבות של רבי נתן כל שמעשיו מרובים מחכמתו חכמתו מתקיימת שנאמר (שמות כד) נעשה ונשמע. ביאור הדבר כי האיש אשר קבל על נפשו בלב נאמן לשמור ולעשות על פי התורה אשר יורוהו ועל המשפט אשר יאמרו לו היושבים על המשפט. יש בידו מן היום הזה שכר על כל המצות על אשר שמעה אזנו מדברי התורה ותבן להם. ועל הדברים אשר לא גלו אזנו עליהם עדנה. וצדק לבש וקנה זכות על הנגלות אליו ועל כל נעלם מעיניו. ואחרי זאת יום יום ידרוש וישקוד על דלתות מוכיחיו וישכיל מכל מלמדיו. ונמצא האיש הזה מעשיו מרובין מחכמתו כי לא ידע את הדבר והנה שכרו אתו (עליו) וכענין מה שאמרו ישראל בסיני נעשה ונשמע שהקדימו קבלת המעשה על נפשם לפני השמיעה. ובענין אחר לא יתכן שיהיו מעשי האדם מרובין ממה שהוא יודע:

יא. ואשר לא יתעורר לקול המוכיחים יכפל עונות כי הזהירוהו והקשה את לבו ולא נזהר כמו שנאמר (משלי יז) תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה. אך מרי יבקש רע ומלאך אכזרי ישולח בו. פירוש האיש הרע לא יכנע לקול המוכיחים אך יבקש להמרות. ותחת כי לא נחת מדברי המלאך המוכיח. מלאך אכזרי ישולח בו מדה כנגד מדה. כי המוכיחים נקראו מלאכים שנאמר (ד"ה ב לו) ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו. ועוד אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי טו) מוסר רע לעוזב אורח שונא תוכח ימות. פירושו - אמת כי ראוי מוסר רע לעוזב אורח ועובר על דברי תורה. אכן יש תקוה כי יוסר וישוב מדרכו הרע. אך רע ממנו שונא תוכחות כי אין לו תקוה ותקנה במוסר רע אבל אחת דתו למות. כי העובר עבירה תתקפהו התאוה והיצר השיאו. ויתכן כי נפשו מרה לו על אשר יעצר כח [נ"ל שצ"ל על אשר לא עצר כח] מפני יצרו. ואולי יכסוף לתוכחה ויקוה למוסר. אבל שונא התוכחות כבר נואש מנפשו. ושנאת התוכחה תהיה לו לעדה כי הוא שונא דברי השיי:

יב. עוד אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי טו) מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם. אזן שומעת תוכחת חים בקרב חכמים תלין. ויש לכל חכם לב לדעת כי לא יתכן שחבר שלמה המלך עליו השלום דברים בטלים כאלה חנם [בתוך] דברי המוסר ויראת ה'. כשכבר העיד עליו הכתוב (מלכים א ד) ויחכם מכל האדם. אכן זה פשר הדבר. מאור עינים

ישמח לב. העין אבר נכבד מאד כי יראו בו את המאורות המשמחים את הלב. ונכבד ממנו האוזן כי ישמעו בו שמועה טובה המדשנת את העצם שאין בו ההרגשה ולא ידושן במאור עינים בלתי בתענוג יתר. וכן אמרו ז"ל כי האזן נכבד משאר האיברים. שאם סימא את עינו נותן לו דמי עינו. חרשו נותן לו דמי כולו. והן האדם חייב לעבוד את הש"י באיבריו ויצוריו כלם כי לעבודתו יצרם כמו שכתוב (משלי טז) כל פעל ה' למענהו. אף כי באיברים הנכבדים אשר יצר בו נתחייב לעבוד בהם את יוצרם. והעונש הגדול יתר מאד אם יפריעם ממעשה מצותיו ועבודה לא יעבוד בהם ולא כגמול עליהם השיב. כי ה' הטיב עמו בחושיו הנכבדים טובה עצומה וכבוד והדר עטרו בהם. על כן הקדים להזכיר אחת ממעלות האוזן בעבור הראותך גודל חובת עבודתו. ובאר אחרי כן כי תהיה עבודת האוזן בשמוע אל התוכחות. ואמר אזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין פירושו - ראוי לשכון בין החכמים. אחר אשר יקשיב בתוכחתם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה נפל אדם מן הגג ונשברו איבריו צריך רטיה ותחבושת על כל אבר מאיבריו ועצם מעצמיו. והחוטא אשר חטא בכל איבריו ונחשב כאלו רבתה מכה באיבריו כלם מכף רגלו ועד קדקדו שנאמר (ישעיה א) מכף רגל ועד ראש אין בו מתום. והנה הקב"ה מרפא כל איבריו ברטיה אחת והיא שמיעת האזן שנאמר (שם נה) הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם :

יג. הדרך הד' בעת אשר יהגה האדם בתורת ה' ויקרא בדברי הנביאים והכתובים. ויבין בנועם המוסרים ויראה האזהרות והעונשים. יחרד לדברים ויכין לבו להטיב דרכיו ומעלליו ויתרצה אל השם. כענין שנאמר (שם סו) ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי. וכן כתוב בענין יאשיהו (מ"ב כב) ויהי כשמוע המלך את דברי ספר התורה ויקרע את בגדיו. ובענין עזרא נאמר (נחמיה ח) כי בוכים כל העם בשמעם את דברי התורה. ואשר לא שת לבו אל דברי ה' יכבד פשעו עליו כענין שנאמר (ירמי הלז) ולא פחדו ולא קרעו את בגדיהם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל הלומד ואינו מקיים נוח לו שנהפכה שליתו על פניו ולא יצא לאויר העולם. ונאמר (הושע ה) אכתוב לו רובי תורתתי כמו זר נחשבו ונאמר (ירמיה ח) איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו אכן [הנה] לשקר עשה עט שקר סופרים :

יד. הדרך הה' בעשרת ימי תשובה. הירא את דבר השם לבו יחיל בקרבו בדעתו שכל מעשיו בספר נכתבין. ובעת ההיא האלהים יביא במשפט את כל מעשה על כל נעלם אם טוב ואם רע. כי האדם נדון בראש השנה וגזר דין שלו נחתם ביום הכיפורים. ובעת אשר ידע כי יביאו את דינו לפני מלך בשר ודם הלא יחרד חרדה גדולה וישית עצות בנפשו ובכל דרכי חריצות יחיש מפלט לו. ולא תעלה על רוחו לפנות על ימין או על שמאל ולהתעסק ביתר חפציו. ולא ישגיח לפתח ולשדד אדמתו ולא יפנה דרך כרמים. ולא יתרפה ביום צרה מהכין לב להנצל כצבי מיד. לכן מה נואלו היוצאים לפעלם ולעבודתם עדי ערב בימים הנוראים ימי הדין

והמשפט ואינם יודעים מה יהיה משפטם. הלא [לאחותם] יהגה לבם ביום שידובר [בה] שנאמר (ש"ה ח) מה נעשה לאחותינו ביום שידובר בה. וראוי לכל ירא אלהים למעט בעסקיו להיות רעיוניו נחתים. ולקבוע ביום ובלילה עתם ולהתבודד בחזריו ולחפש דרכיו לחקור. ולקדם אשמורות ולהתעסק בדרכי התשובה וכשרון המעשה. ולשפוך שיח ולשאת תפלה ורנה. ולהפיל תחנה. והעת עת רצון והתפלה נשמעת בו כענין שנאמר (ישעיה מט) בעת רצון עניתך וביום ישועה עזרתך. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם נה) דרשו ה' בהמצאו אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים. ומצות עשה מן התורה להעיר אדם את רוחו לחזור בתשובה ביום הכפורים שנאמר מכל חטאתיכם לפי ה' תטהרו. על כן הזהירנו הכתוב שנטהר לפי ה' בתשובתנו והוא יכפר עלינו ביום הזה לטהר אותנו :

טו. הדרך הו' כל עת יכון לקראת אלהיו. כי לא ידע האדם את עתו. על כן כליותיו ישתונן. ובצדקה יכונן. להשיב רוחו בטהרה אל האלהים אשר נתנה. ויחפש דרכיו ומעלליו בכל יום. יפקדם לבקרים ולרגעים יבחנו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה ר' אליעזר אומר שוב יום אחד לפני מיתתך אמרו לו תלמידיו רבינו וכי אדם יודע באיזה יום ימות אמר להם כל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצאו כל ימיו בתשובה. ואומר (קהלת ט) בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. לובן הבגדים משל על נקיות הנפש בתשובה והשמן משל למעשים טובים ושם טוב. עוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין הזה משל לאשתו של מלך שהיתה מתקשטת ותשם בפוך עיניה ובעלה עובר אורחות ימים ותאמרנה לה השכנות הלא בעלך הלך בדרך למרחוק ועל מה זה לשוא תתיפי. אמרה להם בעלי מלך הוא אולי יהפך רוח ים וקל מהרה יבא וימצאני והנני מקושטת. ויש על האדם לשער בנפשו בהיותו שאנן ושלם. איך ידאג לבבו ויראה ורעד יבא בו ביום המות בהיותו נכון לעלות ליתן את החשבון. ואיך יתודה בעת מותו בלב נשבר. וככה יעשה כל הימים יתודה בלב נדכה ויהיה מורא שמים עליו :

טז. ויש על האדם לחדש לו בכל יום מצות אולי הגיע תור מותו ולא יקיים המצות ההם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל העושה מצוה אחת סמוך למיתתו דומה שקיים את כל התורה ולא היה חסר אלא אותו מצוה. וכל העושה עבירה אחת סמוך למיתתו דומה כאלו בטל את התורה :

יז. ויש אנשים אשר לא ירגישו בענין המות לעשות צדה לדרך ולתקן מעשיהם ולא יעלו על לבם יום מותם עד בואו. והם נמשלים כבהמות אשר לא ירגישו בענין המות עד יום הטביחה. כמו שנאמר (תהלים מט) כצאן לשאול שתו מות ירעם וירדו במ ישרים לבקר וצורם לבלות שאול מזבול לו. פירושו - כצאן שתו נפשם לשאול כי לא ירגיש בענין מותם עד בואו

פתאום. מות ירעם. אין מות הרשעים כמות הבהמות מות הבהמות פעם אחת והרשעים מות ירעה בהם בכל יום. מלשון (מיכה ז) ירעו בשן וגלעד ומענין (איוב יח) יאכל בדיו בכור מות. כי נפש הרשעים ההשחתה וההפסד ידבקו בה בכל עת עד אשר תשחת ותכלה ותאבד. וירדו בס ישרים לבקר. המשיל זמן תחיית המתים לבקר אשר יעיר בו האדם משנתו. וכענין שנאמר (דניאל יב) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו. כי אז ירדו הישרים ברשעים כמו שכתבו (מלאכי ג) ועסותם רשעים יהיו אפר תחת כפות רגליכם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין יום הדין לתחיית המתים. לאחר שנים עשר חדש גופן כלה ונשמתן נשרפת ונעשין אפר תחת כפות רגלי הצדיקים שנאמר ועסותם רשעים וגו'. וצורם לבלות שאול. צורם כמו צורתם וכן (הושע יג) כתבונם עצבים. כתבונתם. ויקרא הנפש צורת האדם. ויש מן הדוברים על הנפש שאמרו בגדר הנפש שהיא צורת (עקריית) [מקריית]. וביאור הענין כי נפש הרשע יבלה שאול אותה. והיא מזבול לו. כי הנפש מן העליונים מלשון (ישעיה סג) מזבול קדשך. והרשע סבב בחטאותיו ועולל לנפשו נפש היקרה והעליונה שהיא מזבול לו. לבלות אותה שאול מטה.

וכמה קשה המות למי שלא הפריד תאות העולם מנפשו עד אשר יפרידנה המות. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה במסכת דרך ארץ. רצונך שלא תמות. מות עד שלא תמות. ביאור הענין הרוצה שיהיה לו יום המות לחיי עד ידבר אל לבו אחרי אשר סופו לעזוב את האדמה ולהניח חפצי הגוף ובאחריתו ישטמם ויטשם. יעזבם בחיים ולא ישתמש באדמה רק לעבודת הבורא יתעלה. ואז יהיה לו יום המות לחיים שאין להם הפסק:

יח. **ודע** כי נפש הרשע אשר כל תאותה לחפצי הגוף בחייו. ונפרדת תאותה מעבודת הבורא ונבדלת משרשיה. חרד במותו למטה לארץ אל מקום תאותה. ויהי תולדתה כטבע העפר לרדת ולא לעלות. אבל יעלוה למרום לדין ולמשפט. ולראות איך החליפה מרום בשאול. כאשר יעלו את האבן על יד כף הקלע ואחרי עלותה למרום תרד בטבעה למטה לארץ כאשר האבן חוזרת ונופלת לארץ אחרי הזריקה. שנאמר (ש"א כה) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה במדרש משלי אחת נשמתן של צדיקים ואחת נשמתן של רשעים (יש כאן חסרון וצ"ל אחת נשמתן של צדיקים ואחת נשמתן של רשעים עולות למעלה ונידונין שם. נשמתן של צדיקים זוכות בדין ונגנזות תחת כסא הכבוד ונשמתן של רשעים) חוזרות ויורדות ומטרפות לארץ שנאמר ואת נפש אויביך יקלענה וגו'. ונאמר (משלי יא) במות אדם רשע תאבד תקוה. כי לא תהיה תקוה לנפש הרשע לצאת מחשך לאור שנאמר על נפש הרשע (תהלים מט) תבא עד דור אבותיו עד נצח לא יראו אור:

יט. **הנה** נתבאר כי נשמת הרשעים יורדת לשאול. משני מקראות שזכרנו ומדברי חז"ל. ועוד נאמר (משלי טו) אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה. ועוד נאמר (קהלת ג) מי יודע רוח בני האדם העולה

היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ. פירוש מי יכיר הצדיקים והרשעים בעוה"ז. כי יש רשעים אשר מעשיהם במחשך ולא יכירו בהם בני"א [ויש צדיקים] שייראו שמים בסתר. כענין שנאמר (מיכה ו) והצנע לכת. ויקרא לנפש הרשע נפש הבהמה מפני שנמשכת אחרי התאוה הגשמית כבהמה וכענין שכתוב (וינה ד) אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה. ולנפש הצדיקים קרא רוח בני האדם וכענין שנאמר (יחזקאל לד) אדם אתם. וביאור לשון המקרא כן הוא. מי יודע רוח בני האדם והם הצדיקים. העולה היא למעלה כי יש הרבה צדיקים שאין אדם יכול לגזור עליהם בעולם הזה שהם צדיקים באמת וכי תעלה נפשם למרום. כענין מה שנאמר (ש"א טו) כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב. וגם כי רבים מן הצדיקים הם יראי שמים בסתר ואין צדקתם מודעת. וכענין שנאמר (מיכה ו) והצנע לכת עם אלהיך. ורוח הבהמה וגוי גם יש רשעים רבים שאין אדם מכיר במעשיהם כענין שנאמר (ישעיה כט) והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו. וכן פירשו ז"ל במדרש קהלת. כי רוח בני האדם אלו הצדיקים ורוח הבהמה אלו הרשעים.

ולא יוכל איש לומר כי היה מסתפק על נשמת האדם אם תעלה למעלה כי הנה כתוב (קהלת יב) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה. ועוד איך יסתפק על רוח הבהמה אם יורדת למטה הלא רוח הבהמה מן הארץ ואיך תעלה. ונתבאר בתורה כי נשמת האדם עליונית. כי כתוב על נפש הבהמה כי היא מן הארץ שנאמר (בראשית א) תוצא הארץ נפש חיה למינה. ועל נפש האדם כתוב (שם ב) ויפח באפיו נשמת חיים. על כן תעלה נשמת האדם במות הגוף למעלה כי כל הדברים שבים אל שרשם. כענין שנאמר (קהלת יב) וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה. ונאמר על נשמת הצדיקים (זכריה ג) ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה פירושו - בין המלאכים שהם עומדים וקיימים. כמו שנאמר (תהלים קמח) ויעמידם לעד לעולם ונאמר (דניאל ז) קרבת עד חד מן קאמיא. ואמרו ז"ל נפשותיהן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד שנאמר (ש"א כה) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים.

וכל אנשי לבב יחשבו העולם הזה כמו דירת עראי ולא ישתמשו בו רק לעבודת הבורא יתברך ויכינו בו צדה לנפשם. כי אם שנים רבות יחיה האדם ואלו חיה אלף שנים פעמים. אחרי שיש מספר לשניו יכלה המספר וסופו כלא היה יהיה. ועולם הגמול אין לו תכלית כענין שנאמר (איוב טז) כי שנות מספר יאתיו ואורח לא אשוב אהלך. אף כי מי האדם כצל עובר כענין שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגוי'. ונאמר (שם קמד) ימיו כצל עובר ואמרו רבותינו זכרונם לברכה לא כצלו של אילן ולא כצלו של כותל אלא כצל עוף הפורח ועובר. רצונו לומר - כי חייב האדם להמשיל העולם הזה בלבבו כצל עוף הפורח וברגע קטן עובר. גם כי אין האדם יודע אם היום כאן ולמחר בקבר. ונמצא בהשתדלו וטרחו על יום מחר כי הוא מצטער על עולם שאינו שלו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה יולד יום :

כ. ועיקר ספר קהלת חברו שלמה המלך עליו השלום למען ישים האדם על לבו כי העולם הבל הבלים ולא ישתמש בו זולתי לעבודת הבורא יתעלה. והודיע כוונתו בפתיחתו וחתימתו. כי פתח ואמר הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה אלו אדם אחר היה אומר כן היינו אומרים אלי לא אסף שתי פרוטות מימיו על כן נחשב העולם הבל בעיניו. אכן שלמה המלך שנכתב עליו (מ"א י) ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים. לו נאה לומר כי העולם הבל הבלים. וחתם ספרו ואמר (קהלת יב) סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם :

כא. ומי שחננו הש"י דיעה ישוב אל לבו כי הש"י שלחו בעולם הזה לשמור משמרתו ותורתו וחוקותיו ומצותיו. ולא יפקח עיני זולתי לעשות שליחותו. ולקץ הימים אם עשה שליחותו באמונה. ישוב ובא ברנה ושמחת עולם על ראשו. כעבד אשר שלחו המלך לעבר הים. שאין עיניו לבו זולתי על דבר שליחותו עד שובו אל אדוניו. וכן אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כב) להיות בה' מבטחך וגוי' להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחך :

כב. ומן הדברים שאדם חייב לזכור בעבורם יום המות. כדי שלא יתבטל ואל תרפינה ידיו מעבודת הש"י. ותדד שנתו מעיניו לעמול בתורה. ולהתבונן ביראת ה' ולתקן מדות נפשו והשיג מעלות היראה והאהבה ולשוב מחשבות איך יגדיל ויאדיר מצות להיות לנפשו סגולה ואוצר כענין שנאמר (משלי י) חכם לב יקח מצות. כי ידע ויזכור שהימים קצרים כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים ובעל הבית דוחק :

כג. ומי שאינו זוכר יום המות תמיד דומה בעיניו שיש לו פנאי ומתון (נ"ל שהוא מלשון הוו מתונים בדין. ובברכות מתון מתון ת' זוזי שויה) להשיג חפצו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעוה"ז מכל חיי העוה"ב ויפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז.

כד. וכן אמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ט) כי מי אשר יחובר אל כל החיים יש בטחון כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת. פירושו - שיבח חיי העוה"ז לענין התשובה ופעולת המצוה והשגת מעלות הנפש והוא הבטחון הנמצא לאשר יחובר אל החיים. ופירושו - כי לכלב החי כי האדם הפחות בחיים יכול להוסיף מעלות בנפשו מה שלא יכול לעשות כן החכם הצדיק המת. ובמקום אחר ביזה וגינה העולם הזה לענין השגת תענוגיו וכבודו. ואמר (שם א) מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש. עוד אמר (שם ד) ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה :

כה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה הסתכל בגי' דברים ואין אתה בא לידי עבירה. מאין באת, מטפה סרוחה. ולאן אתה הולך, למקום רמה ותולעה. ולפי מי אתה עתיד ליתן את החשבון, לפני מלך המלכים הקב"ה. ביאור הדבר. כאשר תחשוב מאין באת תכניע נפשך ותשנא הגאווה. וכאשר תזכור לאן אתה הולך תבזה העולם ותכיר כי מותרו אין ולא תתעסק בו זולתי לעבודת הבורא יתברך. וכאשר תשיב אל לבך לפני מי אתה עתיד ליתן את החשבון יהי מורא שמים עליך. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (בראשית א) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד זה המות. כי גם המות טוב להכניע הנפשות ולהיות חתת אלהים על הלבבות ולבלתי עשות העולם הזה עיקר.

ויש אנשים שאינם נותנים פנאי לנפשם לקבוע עתים להבין לאחריתם. מטרדתם בקניני העולם. כענין שכתוב (איוב ד) הלא נסע יתרם בס ימותו ולא בחכמה. פירושו - הלא נסע יתרם ממונם מהם בנסיעתם. הנה כי אין לו בהם תועלת. אבל אבד מהם טובה הרבה. כי גרם להם אשר ימותו ולא בחכמה כי לא חכמו להבין לאחריתם ולתקן נפשם ולהכין צידה לדרכם. כענין שכתוב (דברים לב) לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם :

כו. והנה נחתום הענין הזה במאמר נכבד אשר לחכמי ישראל ז"ל. היה הלל עליו השלום אומר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני ואם לא עכשיו אימתי. ביאור הדבר. אם האדם לא יעורר נפשו מה יועילוהו המוסרים. כי אף על פי שנכנסים בלבו ביום שמעו. ישכחם היצר ויעבירם מלבבו כענין שנאמר (הושע ו) וחסדכם כענן בקר. ונאמר (משלי י) כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט. פירושו - מוסר הצדיק זך בלי סיג ולשונו נבחר. אבל לב הרשעים השומעים מוסרו רגע אחד הוא. מלשון (תהלים פא) כמעט אויביהם אכניע. ענינו כרגע אויביהם אכניע. ויקרא לב הלב הנבון והמתקן כמו שנאמר (משלי טו) ושומע תוכחת קונה לב (שם יז) לקנות חכמה ולב אין. אכן צריך האדם בשמעו המוסר לעורר נפשו ולשום הדברים אל לבו ולחשוב בהם תמיד. ועליהם יוסיף לקח ומלבו יוציא מילין. ויתבודד בחדרי רוחו וישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו. ולא יסמוך על תוכחת המוכיח לבדו. ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה עד אשר תקבל נפשו המוסר. ועד אשר תטהר. וכשאני לעצמי מ"ה אני :

גם כשאני לי להשתדל לתקן נפשי בכל כחי ואני הוגה בחכמה בכל עת. מה אני. כי השגת האדם קצרה ודלה. ועם הטורח והתקון ישיג מעט מן המעלות. ראה מי אנכי ומי חיי כשאין אני לעצמי להשתדל ולטרוח לתקן נפשי. והמשל בזה מן השדה שהיא זיבורית. כי עם רב הטורח בתיקונה ועם רב עבודה. תוציא זרע מעט. ואם לא יטרחו בתקונה לא תצמיח ולא יעלה בה כל עשב אבל קוץ ודרדר תצמיח. רק השדה אשר היא עידית גם כי לא יטרח בעבודתה ימצא בזריעתה תועלת. ואמר רבותינו זכרונם לברכה בענין מה שכתוב (תהלים קג) כי הוא ידע יצרנו משל למלך שנתן שדה לעבדיו והזהירם לעבדה ולשמרה ולהביא לו ממנה שלשים כור בכל שנה

והם טרחו בה ועבדו אותה היטב והביאו ממנה לפני המלך חמשה כורים. אמר להם מה זאת עשיתם אמרו לו אדונינו המלך שדה שנתת לנו זבורית היא ואנחנו בכל כחנו עבדנו אותה. ועם כל הטורח לא עשתה את התבואה יותר מזה השיעור. וא"ם ל"א עכשי"ו אימת"י. אין ראוי לי לאחר יום או יומים השתדלותי בתקון נפשי ובקביעות עתים לתורה. כי אם אומר אקוה לעת הפנאי ועד היות בידי כסף די ספוקי. הנה טרדות העולם אינן פוסקות כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה :

כז. והשנית אחרי אשר יאסוף ויכנוס עוד יכסוף לאסוף. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו ויש בידו מנה ומתאוה לעשות מאתים השיגה ידו מאתים מתאוה לעשותם ארבע מאות. וכן כתיב (קהלת ה) אוהב כסף לא ישבע כסף :

כח. והשלישית הזמן מתמעט והמלאכה מרובה. מלאכת התורה. ותיקון הנפש. והשגת המעלות כמו האהבה. והיראה. והדביקות. כמו שאמרו ז"ל היום קצר והמלאכה מרובה :

כט. הרביעית כאשר יאחר תקון נפשו יקרהו עון ויכשל בעבירות תמיד :

ל. החמישית באיחור תיקון הנפש היצר הולך ומתגבר. ויקשה עליו לתקן נפשו אחר כן. כמו שכתוב (משלי כד) והנה עלה כלו קמשונים וגי. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כאשר היצר קשור בעבירה ידמה כענין המינות ולא תשיג ידו לטהרתו. ואמרו במוסרים, ההרגל על כל דבר שלטון :

לא. הששית אולי לא ימשכו ימיו וימות טרם ישלים חוק התשובה. על כן הזהיר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ט) בכל עת יהיו בגדיך לבנים :

לב. השביעית בהתאחרו מן התשובה, יהיו עונותיו ישנים וישכח יגונם ולא ידאג להם כאשר בתחילה :

לג. השמינית בבואו בימים ויחלש כח היצר לא יקבל שכר על התשובה כאשר בתיקון לבבו בימי בחורותיו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (תהלים קיב) אשרי איש ירא את ה'. בעודו איש. ואמרו כאשר לא תמצא יד הגנב לגנוב יחזיק נפשו כאיש שלום :

לד. התשיעית בימי הזקנה. בהעדר כח ההרגשות איננו עוצר כח לחדש מסילות בלבבו. ולערוך מחשבות להלחם בהם ביצרו להשיג המעלות לטרוח ולעמול בתורה ובפעולות (ובעולמות). כמ"ש (קהלת יב) וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה והגיעו ימים אשר תאמר אין לי בהם חפץ. על כן ראוי לאדם להחיש מפלט לנפשו כענין שאמר (תהלים קיט) חשתי ולא התמהמתי לשמור מצותיך:

השער השלישי - נבאר חומר המצות והאזהרות וחלוקי העונשים

א. מפני שהוזהר בעל התשובה לחפש דרכיו. וכמה לו עונות וחטאות ואחרי אשר תם חפש מחופש הוזהר לחקור גודל כל חטא מחטאיו כמו שנאמר (איכה ג) נחפשה דרכינו ונחקורה. להודע אליו כל חטאתו אשר חטא. כמה הגדיל לאשמה בה. כי יש אשמה עד לשמים גדולה. ויש רעה כנגד כמה חטאים גדולים שקולה. והתשובה הגדולה כפי היות גדולים חקרי לב כאלה. כי לדעתו (פ"י לפי ידיעתו) רב העון וגדלו. נפשו ירעה לו. או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם:

ב. ועוד תועיל חקירת עוצם העון לכסות כלימה פניו בשאלת המחילה כענין שנאמר (עזרא ט) אלהי בושתי ונכלמתי להרים אלהי פני אליך. ולעטות בוש על נפשו לפני הש"י אחרי הבטחון בסליחתו כענין שנאמר (יחזקאל יז) למען תזכרי ובושת בכפרי לך לכל אשר עשית. ולהיות לנגד עיניו גדולת חסד הכפרה כענין שנאמר (תהלים כו) כי חסדך לנגד עיני. והמשל בזה כי אם חטא העבד לאדוניו ובא להכנע לפניו. אין נפשו אל העבד בלתי אחרי ידיעתו כובד פשעו. ואם ידמה בנפשו כי החטא נקל יגדל הקצף עליו. לכן יתחייב החוטא להכיר עוצם החטא ועונשו כענין שנאמר - (ש"א כו) הנה הסכלתי ואשגה הרבה מאד. על כן הוצרכנו ללמד לבני יהודה. לתורה לתעודה. חומר העונשים לכל עון ולכל חטאת. על כן על כל דברי הקדמה הזאת. ועוד לתועלת נשגבה גדולה ובצורה. כי ראה ראיתי רוב העם חושבים על כמה פשעים כבדים כי הם קלים. ועל חייבי מיתות וכריתות כי הזהירות בהם יתרון הכשר או מדת החסידות. ונכשלים מבלי משים ואין תוכחת. כענין שנאמר (ישעיה מה) גם מאז לא פתחה אזנך. על כן הוצרכנו להזהירם ולגלות אזנם על חומר עבירות רבות. וכי יש במצות הקלות דרכים וצדדים רבים לכליון חרוץ ואבדן הנפש. ורבים מן הרשעים יעזבו דרכם כי ידעו האבדן וההפסד אשר בה. בהגלות להם גודל

החטא ואת אשר נגזר עליו. ונכשלים אזרו חיל לכבוש תאותם. כי איככה יוכלו וראו באבדן נפשם :

ג. והמשל בזה לאדם החפץ ללכת אל עיר. ויאמר לו כי הדרך משובשת בצנים ופחים ואבני נגף. ולצרכו אל המקום ההוא לא יחדל מלכת. והיה כי יאמרו אליו כי שחל בדרך ונמר שוקד עליו אז יכלה רגליו מן הדרך ההיא. על כן אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי א) לדעת חכמה ומוסר להבין. פירושו - כשרון המעשה ועזיבת העבירות יקרא חכמה כענין שנאמר - (דברים ד) כי היא חכמתם ובינתכם. ואחר שילמוד וידע המצות ומה הם העבירות צריך שילמוד גנות העבירות. וההפסד והאבדן הנמצא בהם להרחיק נפשו מהם. ולהוכיח לעצמו בזכרון העונשים וליסר זולתו. וזאת הידיעה תקרא מוסר ולמוכיחים ינעם ללמוד לדעת זאת:

עתה נבאר מעלות חומר המצות ואזהרות וחלוק העונשים:

המדריגה הא' חומר דברי סופרים.

ד. נתחייבנו מן התורה לקבל תקנות הנביאים והשופטים. ולשמוע דברי חכמים ולהזהר בגדריהם. שנאמר - (דברים יז) לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. וגם כי הוזהרנו מן התורה לקיים עלינו להיות עושים ככל אשר יורנו. אכן מצות עשה מן התורה חמורה מדבריהם. מפני שהוזכר עיקר הדבר בספר תורת האלהים מפורש וצוה הש"י עליו בפרט. ויש דרכים וצדדים ימצאון שם דברי סופרים חמורים מדברי תורה. כאשר אמרו רבותינו זכרונם לברכה חומר בדברי סופרים מדברי תורה שהאומר אין תפילין לעבור על ד"ת פטור חמש טוטפות להוסיף על דברי סופרים חייב. וכל העובר על דברי חכמים חייב:

ה. ועתה הלא לך לדעת מפני מה העובר על דברי חכמים חייב יותר מן העובר על מצות עשה ועל מצות לא תעשה. וזה פשר הדבר. כי העובר על דברי חכמים אשר מלאו לבו לעשות כן. כי תקל מצותם בעיניו לא מהתגבר יצרו עליו. אבל כי תכהין עיניו מראות אור דבריהם ולא יהלך לנוגה האמונה. ולא משך בעול גזרתה. ולא יטרח לקיים מאמרם כי לא נכתב בספר התורה. ולא נהג כדרך העובר על דברי התורה אשר נפשו מרה לו ונקוט בפניו. ויירא וייצר לו כי ישיאהו יצרו לחטא. על כן משפט מות יהיה לאיש כי הפיל דבר מאחד מכל (דבריו הטוב) [דבריהם הטובים]. והוא כאומר ננתקה את מוסרותימו ודומה למה שכתוב בענין זקן הממרה את פי חכמים (דברים יז) והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן וגו' :

ו. והשנית כי האיש ההוא רחוק מן התשובה. אחרי אשר אין הדבר חמור עליו כי ישנה באולתו תמיד. והחטא הקל ענשו יותר מן החמור בהכשל בו החוטא פעמים רבות.

ז. עוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי טובים דודיך מיין חביבים דברי סופרים יותר מיינה של תורה. ואנחנו צריכים לפרש גם את זה. ידוע תדע כי יראת ה' יסוד המצות שנאמר (דברים יב) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך. ובזה ירצה ה' את ברואיו כמו שנאמר (תהלים קמז) רוצה ה' את יריאיו. ותקנות חכמים וגדריהם יסוד לדרך היראה. כי יעשה גדר והרחקה פן תגע יד אדם באיסור התורה. כבעל השדה אשר יעשה גדר לשדהו מאשר יקר בעיניו כי ירא פן יכנסו בו בני אדם והיה למשלח שור ולמרמס שה. כענין שנאמר (ויקרא יח) ושמרתם את משמרתי. ועשו משמרת למשמרת [1]. ורב הזהירות והגדר והרחקה מן האיסור הלא זה מעיקרי המורא. והמרבה להזהר יגיע אל השכר הגדול כענין שנאמר (תהלים יט) גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב. על כן אמרו חביבין דברי סופרים יותר מיינה של תורה. כי גדריהם וגזרותם מעיקרי היראה. ומצות היראה שכר הרבה כנגד מצות רבות כי היא היסוד להם. והדוגמא לדבר כי הנזהר מהתיחד עם אשה מפחדו פן יכשל בעון וכאשר גזרו רבותינו זכרונם לברכה. הלא זה מאשר זרח על נפשו אור יראת אלהים ית' :

ח. והנה הקדמנו לך בשער היראה. כי נתחייב אדם לראות בבנים ולהבין בהם ולהבדיל בין עקש ופתלתול ובין הישר הולך. לתועלת נשגבה אשר הודענוך. והנה כי תראה אנשים זוללים מזלזלים בנטילת ידים וישבו לאכול לחם ואינם מברכים לפני אכלם ואחר אכלם. וכהנה רבות דברי חכמים ותקנותם אשר פורצים גדרם. בזאת יבחנו. בזאת תדע ובחנת את דרכם כי הם רעים וחטאים לה' מאד ואחריתם עדי אובד. ועליהם אמרו כי העובר על דברי חכמים חייב. כי המעללים האלה לא יכריחם היצר עליהם. ולא תתקפס תולדות החומר והתאוה הגשמית לחטוא בהם. אין זה כי אם רוע לב ופירוק עול שמים מעל צוארם. והנה הם ככל המון כת הזדים האומרים לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו. גם הם רחוקים מדרך האמת. גם הכת אשר אינם נזהרים מגבינה של עו"ג ובשולי עו"ג כי יקלו דברי חכמים בעינם. אף על פי שחוטאים למלא בטנם הנה בזו לדברי חכמים ושבירו עול התורה (והמורה) [והמורה]. גם עליהם אמרו העובר על דברי חכמים חייב כאשר ביארנו. והשנית כי אחרי שידעו כי עם הקודש נשמרים בכל אלה. הבדל הבדילו עצמם מעל עמנו ופרשו מדרכי צבור. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי הפורשים מדרכי צבור יורדין לגיהנם ונדונין שם לדורי דורות. ודע כי העובר על דברי חכמים. ענשו היה ביד בית דין להכותו מכות מרדות. כפי אשר עיני בית דין היו רואות ליסר ולענוש בעת ההיא. אם לפחות מארבעים או להוסיף להכותו על אלה :

המדרגה הב' חומר מצות עשה.

ט. יסוד השכר ושורש הגמול חלף העבודה בקיום מצות עשה. כמו שנאמר (משלי יג) וירא מצוה הוא ישולם. ונאמר (מלאכי ג) ושבתם וראיתם בין עובד אלהים לאשר לא עבדו. והעבודה היא במצות התלויות במעשה. בין שאין בהם זולתי מצות עשה בין יש עמהן לא תעשה. כגון שנאמר (דברים טו) לא תאמץ את לבבך וגו'. ומצות העבודה תתבאר בשער העבודה בעז"ה. אולם ימצא דרך בשכר הנזהר מעבור על מצות לא תעשה. אשר השג ישיג לשכר עושה מצוה כגון אם הזדמן דבר עבירה ליד האיש. והתאוה תאוה לדבר ערוה וכבש יצרו כי זה מעיקרי יראת הש"י. וכן מי שהזדמן לידו להתעשר באונאה ותרמית ואין רואה ואין יודע. והתהלך בתומו ובור כפיו. שכרו על זה כזורע לצדקה וטורח במצוה. וכן כתוב (תהלים קיט) אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כיון שלא פעלו עולה בדרכיו הלכו. וכבר הקדמנו לך פירוש המקרא הזה. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה ישב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה כגון שבא דבר עבירה לידו וניצול ממנו. ועוד אמרו (מלאכי ג) ליראי ה' ולחושבי שמו זה הבא דבר עבירה לידו וניצול ממנו. גם השכר הזה עקרו ויסודו מצות עשה שכבש יצרו ביראת אלהים כמו שנאמר (דברים י) את ה' אלהיך תירא. ואמרו רבותינו ז"ל הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות. והנה בתורה פורש מה יעשה לכל העובר על מצות לא תעשה ויחלק עליהם עונשים ומשפטים ודת מה לעשות בהם. והעונשים מלקות ארבעים מיתה וכרת ביד שמים וארבע מיתות בין דין. ומתן שכרן על כל מצוה לא נתפרש בתורה כדי שלא יחדלו לקיים המצות הקלות ויתעסקו בחמורות לבדנה:

י. ומשלו על זה מענין המלך אשר אמר לעבדיו לנטוע בפרדסו כל עץ נחמד. ושכר אמר לתת להם ולא הודיעם שכר מטע כל אילן. כי חפץ המלך אשר לא יחסר כל בפרדסו. על כן יטעהו רב מינים נטעי נעמנים. ואלו ידעו עבדיו שכר נטיעת כל עץ מעצי הפרדס אז יתנו את כל עמלם בנצרי מטעיו אשר שכרם רב מן השאר להרבות השכר. כן ענין המצות. כי הואיל השם לזכות את ישראל בקיום כל המצות. להנחילם חיי עולם ולהיות כל המצות יחדיו לוית חן לראשם. כי בהשלים חק מלאכתם תהי משכורתם שלימה מעמו. הלא ידעת כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה. אף על פי שאמרו ת"ת כנגד כולם. והמצוה הקלה שכרה גדול והפלא אשר לא ימד ולא יספר. הלא תראה במצות שלוח הקן שאין בה טורח ולא פיזור ממון נאמר עליהם (דברים כב) למען ייטב לך והארכת ימים. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה רבי יעקב אומר אין לך מצוה קלה בתורה שאין תחיית המתים תלויה בה שנאמר בשלוח הקן למען ייטב לך וגו' למען ייטב לך לעולם

שכלו טוב והארכת ימים לעולם שכלו ארוך. ומה אם מצוה קלה שהיא בכאיסר אמרה תורה כך. מצות חמורות על אחת כמה וכמה:

יא. ועתה נדבר בענין עונש ביטול מצות עשה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה אם הזהירו את האיש לעשות סוכה או לולב ואינו עושה מכין כו'. ואמרו כי האנשים אשר לא הניח על ראשם תפילין מעולם הם נקראים פושעי ישראל בגופן. ועונשם חמור מן העובר פעם אחת על חייבי כריתות. ואמרו כל שעונותיו מרובין מזכיותיו ובכללן עון פושעי ישראל בגופן כגון שלא הניח תפילין מעולם או עוברי עבירה כגון עריות. ליום הדין יורדין לגיהנם ונדונין שם י"ב חודש. לאחר י"ב חודש גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי הצדיקים שנאמר (מלאכי ג) ועסותם רשעים כי יהיו אפר וגו'. ואמרו מי שמקל (בעיניו) [בענין] מצות עשה כמו המבזה חולו של מועד שיש בו מצות עשה שנאמר (שמות כג) את חג המצות תשמור. אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא. ויש על כל מצות עשה אזהרת לאו כוללת שנאמר (דברים יג) לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו:

יב. וקיום מצות עשה נקראת יראת שמים כמו הזהירות במצות לא תעשה. שנאמר - (ויקרא יט) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני ה'. ונא' (תהלים לד) יראת ה' אלמדכם. ונאמר אחריו סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו. למדנו מזה כי מי שאינו עוסק בעשיית הטוב ובקשת שלום הפר יראת שמים. והוא מן הרשעים. כי לא ירא אלהים [2] שנאמר - (קהלת ח) וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני אלהים:

יג. ויש במצות עשה מן החמורות שאין המון העם נוהרים בהם כגון הזכרת שם שמים לבטלה שנאמר (דברים ח) את ה' אלהיך תירא ואמרו רבותינו זכרונם לברכה הוזהרנו בזה שלא להזכיר שם שמים לבטלה. וכן ג"ח שהיא מ"ע שנאמר (שמות יח) והודעת להם את הדרך ילכו בה זו גמילות חסדים. ואמרו גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה שהצדקה לעניים וגמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים. על כן אמרו על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. והנה הצדקה בממונו. וגמילות חסדים בין בגופו בן בממונו. כי חייב אדם לטרוח בדרישת טוב לעמו ולשקוד בעמל נפשו על תקנת חבירו אם דל ואם עשיר. וזאת מן החמורות ומן העיקרים הנדרשים מן האדם שנאמר (מיכה ו) הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד. וכן מצוה להכנס לפני משורת הדין שנאמר (שמות יח) ואת המעשה אשר יעשון ואמרו רבותינו זכרונם לברכה זה לפני משורת הדין. ויש בענין זה דרכים רבים אשר תהיה בהן המצוה הזאת מן החמורות הכל לפי ענין הדין. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא נכנסו לפני משורת הדין.

יד. ויש אנשים רבים בהמון העם חושבים כי אין עיקר האבדון והפסד הנפש זולתי בעבירות שיש בהם מעשה. וכי אין אבדן נפש אל האיש אשר הוא טהור מחטוא במעשה ובדרך העבירות לא הלך וחדל מעשות מצות ומעשים טובים. על כן אנו חייבין להודיע תועי רוח בינה כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה ויתר הקב"ה על ע"ג וכו' ולא ויתר על עון ביטול תורה. ואמרו כשם ששכר תלמוד תורה גדול מכל המצות כך עונש המבטלה גדול מכל העבירות. ואמרו (במדבר טו) כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר נאמר על מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק. וכבר זכרנו לך כל אלה בשער התורה:

טו. ומצאנו בענין אנשי סדום שהיו רעים לה' מאד בכמה עלילות נשחתות כמו הגזל והחמס ועיוות הדין וגלוי עריות. עם כל זה הזכיר הכתוב כי אבדו ונשמדו בעון בטול הצדקות. שנאמר (יחזקאל טו) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם וגוי' ויד עני ואביון לא החזיקה. ונאמר על האנשים שאינם עורכים מחשבות להתבונן תמיד ביראת ה' (ישעיה כט) ותהי יראתם אותי מצות אנשי מלומדה לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה פלא ופלא. ונאמר (ירמיה יב) מדוע דרך רשעים צלחה וגוי' קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם. ונאמר (תהלים עג) כי הנה רחיק יאבדו:

טז. ודע כי לפי גודל המצוה. יגדל עונש מי שיחדל לעשותה אף על פי שאינו עושה מעשה בהפרתה. כמו שמצינו במצות הפסח ובמצות המילה שהם מצות עשה ויש בהן כרת:

יז. ודע כי המעלות העליונות נמסרו במצות עשה. כמו מעלות הבחירה שנאמר (דברים ל) ובחרת בחיים. ומעלות תלמוד תורה שנאמר (דברים ו) ודברת בס. ומעלות לכת בדרכי ה' שנאמר (שם כח) והלכת בדרכיו. ומעלות התבונן בגדולת ה' שנאמר (דברים ד) וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים, ודוד אמר (תהלים יד) ה' משמים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלהים, ומעלות זכרון חסדיו והתבונן בהם שנאמר (דברים ח) וזכרת את כל הדרך ונאמר (שם) את ה' אלהיך תירא. ומעלות האהבה שנאמר (שם ו) ואהבת את ה' אלהיך ומעלות הדביקות שנאמר (שם י) ובו תדבק. לכל אחת מהנה כמה מדרגות כאשר יתבאר בעז"ה. ובעבור מעלות האלה נברא האדם שנאמר (ישעיה מג) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו. ומה תקות הנברא אם לא ישים עמל נפשו ועיקר עסקו בדברים שנברא בעבורם:

יח. והנה נתבאר בתורה עונש ביטול המצוה שנאמר (דברים כז) ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם. אמר לעשות אותם יורה כי זה נאמר על ביטול מעשה המצוה:

יט. ודע כי נתחייב הנברא להיות ציר נאמן ועבד משכיל בכל מלאכת עבודת אדוניו. והפועל האמן יהיה מהיר במלאכתו וישגיח על מלאכת הפועלים חבריו. ועיניו על דרכיהם לראות אם באמונה הם עושים ויזהירם ויודיעם את המעשה אשר יעשון. כי חפצו ורצונו אשר תעשה מלאכת אדוניו בלא רמיה על כן יחזיק ידי עושי המלאכה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בספרי ארור אשר לא יקים. אדם שלמד ושנה ולימד לאחרים וקיים את התורה ויש בידו כח להחזיק ידי העוסק בתורה ובמצות ולא החזיק הרי הוא בכלל ארור אשר לא יקים :

כ. ומן המצות החמורות. שלא לדון בערכאות של עובדי כוכבים שנאמר (שמות כא) ואלה המשפטים אשר תשים "לפניהם" ולא לפני כנענים, ופושעים יכשלו בס. וכבר הקדמנו לדבר בעבירה הזאת :

כא. ועל ביטול מורא אב ואם שהיא מצות עשה. שנאמר - (דברים כז) ארור מקלה אביו ואמו. ענין מקלה, שמזלזל בכבודם ומפר מוראתם כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ויקרא יט) איש אמו ואביו תיראו, איזהו מורא אב לא ישב במקומו ולא סותר את דבריו ולא מכריעו :

כב. ומצות תפילין ומצות מזוזה מצות עשה הם. והנם בכלל קבלת מלכות שמים כי על כן נכתבו בפרשת שמע ישראל. ותוכל להתבונן מזה על עונש המבטל המצות האלה כי הוא שובר עול מנתק מוסרות. וכבר הקדמנו לדבר על המצות האלה. ועל מצות ציצית אמרו רבותינו זכרונם לברכה בספרי שהציצית מוספת קדושה שנאמר (במדבר טו) למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדושים לאלהיכם. וגם (פ"י כמו אף על פי) כי אין מצות ציצית זולתי על מי שיש לו בגד אשר לו ארבע כנפות, ואם אין לו בגד כזה אינו חייב לקנותו. אף גם זאת (פ"י כמו מכל מקום) אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי ענוש יענוש לעתות בצרה על דבר אשר לא חמד בלבבו יופי המצוה ושכרה, לבעבור סבב פני דברי חיובה עליו. ולקחת לו בגד שיש לו ארבע כנפות לעשות בו ציצית על כנפיו :

כג. ודע כי הירא את דבר ה' יחמיר וידקדק וישום נפשו בכפו על מצוה קלה כמו על החמורות. כי לא יבינו (פ"י יבינו ישימו לב) לאשר המצוה הזאת קלה לעומת החמורות. אך יבינו לגדולת המזהיר עליה יתברך. ופקח עיניו היטב לראות כי העיקר הנכבד הזה נתבאר בתורה. כי נכתב על מצות הקימה מפני שיבה כמו שנכתב על מצות מורא אביו ואמו ושמירת השבת. אני ה'. ורבות מן המות אשר הרבה מן העם הנמצאים בדור קצרי יד מעשותם הבאנוס אל מקום זה (נוסד) [יסוד] לכל אחד בספר הזה. קחם נא אליך ועל לוח לבך :

המדריגה הג' לאו שניתק לעשה.

כז. אמרו רבותינו זכרונם לברכה לאו שניתק לעשה אין לוקין עליו. כגון (דברים כב) לא תקח האם על הבנים. שניתק לעשה שנאמר (שם) שלח תשלח. ואף על פי שלא היו לוקין בידי בית דין, יש בהם שענשו חמור ונגע עד שמים משפטן נשא עד שחקים. כגון הגזל, שנאמר (ויקרא יט) לא תגזול, וניתק לעשה (שם ה) והשיב את הגזלה. ואמרו לא נחתם גזר דינם של דור המבול אלא על הגזל שנאמר (בראשית ה) קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס. ואף על פי שעררה חמורה מן הגזל, מדת עונש גזל להקריב יום אידו ולהחיש עתידות לו.

ועוד אמרו סאה מלאה עונות אין מקטרג בכולן כמו הגזל. ואמר שלמה המלך עליו השלום על אוצרות המרמה והאונאה (משלי כא) פועל אוצרות בלשון שקר הבל נדף מבקשי מות. פירוש אוצרות המרמה והאונאה הבל נדף הם כי אחריתם לכליון. ועודם ברשותו צוררים הם לו ומבקשים נפש בעליהם ומסבבים למותו. וכענין שאמר חבקוק עליו השלום (חבקוק ב) הוי בוצע בצוע רע לביתו וגוי' כי אבן מקיר תזעק וגוי'. וגזל העני חייבין עליו מיתה בידי שמים שנאמר (משלי כב) אל תגזול דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש. פירושו - אל תגזול דל בעבור שהוא דל ואין עוזר לו, ואל תדכא עני בשער בהכלמה ובבזיון. ובשער, כלומר ברבים, וכענין שנאמר (ישעיה ג) מה לכם תדכאו עמי לפני עניים תטחנו. כי ה' יריב ריבם אחר שאין להם סומך ומי שיטעון ויריב ריבם. וקבע את קובעיהם נפש אחרי שהובאת אליו צעקת הדל לא יקח ממך ממון תחת הגזילה אשר גזלת אבל ישל אלוה נפשך. ונאמר (איוב כז) כי מה תקות חנף כי יבצע כי ישל אלוה נפשו, ונאמר (משלי א) כן ארחות כל בוצע בצוע את נפש בעליו יקח.

ומי שיצעיק ויצער אלמנה ויתום בין בגזל בין בעושק בין הכלמה וכל מיני הצער חייב מיתה בידי שמים. וכן הדיינים שיש בידם להציל גדול מיד עושק ויתום לא ישפוטו. משפט מות להם שנאמר (שמות כב) כל אלמנה ויתום לא תענון. ואם ענה תענה אותו כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים. פירושו - והיו נשיכם אלמנות כנגד עינוי האלמנה ובניכם יתומים כנגד עינוי היתום מדה כנגד מידה. והמצער כל איש מישראל אף על פי שלא נכתב בו העונשים האלה עובר בלא תעשה שנאמר (ויקרא כח) לא תונו איש את עמיתו, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה באונאת דברים הכתוב מדבר. והוא מענין הצער והמצוק מלשון (ישעיה מט) והאכלתי את מוניך את בשרם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל השערים נעלו חוץ משערי אונאה. ובמקום שדיבר הכתוב מאונאת ממון הזכיר שם מקח וממכר שנאמר (ויקרא כח) וכי תמכרו ממכר לעמיתך. ואמרו גדולה אונאת

דברים מאונאת ממון שזה בגופו וזה בממונו. וזו נאמר בה (שם) ויראת מאלהיך וזו לא נאמר בה ויראת:

כה. והנשך והריבית יש בהן לא תעשה שנאמר (שם כה) אל תקח מאתו נשך ותרבית. וניתק לעשה שנאמר - (שם) וחי אחיך עמך. פירושו - אם לקחת מאתו נשך ותרבית השב תשיבם לאחיך למען יחיה עמך. וענשו חמור מאוד, כל זמן שלא תיקן המעוות שאינו בא לתחיית המתים. שנאמר (יחזקאל יח) בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה, פירושו - רבותינו זכרונם לברכה על ענין תחיית המתים. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל מי שיש בידו עון הריבית אין מלאך מליץ [מלמד] עליו זכות. וזהו שנאמר וחי בלשון שאלה ותמיהה. היש מליץ שיאמר כי דתו לחיות. כולם יענו ויאמרו לא יחיה:

המדרגה הד' לאו שאין בו מעשה.

כו. אמרו רבותינו זכרונם לברכה לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו. ומפורש בדבריהם ז"ל כי לאו שאין בו מעשה חמור מן הלאו שניתק לעשה. ויש באזהרות שאין בו מעשה אזהרות תלויות בלב. מהן בלשון ומהן בקפיצת יד והמנע מן המעשה. וכן יש עבירות שאין בהם מעשה ותלויות בחוש השמע ובחוש הראות. וראינו רבים מבני אדם שכחו רבות מהם. ויש אשר ידעו ואינם נזהרים בהם מפני שאינן תלויות במעשה. כי העבירות התלויות במעשה כמו אכילת החלב והדם והנבלה והטרפה אין הדבר קרוב להכשל בהן כמו העבירות הנעשות במחשבה ובלשון ובשבת מן המעשה. על כן ראינו לזכור מקצתם להזכיר ולהזהיר אשר לא ידע להזהר. ולא באנו להאריך בהם זולתי לרמוז עליהן להיות לזכרון לשבי פשע.

כז. מן האזהרות התלויות בלב. השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך (דברים ה) ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל מקום שנאמר השמר, פן, ואל, הרי זה לא תעשה. הוזהרנו בזה לזכור את הש"י בכל עת. וחיוב האדם להשתדל לקנות לנפשו תמיד ההנהגות המחויבות מן הזכירה. כמו היראה והצניעות וקישוט המחשבות וטכסיס המדות. כי זרע הקודש ישיגו כל הנהגה נאווה והמעטירה בעליה מזכירת השם ית' כמו שנאמר - (ישעיה מה) בה' יצדקו ויתהללו כל זרע ישראל:

כח. השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך (דברים ז) ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל השוכח דבר אחד מתלמודו עובר בשני לאוין. יכול אפילו תקפה עליו משנתו? ת"ל (שם) ופן יסורו מלבבך. לא דבר הכתוב אלא במי שיסירם מלבו על ידי שהוא בטל מן התורה ואינו הוגה בה תמיד:

כט. אל תאמר בלבבך בהדוף ה' אלהיך אותם מלפניך לאמר בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת [וגו'] לא בצדקתך וביושר לבבך וגו' (שם ט). הוזהרנו בזה שלא נדמה בנפשנו הצלחתנו בצדקנו ויושר לבבנו. אבל נאמין ונדע עם לבבנו, כי הצלחתנו מחסד העליון ורב טובו, וכענין שאמר יעקב אבינו עליו השלום (בראשית לב) קטנתי מכל החסדים ומכל האמת :

ל. לא תנסו את ה' אלהיכם (דברים ה). והוזהרנו זה שלא יאמר אדם אנסה נא בעבודת הצדקה יצליח ה' דרכי ואבחן בכשרון המעשה אם כסף וזהב ירבה לי. והאיש הטוב לא נמצא בו רפיון ידיים אם עמלו בחכמה ודעת וכשרון המעשה ולא צלחה דרכו בענין קנין כספו ובשאר טובת חפצי הגוף. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי במצות המעשרות בלבד הותרה הבחינה שנאמר (מלאכי ג) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחונני נא בזאת. אומר שלמה המלך עליו השלום (משלי ג) כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך וימלאו אסמך שבע [וגו'] מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו. פירוש אם לא יהיה לך כן להמלא אסמך שבע בתתך מהונך ומראשית כל תבואתך לעבודת הצדקה, אבל יאחזוך ימי עוני, אל תמאס מוסר ה' ודע כי גם זה לטובתך. כי את אשר יאהב ה' יוכיח להטיב באחריתו, להיות תמורת שכר העולם הזה ותחת כבודו. שכר אמת והטוב הצפון העומד לעד לעולם :

לא. כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני איכה אוכל להורישם לא תירא מהם (דברים ז) :

לב. כי תצא למלחמה וגו' וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם (דברים כ) הוזהרנו בזה שאם יראה האדם כי צרה קרובה תהיה ישועת ה' בלבבו. ויבטח עליה. כענין שנאמר - (תהלים פה) אך קרוב ליראיו ישעו וכן כתוב (ישעיה נא) מי את ותיראי מאנוש ימות :

לג. לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא (דברים א). הוזהרנו בזה להאמין שלא יקרנו נזק מצד משפט הצדק כאשר לא נכיר בו פנים. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן. וזהו פירושו כי המשפט לאלהים הוא שלא יבואכם נזק בסיבתו.

לד. לבלתי רום לבבו מאחיו (דברים יז). הוזהרנו בזה להסיר מנפשנו מדת הגאווה. ושלא יתגאה הגדול על קטן אך היה יהיה שפל רוח. והגאווה מן העבירות החמורות המאבדות ומכלות הנפש שנאמר (משלי טז) תועבת ה' כל גבה לב. ומה יועיל קנין כספו ורב עושרו וגנזי (מרומיו) [ברומיו] והנה אחרי כי נתעב ונאלח גבהי תפארת גדולתו עמוקים משאול. ואל יתהלל חכם

זולתי בעבודת הש"י וביראתו. והבטחון בו ובאהבתו והדבקות בו. שנאמר (דברים כא) הוא תהלתך והוא אלהיך. ונאמר (ירמיה ט) אל יתהלל חכם בחכמתו וגוי כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי:

לה. נתן תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו (דברים טו). והזהרנו בזה להרחיק מנפשנו צרות העין. ולהיותנו טובי עין. כענין שנאמר (משלי כב) טוב עין הוא יבורך. ולא די במתנת היד [לבד כי אם] אשר נטע בנפשותינו מדת הנדיבות. על כן הזהיר ואמר ולא ירע לבבך אחר שנאמר נתן תתן לו:

לו. לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך (דברים טו). הוזהרנו להסיר מנפשנו מדת האכזריות. ונטוע בה נטעי נעמנים, הם הרחמים והחסדים הנאמנים. כמו שכתוב (שם כה) והלכת בדרכיו. ובעבור כי מן האפשר שלא יקפוץ את ידו ויחון את העני ולא מדרך רחמנות. כענין שנאמר (משלי יב) ורחמי רשעים אכזרי. על כן כתוב לא תאמץ את לבבך. ועונש האכזריות רע ומר. כאשר יתבאר בשער האכזריות בעזרת האל. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (דברים יג) ונתן לך רחמים ורחמך והרבך. כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים וכל שאינו מרחם על הבריות אין מרחמין עליו מן השמים:

לז. ולא תחוס עיניך ולא תחמול ולא תכסה עליו (שם יג). הוזהרנו בזה שלא לחמול ולרחם על המחטיאים והמכשילים בני אדם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל הנעשה רחמני על האכזרים לסוף נעשה אכזרי על הרחמנים:

לח. לא תקום ולא תטור את בני עמך (ויקרא יט). אמרו רבותינו זכרונם לברכה אי זו היא נקימה אמר לו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני את שלך. ואיזהו היא נטירה. אמר לו הריני משאילך. ואיני כמותך שלא השאלתני. ואין העונש בזה על הדיבור אלא על נטירת הלב. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי אזהרת הנטירה על דבר שבממון. אבל על דברי גאווה ובוז ודרישת רעה מותר לשום הדברים על לבו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה על זה כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם. אבל אם יבקשו ממנו מחילה יעבור על מדותיו:

לט. לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא יט). הוזהרנו בזה להסיר מנפשנו מדת השנאה והיא מדה מעוללת פשעים רבים. ומסבבת כמה עלילות נשחתות. כמו לשון הרע שהוא שקול כנגד כמה חייבי מיתות בית דין כאשר יתבאר. וכמו דרישת רעה. והשמחה לאיד. וגרמת נזקים לחבירו. והליכת רכיל. ונקימה ונטירה. ומאבדת טובה הרבה מן הנפש. כאשר

יתבאר בשער השנאה. וראה עד היכן הגיע עונש השנאה. כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה בית שני שהיו עוסקים בתורה ומעשים טובים מפני מה חרב. מפני שנאת חנם שהיתה ביניהם.

מ. ונשמרת מכל דבר רע (דברים כג). פירשו ז"ל לא יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה. ואף על פי שאינו מהרהר כדי לעשות. ודבר הלמד מענינו שכתוב אחריו (שם) כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה:

מא. ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר טו). והזהרנו בזה שלא לחשוב לעשות עבירה (ועל כל) [וכל] דבר פשע וחטא. כענין שנאמר (משלי כד) מחשב להרע. ושלא להרהר בדברי המינין. פן יכשל וימשך אחריהם. ואשר ישיב אל לבו כי הש"י בוחן לב וחוקר כליות. איך יעיז פניו לטמא לבו ודבר בליעל יצוק בו. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כד) זמת אולת חטאת. עוד אמר (שם ו) שש הנה שנא ה' ושבע תועבות נפשו לב חורש מחשבות און:

מב. לא תשא שמע שוא (שמות כג). והזהרנו בזה שלא לקבל לשון הרע. וכמו שאמר התרגום לא תקבל שמע דשקר.

מג. לא תחמוד בית רעך (שמות כ). ולא תתאוה בית רעך (דברים ח). הוזהרנו בזה שלא להתעולל עלילות ברשע לקחת שדה וכרם וכל אשר (לרעך) [לרעינו]. גם כי נתן מכרם. והוזהרנו על מחשבת הדבר הרע הזה שלא נסכים במחשבתנו לעשותו שנאמר לא תחמוד. ואם יכסוף אדם שימכור לו חבירו שדה או כרם או אחד מחפציו לא ישא את נפשו למכרו. ואם יפצר בו ברוב דברי תחנונים יבוש להשיב פניו אסור לפצור בו. כי זה כמו הכרח ואונס. והחומד לקחת כל חפץ והוא איש נכבד, שאם ישאל שאלה אור פניו לא יפילון. אסור לשאול מעם רעהו מקח או מתת, בלתי אם ידע כי נתן יתן לו בנפש חפיצה. ולא ירע לבבו בתתו לו:

מד. מן האזהרות התלויות (בלב) [בלשון]. כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך להצילך ולתת אויביך לפניך והיה מחנך קדוש ולא יראה בך ערות דבר (דברים כג). אמרו ז"ל כי בכלל האזהרה הזאת. כי בהגותנו בתורת הש"י. ובדברינו בתפלה לפניו. יהיה מחנינו קדוש ולא יראה בנו ערות דבר. לכן נצטוינו בזה להזכיר שם שמים בקדושה. ולעסוק בדברי תורה ותפלה בקדושה. ושלא להזכיר שם שמים ודברי תורה אם הוא ערום. או אם יש שם אדם ערום כנגדו. וכן הוזהרנו שיהיה המקום נקי. כמו שנאמר (שם) וחפרת בה ושבת וכסית את צאתך. וכ"ש כי הוא מוזהר שלא להזכיר שם שמים אם אין ידיו נקיות. ואם נגעו ידיו בדבר הנמאס עליו ירחצם. וכענין שנאמר (תהלים כו) ארחץ בנקיון כפי. ובלכתו בדרך והוא מסתפק

אם הדרך נקי אל יזכור שם שמים. ואל ידבר בדברי תורה.. ואם יש דבר שאינו נקי לאחריו כגון צואה או נבלה או מי משרה. צריך שירחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח ולפניו כמלא עיניו. והזהירות בזה מדרכי יראת שמים. שנאמר (מלאכי ג) ליראי ה' ולחושבי שמו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (במדבר טו) כי דבר ה' בזה זה המדבר דברי תורה במבואות המטונפות. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (דניאל ב) יהיב חכמתא לחכימין מפני כי החכמים מכבדים את התורה ועוסקים בה בקדושה. ואלו נתנה לטפשים היו מדברים בדברי תורה במבואות המטונפות:

מה. ויש באזהרות התלויות בל' [שהיו לוקין] עליהן. כי כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה כל האזהרות שבתורה לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו חוץ מנשבע ומקלל את חבירו בשם. והשבועה לשוא אף על פי שאין בה מיתת ב"ד. עונשה חמור בידי שמים יותר מהרבה עבירות שיש בהן מיתות ב"ד כי הנשבע לשקר מחלל את השם. שנאמר (ויקרא יט) ולא תשבועו בשמי לשקר וחללת את שם ה' אלהיך.

וחילול השם עונשו למעלה מכל העבירות. ולא נכתב כן על אחת מן העבירות אלא על השבועה לשקר ולע ע"ז שנאמר (שם כ) כי מזרעו תנן למולך למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי. ונאמר באזהרות ע"ז (שמות כ) לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלהיך אל קנא. רצונו לומר - כי לא יסלח עון ע"ז על דרך סליחתו לשאר עבירות. כענין שכתוב (ירמיה ה) אי לזאת אסלח לך בניך עזבוני וישבעו בלא אלהים. וכן כתוב באזהרות השבועה לשקר (שמות כ) כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא. ונכתבה אזהרת השבועה לשקר אחר אזהרת עבודה זרה. יען וביען כי השבועה לשקר נמצא בכנפיה עון חלול השי"ת.

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין מה שכתוב (משלי ל) ראש (כן כתיב מלא באל"ף וענינו העניות) ועושר אל תתן לי וגוי פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה' ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי. השניה קשה מן הראשונה. שנאמר (יחזקאל כ) ואתם בית ישראל וגוי איש גלוליו לכו עבודו ואחר אם אינכם שומעים אלי ואת שם קדשי לא תחללו עוד. רצונו לומר - כי עון הנשבע לשקר בב"ד חמור מעונש העובד כוכבים בסתר מפני חלול השם. ואמרו ז"ל על כל עבירות שבתורה נפרעין ממנו וממשפחתו וכאן ממנו ומכל העולם.

ואם חייבו בית דין את האדם להשבע שבועה והוא יודע אשר פיו דיבר שוא. אסור לקבל עליו השבועה לאמר אנכי אשבע למען הפחיד את חבירו. אף על פי שאין בלבבו להשבע שנאמר (שמות כ) לא תשא. ויש בכלל משמעו לא תקבל להשבע לשוא. וכן אמרו ז"ל במכילתין. ותרגום (שם כ) לא תשא שמע שוא לא תקבל. ואסור להשבע חנם אף על פי שהוא נשבע על האמת. שנאמר (שמות כ) לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא ותרגומו למגנא.

וכן המסבב להשביע את חבירו חנם גדול עונו. כגון שהיה חברו חייב לו מנה ויכפיל על תביעתו למען יצא קו הדין על הודאתו למקצת להשבע שבועת התורה. או שתובע את חבירו על חנם אשר לא ידע ישאלהו ומשביעו שבועת היסת. ואמרו רבותינו כי זה האיש נקרא גנב שגונב דעת הבריות. ועליו נאמר (זכריה ה) הוצאתיה נאם ה' צבאות ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר ולנה בתוך ביתו וכלתו ואת עציו ואת אבניו. ומי שהוא יודע שאם ישבע יחשדוהו בני אדם על שבועתו. יש לו להמנע ולחשוך נפשו מן השבועה לכבוד שמים. גם כי האמת אתו :

מו. אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאור (שמות כא). לא תקלל חרש (ויקרא יט). והזהרנו בזה שלא יקלל איש מישראל בשם ולא באחד מכל הכינויים. ומה שהוזכר בתורה אלהים לא תקלל ונשיא וחרש. כי בא להזהיר שלא לקלל השופט כאשר ירשיעוהו בדין. ולא את הנשיא כאשר יענוש אתו לשלחו ביד פשעו. והוצרך להזכיר החרש. פן תאמר אין עונש בקללתו. אחרי אשר איננו שומע ולא ישיגהו צער על קללתו. ובסוף פרשת משפטים נכתב אלהים לא תקלל. לאמר שלא תקלל השופט את המשפטים האלה. אבל השופט אשר לא כדת אותו תקלל. ואמר רבותינו זכרונם לברכה המקלל את חבירו או את עצמו בשם לוקה וענשו בידי שמים רב מאוד. שנאמר (דברים כה) אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת [וגו'] ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך. והפלא ה' את מכותך. וגו'. ופירשו רבותינו זכרונם לברכה ענין הפסוק הזה על מי שמקלל את חבירו או את עצמו בשם.

מוז. ואסור לאדם שיאמר כן יושיעוהו השם כאשר הדבר הזה דבר אמת והנה הוא כזב. כי הנה קלל את עצמו בשם שמכלל הן אתה שומע לאו :

מח. יין ושכר אל תשת וגו' ולהורות את בני ישראל (ויקרא ט) ולהבדיל בין הקודש ובין החול. אמרו רבותינו זכרונם לברכה השותה רביעית יין שאינו מזוג במים אל יורה. ואם שתה יותר מרביעית אף על פי שמזוגו אל יורה :

מט. לא תונו איש את עמיתו (שם כה). באונאת דברים הכתוב מדבר כאשר שהקדמנו למעלה. ואמרו רבותינו היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשי אבותיך. וזהו שנאמר (שמות כב) וגר לא תונה ולא תלחצנו. לא תונה בדברים. ולא תלחצנו בממון. ובכמה מקומות הזהירה התורה על אונאת הגר מפני אשר שכח עמו ובית אביו ובא לחסות תחת כנפי השכינה. כענין שנאמר - (רות ב) ותעזבי אביך ואמך וארץ מולדתך ותלכי אל עם אשר לא ידעת. ונאמר (שם) ותהי משכרתך שלמה מעם ה' אלהי ישראל אשר באת לחסות

תחת כנפיו. משל לצבי שבא לעדר ושם ירבץ עם הצאן ירעה. וחמל עליו בעל העדר. כי עזב כר נרחב ויעמוד במקום צר :

נא. לא תהיה אחרי רבים לרעות (שמות כג) הוזהרנו בזה שלא לחזק ידי עוברי עבירה בדברים. ושלא להתחבר אל המסכימים אל העול. וכענין שנאמר (ישעיה ח) לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם זה קשר :

נא. ואסור להתחבר אל הרשע בעסקי העולם. שנאמר (דה"ב כ) בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך. ונאמר (משלי ג) אל תקנא באיש חמס ואל תבחר בכל דרכיו ואמרו רבותינו זכרונם לברכה באבות של רבי נתן אל תהי חבר לרשע אפילו לדבר מצוה. ורבו דרכי מות הנמצאים בחברת הרשעים. וכבר גלינו על העון הזה וכובד ענשו :

נב. ולפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט). והזהרנו בזה שלא להורות את בני ישראל אשר לא כדת ושלא כהלכה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה הווי מתונים בדין. ונמהרי לב להבין ולהורות לא יצילו את נפשם מתת מכשול לפני עור וחטאתם כבדה מאוד. כמ"ש (תהלים פב) לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו ימוטו כל מוסדי ארץ. ועוד אמרו הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (משלי ו) כי רבים חללים הפילה זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה. ועצומים כל הרוגיה זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה :

נג. עוד הוזהרנו מן המקרא הזה. להשיא עצה הוגנת לאשר יועץ מבני עמנו. ולא לכשילו בעצה נבערה. ולא ייעץ את חברו לפי דרכו :

נד. וחייב אדם לחשוב מחשבות להעלות עצות הגונות ומתוקנות לחבירו. וזה אחד מעיקרי דרכי גמילות חסדים. שנאמר (משלי כז) שמן קטרת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש :

נה. לא תלך רכיל בעמך (ויקרא יט). אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי בכלל האזהרה הזאת שלא להוציא שם רע על איש מבני עמנו. ועונשו חמור בידי שמים. כאשר יתבאר במדרגת חייבי מיתה. עוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה לא תלך רכיל בעמך אזהרה לדיין שלא יהא רך לזה וקשה לזה :

נו. ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג). לא יאמר אדם לחבירו שמור לי אצל עבודת כוכבים פלונית :

נז. לא תחנם (דברים ז). פירשו רבותינו ז"ל לא תתן להם חן לז' עממין :

נח. ולא יהיה כקרח וכעדתו (במדבר יז). אמרו רבותינו זכרונם לברכה כל המזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר ולא יהיה כקרח וכעדתו. ומותר לספר לשון הרע על בעלי המחלוקת. שנאמר (מלכים א) ולי אני עבדך ולצדק הכהן וגוי לא קרא :

נט. מי שאינו מחזיק במחלוקת על המתיצבים על דרך לא טוב ומושכי העון. הרי הוא נענש מפשעיהם לכל חטאתם. ועובר בלאו שנאמר (ויקרא יט) ולא תשא עליו חטא. ונאמר (הושע י) מימי הגבעה חטאת ישראל שם עמדו לא תשיגם (מלחמה בגבעה) [בגבעה מלחמה] על בני עולה. פירושו - אם שם עמדו הדור הזה לא השיגה אותם בגבעה מלחמה לבער הרע כאשר השיגה מלחמה לבני הדור ההוא. שם עמדו כמו אם שם עמדו. וכן ועזב את אביו ואם עזב. רצונו לומר - ממין חטא גבעה היה חטאתם. אכן הם היו טובים מאלה כי נקהלו ועמדו על נפשם לבער הרע. ונאמר (שופטים ה) אורו מרוז אמר מלאך ה' אורו ארור יושביה כי לא באו לעזרת ה' בגבורים. ונאמר (דברים א) לא תגורו מפני איש. וכל מי שהוא לשי"ת ימסור נפשו על קדושת ה'. שנאמר (שמות לב) מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי. ונאמר (במדבר כה) וירא פינחס וגוי ויקח רומח בידו. וחובה על כל ירא. אף כי אוהב טהר לב, להעיר קנאה כי יראה והנה יד שרים וסגנים במעל. שנאמר (עזרא ט) ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה :

ס. ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כה). לא ישתעבד אדם בחביריו. ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו. לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה. אלא לרצונם ותועלתם. ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחות אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם. אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפוץ :

סא. לא תחללו את שם קדשי (ויקרא כב). זה מחייבי כריתות כאשר יתבאר. ודע כי ההפסד והאבדון המצוי בנפשות המון העם. הלא הוא על שפת לשון. כי הם מזכירים שם שמים לבטלה. וגם מזכירים מבלי מורא. ועל ענין זה פירשו רבותינו זכרונם לברכה מה שכתוב (ישעיה א) ישראל לא ידע. גם אינם מדקדקים בנקיות המקום ונקיון כפים :

סב. ועל דברת בני האדם שאינם נזהרים בלשונם בכבוד ת"ח בין בפניהם בן שלא בפניהם. נעשים אפיקורסים שאין להם חלק לעוה"ב. וכן אבדון ארבע כתות הלא הוא בחטאת פימו דבר שפתימו. הכל כמו שיתבאר בשער הזה. על כן כתוב (משלי יח) מות וחיים ביד לשון :

סג. והתבונן וראה עון הלשון וכובד פשעו. כי המקלל אביו ואמו ענשו חמור מן המכה. כי משפט המקלל בסקילה שהיא החמורה במיתות בית דין. והמכה משפטו בחנק:

סד. וגם רבים נוקשים ונלכדים. בחללם החושים הנכבדים. חוש הראות. וחוש השמע. ונאמר על חוש הראות (במדבר טו) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. הוזהרנו בזה שאל יסתכל אדם באשת איש ובשאר עריות פן יוקש במ:

סה. ומן העבירות התלויות בחוש הראות. רום עינים. כי הוא מעול (פ"י לשון עילה וסיבה ור"ל שהגאווה היא סיבה לרום העינים) מן הגאווה שנאמר (תהלים קא) נכה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל:

סו. ומדברי רבותינו על חוש השמע. אל ישמיע אדם לאזניו דברים בטלים שהם נכזים תחלה לאיברים. ועל המאזין לכל פה דבור נבלה נאמר (משלי כב) שוחה עמוקה פי זרות. ישיתו לב לכל אלה יראה יראי אלהים ובעלי תשובה. להציל את נפשם מיד להבה. וכבר הקדמנו לך דברים נכבדים בענין זה. ובשערי גדרי הזהירות:

מן האזהרות התלויות בקפיצת יד והמונע מן המעשה

סז. לא תקפוץ את ירך מאחיד האביון וגוי השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיד האביון ולא תתן לו (דברים טו). למדנו מזה כי הנמנע מהלוות לעני עובר בשני לאוין שהם השמר פן. ואם לעת אשר קרבה שנת השבע הוזהרנו שלא נחדול מלהלוות מיראת דבר השמטה. אף כי בזמן שלא יפסיד חובו. כי יגדל חטא הקופץ ידו מלהלוות. ועל גודל העון קרא הכתוב מהשבת צר העין מלהלוות דבר בליעל. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובד כוכבים. כתיב כאן פן יהיה דבר עם לבבך בליעל. ושם כתיב (שם יג) יצאו אנשים בני בליעל מקרבך. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי נקרא צר העין בליעל. וכן כתוב (ש"א כה) אל איש הבליעל הזה על נבל על שהיה צר עין שאמר לעבדי דוד (שם) ולקחתי את לחמי ואת מימי ואת טבחתי וגוי. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה גדול המלוה לעני יותר מן העושה צדקה:

סח. לא תעשוק את רעך (ויקרא יט). ופירוש שגם זה הוא מן האזהרות התלויות בקפיצת יד. שהכתוב מדבר בעושה שכר שכיר שמונע מלשלם לו שכרו. וכן מה שהביא אח"ז פסוק לוח רשע וגוי הוא מזה המין שמונע

מלשלים החוב). ואמר דוד המלך עליו השלום (תהלים לו) לזה רשע ולא ישלם. (ויקרא יט) לא תלין פעולת שכר אתך עד בקר. (דברים כד) ביומו תתן שכרו לא תבא עליו השמש. אחד שכר הבהמה ואחד שכר האדם ואחד שכר הכלים עובר עליהן על בל תלין. קבלנות עובר עליו על בל תלין.

סט. לא תלין נבלתו על העץ (דברים כא). המלין את מתו עובר בלאו. זולתי אם הלינו לכבודו.

ע. לא תוכל להתעלם (שם כב). הוזהרנו בזה שלא להתרשל מהצלת ממון חברינו בין מטלטלין בין קרקעות כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם) וכן תעשה לכל אבדת אחיך לרבות אבדת קרקעות. כגון אם היו מים שוטפים ובאים שם חייב לגדור בפניהם. אף כי הוזהרנו להשתדל בהצלת חברנו ולשית עצות לעזרתם בעת צרתם. וכן כתוב (ויקרא יט) לא תעמוד על דם רעך. ואמר שלמה (משלי כד) התרפית ביום צרה צר כחך. פירושו - אם יש לך כח להציל בעצה או בהשתדלות ואתה מראה את נפשך שאין בך יכולת. יקצר כחך. מדה כנגד מדה. ונאמר אחריו (שם) כי תאמר הן לא ידענו זה הלא תוכן לבות הוא יבין ונוצר נפשך הוא ידע והשיב לאדם כפעלו. הנה המגיעה מן ההצלה ושית עצות על העזר הקב"ה יחשוב לו כפעלו (נ"ל שכוונתו בביאור הפסוק. שאף שעון המניעה היה בשב ואל תעשה מ"מ יחשב לו לעון כאלו עשה לרעהו רעה בפועל שאותו הרעה שבאה לחבירו במקום שהיה יכול להנצל על ידי חבירו יחשב לזה הנמנע מן ההצלה כאלו הוא פעל ועשה וזהו והשיב לאדם כפעלו) :

עא. וטוב ונכון מאוד להיות בכל עיר ועיר מתנדבים בעם מן המשכילים להיות נכונים ומוזמנים לכל דבר הצלה. בהיות איש או אשה מישראל שרוים בצער. והנה נתחייבנו לטרוח בשור אחינו או שיו הנדחים. להיות עמנו עד דרוש אחינו אותו. עתה מה לעשות יקר וגדולה לבעליהם. וכן כתוב (ישעיה נח) ועניי מרודים תביא בית :

עב. הוכיח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (ויקרא יט). הוזהרנו בזה שלא נשא חטא בחטא חברנו בהמנענו מהוכיח אותם. ואם איש אחד יחטא. בהגלות נגלות חטאו. כל העדה יענשו עליו אם לא יוכיחו בשבט מוסרם. וכן כתוב (יהושע כב) הלא עכן בן זרח מעל מעל בחרם ועל כל ישראל היה קצף והוא איש אחד לא גוע בעונו. ונאמר (דברים כט) והנגלות לנו ולבנינו עד עולם. ואפילו אומות העולם אמרו (יונה א) ונדעה בשל מי הרעה הזאת. אף כי ישראל שהם ערבים זה בזה.

עג. ולהנצל מן העונש הזה. נכון הדבר לבחור אנשי אמת ולחזות מכל העם אנשי חיל. לתתם ראשי השגחה על כל שוק ומגרש משכנותם, להשגיח על שכניהם ולהוכיחם על כל דבר פשע ולבער הרע :

עז. כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחד לשלמו (דברים כג). הנה יש עונש באיחור הגדרים והצדקות אף על פי שמשלם אותם אחרי כן. ואם נדר אדם לתת צדקה לעניים חייב לשלם אותו מיד. ואם מדרך השבחה יארע לו איחור הנדרים. אף גם זאת ענוש יענש. כי אחרי שהוא יודע שהשבחה מצויה באדם. היה לו לזכור נדריו ולהעלותם על לבו תמיד לבלתי ישכחם. כענין שנאמר (משלי כ) מוקש אדם ילע קדש ואחר נדרים לבקר. על כן ענשו חמור על פשיעתו. שנאמר (קהלת ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך. פירושו - אל תתן את פיך לחטיא וגוי' למה תדור אם אינך זהיר בנדרך ותביא עליך אשם. וכבר הקדמנו לבאר המקרא הזה בשערי גדרי הזהירות. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בעון נדרים בנים מתים שנאמר וחבל את מעשה ידיך. עוד יתפרש המקרא על ענין לשון הרע כי יענש על הפשיעה בו. אף על פי שלא נתכוין לבזות לחבירו. (וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה בספרי הביאו רש"י בפ"י התורה גבי מרים וז"ל ומה מרים שלא נתכוונה לגנותו וסיים בספרי אלא לשבח משום מצות פריה ורביה וכו').

והנה נצטוינו שלא לנדור נדרים שנאמר (דברים כג) וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא. ורבותינו דרשו מזה שאם תדור יהיה בך חטא. כי הגדר מכשול לפני הנודר פן יחל דברו או יאחר לשלם. אבל צדיק חונן ונותן מבלתי שידור. זולתי כאשר יקרא מן המצר כי אז ידור נדר. כענין שכתוב (בראשית כח) וידר יעקב נדר לאמר וגוי'. וכן בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל ידרו נדרים לחזק ידיים רפות.

(נ"ל כוונתו במ"ש לחזק ידיים רפות. רצונו לומר - שיזרז שאר העם אשר מדת הנדיבות רופפת בידיהם כי לא הורגלו בכך. וע"י שהוא נודר בפרהסיא ברוב עם נשא לבם אותם להתנדב גם הם. וכ"כ בד"ה א' ויאמר דוד המלך לכל הקהל וגוי' ובכל כחי הכינותי וגוי' ומי מתנדב למלאות ידו היום לה'. ויתנדבו שרי האבות וגוי' וישמחו העם על התנדבם כי בלב שלם התנדבו לה' וגם דוד המלך שמח שמחה גדולה):

המדרגה הה' לאו שיש בו מעשה.

עה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה לאו שיש בו מעשה לוקין עליו. והמלקות ארבעים חסר אחת. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה מלקות תחת מיתה עומדת. ואמרו מי שלקה ושנה כונסין אותו לכיפה. וחובה על המוכיחים לחפש דרכי העם. ולחקור ולדעת במה יכשלו. ולהזהירם. כי יש אזהרות רבות אף על פי שהם שומרים מקצת האזהרה, מבטלים הם מקצתם. כגון איסור מלאכה בשבת שהם שומרים שבת מחללו ברוב. ויש מלאכות שאין מקצת העם נזהרים בהם. לפי שאינם ידועים אצלם ותלין אתם משוגתם, תחת אשר לא ילינו בקרב חכמים ותורה לא יבקשו מפייהם. על כן תורות עברו ונענשו. כמ"ש (ישעיה כו) יוחן רשע בל למד צדק. ויש פושעים יכשלו במ כי לא הורגלו בנעוריהם בית אביהם להזהר בהם ונחלו אבות ולא ישמעו לקול מורים. ואלה עושים בזדון:

עו. וכן כל העם נזהרים מדם הנפש ומדם התמצית. ומקצתם אינם נזהרים בהכשר המליחה להוציא הבשר מידי דמו כמשפט. וכהנה רבות מאוד מבלי דעת ואין תוכחת. וכמו שנאמר (משלי כט) באין חזון יפרע עם:

עז. ויש אזהרות שאין מקצת ההמון שומרים עיקר האזהרות כמו החבלה וההכאה. שהמכה את חבירו עובר בשני לאוין. שנאמר (דברים כה) ארבעים יכנו לא יוסיף פן יוסיף. ורבים עוברים על הלאוין האלה בהכאת נשותיהם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל המרים יד על חבירו אף על פי שלא הכהו נקרא רשע. שנאמר (שמות ב) ויאמר לרשע למה תכה רעה. למה הכית לא נאמר אלא תכה. ואיוב אמר (איוב לא) אם הניפותי על יתום ידי. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה רב הונא קצץ יד המכה אמר (שם לח) וזרוע רמה תשבר:

עח. וכן בהשחתת הזקן. שנאמר (ויקרא יט) ולא תשחית את פאת זקנד.

עט. ויש אנשים אשר לא נשמרו בבגד כלאים שעטנו. כי יתפרו בגד צמר בחוט הפשתים. או יעשו מבגד פשתים שפה לפי בגד הצמר:

פ. איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו (ויקרא יח). כל קירוב בשר אסור כגון הנגיעה בידי אשת איש. ופירושו - לגלות ערוה. כי הקריבה מביאה לידי ערוה. וכי תאמר בלבבך איפה נמצא בכתוב כי גדרה התורה גדר כי תאמר אשר אסרה מגע יד ליד להיות גדר לעבירה. נשיבך דבר. הנה במצות הנזיר אשר עיקר נזירותו פן ישתה וישכח מחוקק או יתעהו רוח זנונים. אוסרתו התורה מכל אשר יעשה מגפן היין. וכל זה לגדר הרחקה ממשתה היין. וכן אמרו רבותינו במדרש:

פא. ולפני עור לא תתן מכשול (שם יט). אמרו רבותינו כי הוזהרנו בזה לבלתי הכות אדם בנו הגדול. פן תהיה לפוקה ולמכשול לחטוא בלשונו ולהקלות אביו. וכן הוזהרנו בזה שלא לזמן כל מכשול עון לישראל וגם אל הנכרי. שלא יתן כוס יין לנזיר ואבר מן החי לבני נח. גם לא יושיט אליו את אשר אסור לו. ולא יכשילהו באחד מן הדברים שהוזהרו בני נח עליהם.

פב. לא תשחית את עצה לנדוח עליה גרזן (דברים ט). כי הוזהרנו בזה שלא לכרות כל עץ מאכל גם לבנות לו מצור, כל זמן שימצא מאילני סרק די ספוקו. וכן הוזהרנו בזה שלא לפזר ממון לריק אפילו שוה פרוטה. ואמרו רבותינו המקרע על מתו יותר מדי לוקה. וכל שכן המשבר כלים בחמתו. כי שתים רעות עשה. השחית ממון. והשליט את כעסו להעבירו על דברי תורה. כי מעתה יש עמו מלחמה מיצר הכעס להעבירו על דתו.

כענין שכתוב (משלי כט) ובעל חמה רב פשע. וכבר הקדמנו לך מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה אם ראית אדם שהוא משבר כלי בחמתו יהיה בעיניך כאלו עובד כוכבים שכך דרכו של יצר הרע היום אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו עבוד אלהים אחרים. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכין לו. אף כי הוזהרנו שלא להשחית הגוף במסירתו לסכנות. או בסיגוף הגוף לבלעו חנם בתעניות מתוך צערו וכעסו. ולא להתאבל על מתו [יותר מדאי]. אבל המתאונן והמתאבל על עוונותיו עליו נאמר (ישעיה נז) דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו ואשלם נחומים לו ולאבליו. ונאמר (בראשית ט) ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש ואמרו רבותינו זכרונם לברכה מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם :

פג. שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל (ויקרא יט). הערלה נוהגת בחוצה לארץ ואסורה בהנאה. וכל אשר יאסר בהנאה אסור לתתו במתנה לעובד כוכבים. וכרם רבעי אסור בהנאה בלא פדיון. ואין פודין אותו עד שיביאו פירותיו לעונת המעשרות. ואימתי עונת המעשרות. משנגמרו פירותיהן. כענין ששנו רבותינו ז"ל מאימתי הפירות חייבין במעשר :

פד. על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה (בראשית לב). גיד הנשה אסור בהנאה. ואסור לתתו לעבדו ושפחתו הכנעני. ואוסר לשלוח ירך לכנעני וגדי הנשה בתוכה (וכן הביא הרא"ש ר"פ גיד הנשה בשמעתא דשולח אדם ירך לכנעני בשם רבינו המחבר. ולא קי"ל כותית בהא. אלא כדעת הרמב"ם ושאר פוסקים דג"ה מותר בהנאה ושולח ירך לכנעני וג"ה בתוכו. ומבואר בטור ש"ע י"ד סימן ס"ה) :

פה. לא תגנובו ולא תכחשו ולא תשקרו (ויקרא יט). אמרו רבותינו לא תגנובו על מנת למיקט. שלא יאמר אגנוב כלי פלוני כדי שיצטער ונקוט בפניו (מלשון ונקוטתם בפניכם יחזקאל לו) ויזהר בשמירת כליו ואחר כך אחזירו לו. וכן אסור ליטול כלי מבית חבירו דרך גנבה להשתמש בו ולהחזירו. ולא יגנוב את שלו מאחרי הגנב שלא יראה כגנב :

פו. לא תנחשו ולא תעוננו (שם יט). לא תנחשו כגון אלו המנחשים בחולדה ובעופות. פתו נפלה מפיו. צבי הפסיקו בדרך. ואמר אות הוא כי לא יצליח דרכו. וסר מן הדרך בעבור זה. והדומה לענינים האלה. שלא ילך לקראת נחשים הן לעשות מעשה הן להמנע מן המעשה. לא תעוננו. לשון עונות ושועות שאומר יום פלוני יפה להתחיל מלאכה. שעה פלונית קשה לצאת. ואין לשמוע אל הוברי שמים. אבל יבטח לבך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ. על כן כתוב על הענין הזה (דברים יח) תמים תהיה עם ה' אלהיך. למדנו מזה כי המעוננים והקוסמים נעדרים בטחון. והעלילות הנשחתות ההם מעשה ארץ כנען. שנאמר (שם יד) כי הגויים ההם אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך.

פז. לא תעשו עול במשפט (ויקרא יט). הרי הוא אומר אחרי כן לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול בצדק תשפוט עמיתך. ומהו משפט האמור בתחלת המקרא. אמר רבותינו זכרונם לברכה הוא המדה והמשקל והמשורה. מלמד שהמודד נקרא דיין. ושאם שקר במדה הרי הוא כמקלקל את הדין וקרוי עול ומשוקץ וחרם ותועבה. וגורם לחמש דברים כמעוות הדין. מטמא את הארץ. ומחלל את השם. ומסלק השכינה. ומפיל העם בחרב. ומגלה אותם מארצם. (נ"ל שחסר כאן וכן נאמר למטה (שם) לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה מאזני צדק איפת צדק והין צדק יהיה לכם אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי וגו') במדה. וזו מדת הארץ. במשקל כמשמעו. ובמשורה היא מדת הלח והיבש. אבני צדק הם המקלות ששוקלים כנגדם. איפה היא מדת היבש. הין זו מדת הלח. אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי וגו' אני הבחנתי במצרים בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור ואני נאמן ליפרע ממי שטומן משקלותיו במלח כדי להטעות הבריות שאין מכירין בהן.

פח. לא תהיה לו כנושה (שמות כב). הוזהרנו בזה שלא לצער את הלוח. ולא יעבור המלוה לפניו ויודע שאין לו מה לפרוע כי הוא מציק לו ומפרה את רוחו בזה ואמרו רבותינו זכרונם לברכה הרי הוא כאלו דן אותו בשני דינין שנאמר (תהלים פו) הרכבת אנוש לראשו באנו באש ובמים.

פט. לא תשימון עליו נשך (שמות כב). אזהרה לעדים. שהמלוה והלוה והעדים עוברין בלא תעשה. על כן אמר לא תשימון לשון רבים. אחר שאמר לא תהיה לו כנושה. לפי שהוא אזהרה לעדים :

צ. כל מום לא יהיה בו (ויקרא כב). הוזהרנו בזה שלא להטיל מום בבכור אפילו בזמן הזה :

צא. לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו (דברים כב). הוזהרנו בזה שלא לחרוש ושלא לדוש בשני מינים כשהם מצומדים בעול או בחבל. והוא הדין שלא להנהיגם כשהם מצומדים. וזה שהזכיר חרישה דיבר הכתוב בהווה. ואפי' להנהיגם בקול אסור. ושתי פרידות זו בת סוסיא וזו בת חמורה שני מינים הן ואסור להנהיגן יחד. ואסור להנהיג הפרד עם הסוס או עם החמור :

צב. ואבן משכית לא תתנו בארצכם (ויקרא כו) הוזהרנו בזה שלא להשתחוות על רצפת אבנים בבית הכנסת ובכ"מ חוץ מבית המקדש.

צג. אל תשקצו את נפשותיכם (שם יא). הוזהרנו בזה שלא לאכול הדברים הנמאסים על הנפש. שלא יאכל דג או חגב עד שימות. וכן לא

ישתה בקרן מגיזי הדם. והמשהה את נקביו עובר משום בל תשקצו את נפשותיכם :

צד. אל תחלל את בתך להזנותה ולא תזנה הארץ ומלאה הארץ זמה (שם יט). פירשו רבותינו כי בא הכתוב הזה להזהיר שלא ימסור אדם בתו פנויה לביאה שלא לשם קדושין ולא תזנה הארץ, שאם אתה עושה כן הארץ מזנה ועושה פירותיה במקום אחר ולא בארצכם. וכן הוא אומר (ירמיה ג) וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצה אשה זונה היה לך :

צה. והנה ראות עונש המייחד לו פנויה לזנות. כי נאמר על זה (ויקרא יט) ולא תזנה הארץ ומלאה הארץ זמה. מלבד המכשלה הגדולה והרעה אשר תמצא את הבאים אל הפנויה. כי היא בושה לטבול מטומאת נדתה במי נהר או מקוה מים פן יגלה לרבים קול זנותה. על כן תהיה בנדתה. טומאתה בשוליה לא זכרה אחריתה. עוד אמרו רבותינו אל תחלל את בתך להזנותה הרי הוא אזהרה שלא ישיא אדם את בתו לזקן :

צו. לא תאכלו כל נבלה (דברים יד). אמרו רבותינו זכרונם לברכה כל שנפסלה בשחיטתה נבלה. ולמוכחים יונעם. העד בעם. ויזהרו בתורת השחיטה ודקדוקיה. להשלים חוקיה. ויבחרו להם בכל חוקיה שוחט ירא חטא כי עם רב מישראל תלויים עליו במצות השחיטה והבדיקה. וגם אמנה אמרו רבותינו זכרונם לברכה רוב מצויים אצל שחיטה מומחין הן. יש מקומות מבלי משים ואין תוכחת. מצויים שם רבים מן העם הנמצאים אצל שחיטה בלתי מומחים בתושיה. ועוד ראינו במקצתם שערוריה. כי רבים מן המומחים רחקו לבם מיראת חטא. ואשר איננו ירא. לבו לא יבין לדקדק בבדיקת הסכין. כי צריך לכוון את לבו במאד מאד בבדיקתו. הלא תראה כי יבדוק אדם פעמים ושלוש ולא ירגיש בפגימה דקה. לאחר כן ימצאנה. כי הכין לבו באחרונה. ובחינת חוש המישוש כפי כונת הלב. מלבד כי יפשע גבר מבלי יראה. בבדיקת הסימנים ויתר דרכים וצדדין בהגלות נגלות לפני כל יודעי דת ודין :

צז. ושחד לא תקח (שמות כג). אפילו על מנת לזכות את הזכאי ולחייב את החייב. ואף על פי שהסכימו שני אנשים אשר להם הריב לתת לו שכר בשותפות. כך אמרו רבותינו זכרונם לברכה הנוטל שכרו לדון דינו בטלים. אבל רשאים ליתן לו שכר ההפסד אשר יפסיד באשר יפריעוהו ממעשיו. אם ההפסד ניכר וקצוב וידעו לבני אדם ובלבד שלא יתן אחד מהם בשכר ההפסד יותר מחבירו :

צח. אמרו רבותינו זכרונם לברכה ושחד לא תקח אפילו שחד דברים. שאם אמר לו אחד מהם דברי חונף יחשוך נפשו מן הדין ההוא. ואם הביא

אליו תשורה בבואו לדון לפניו לא יקחנה מידו. ואם הקדים והעביר מנחה על פניו לקח את מנחתו כבר נפסל השופט הזה לשפטו :

צט. כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש וגו' (שמות יב). אמרו רבותינו מתוך שהותרה הוצאה לצורך אוכל נפש ביום טוב הותרה שלא לצורך אוכל נפש. ובלבד שהוא לצורך היום. כענין שאמרו מוציא את הס"ת לרשות הרבים בי"ט לקורא בו ביום ההוא. אבל אסור להוציא לצורך חול. זולתי לצורך י"ט. ורבים מן העם חוטאים להוציא מפתח תיבתם לרשות הרבים בי"ט גם כי אין בתיבה מכל מאכל אשר יאכל בי"ט :

ק. לא ילבש גבר שמלת אשה (דברים כב). אזהרה למעביר שער בית השחי ובית הערוה :

קא. לא תשים דמים בביתך (שם). אזהרה למעמיד כלב רע בתוך ביתו וסולם רעוע בתוך ביתו :

קב. לא תעבוד בבכור שורך ולא תגוז בכור צאנך (שם טו). הבכור נוהג בין בארץ בין בחוצה לארץ. ובכור שנתערב במאה או באלף אוסר את כלן בהנאה :

קג. לא תעשון כן לה' אלהיכם (שם יב). אזהרה למוחק את השם :

קד. ובחוקותיהם לא תלכו (ויקרא יח). והזהרנו בזה להתרחק מכל דרכי האמורי. ומהם הלחשים והקמיעים שאינן מן המומחה לרפואה :

קה. ולחם וקלי וקרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה (שם כג). החדש אסור מן התורה גם בחוצה לארץ :

קו. כתבנו מקצת הדברים אשר שוגגים בהם רבים מבלי הדעת. כי לא גלו עליהם את אזנם. ומקצת הדברים אשר ידעו כי אסורים ולא ידעו חומר האיסור. וזכרנו מהם למען לא ילין העם משגה בהם. ישמע חכם ויוסיף לקח להזהיר את העם על הדברים אשר תקראנה אותם כאלה עליהם. והמשכילים יזכירו. וכזהר הרקיע יזהירו :

המדריגה הו' מיתה בידי שמים.

קז. **ההפרש** אשר בין מיתה וכרת. כי חיוב המיתה. עליו ולא על זרעו. ובעונש הכרת. והוא וזרעו נכרת. אולם אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי על ענין אחד ועל צד ינשא חומר המיתה בידי שמים מן הכרת. כי מי שהוא חייב [מיתה] בידי שמים עולה מות בחלוניו. ובעלי חיים מקנה קנינו מתים. פרתו רועה באפר והיא מתה. תרנגולתו רועה באשפה והיא מתה. וידבק המות [בו] עד כלותו אותו.

קח. (אולי חסר סי' קח או טעות נפלה בציוני הסימנים) :

קט. **וחייבי** מיתה בידי שמים נסדרו במשנה מקצתם. כמו האוכל את הטבל. והוא הדגן שלא נתקן בהפרשת תרומה ומעשרות ממנו. והמצוה הזאת נוהגת בא"י. וכגון כהן טמא שאכל תרומה טהורה. וזר שאכל את התרומה :

קי. **ויש** בהם שאר בארו אותם רבותינו ז"ל בגמרא ובמדרשים. ורובם יש ללמוד אותם מן הפסוק. כגון המענה אלמנה ויתום. שנאמר (שמות כב) אלמנה ויתום לא תענון אם ענה תענה אותו וגוי וחרה אפי. ואמרו רז"ל אחד הצועק ואחד שאינו צועק. רצונו לומר - כי נענש מענה אלמנה ויתום. אחת דתו אם צעק יצעק המתענה תחת ידו ואם החריש יחריש. אבל ממהרין לפרוע ממנו כאשר יצעק היתום אל הש"י :

קיא. **הגוזל** את העני שנאמר (משלי כב) אל תגזל דל כי דל הוא וגוי כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש. וכבר בארנו זה במדרגה השלישית, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי הגוזל את העני כאלו נוטל הימנו נשמתו שנאמר (שם א) כן אורחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח. פעמים שמקפח את פרנסתו אפילו בגזלת פחות משהו פרוטה. על כן דם יחשב לאיש ההוא, דם שפך אם גזל ממנו שוה פרוטה :

קיב. **והמוציא** שם רע שנאמר (במדבר יד) וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה'. אמרו רבותינו זכרונם לברכה אם המוציא שם רע על הארץ עונשו במיתה. הוציא שם רע על איש ישראל שנתחייב בתורה ובמצות על אחת כמה וכמה. ונאמר (דברים כב) וענשו אותו מאה כסף ונתן לאבי הנערה כי הוציא שם רע וגוי. הנה לא הזכיר הכתוב חטאו על אשר היה מבקש נפש האשה ומסבב להמיתה בבית דין בעדי שקר אשר הביא על זנותה. והזכיר עון הוצאת שם רע. כי הוא העון הגדול יותר מן המבקש נפש לספותה. כי צער הכלימה מר ממות וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה על הוצאת שם רע חייב הכתוב מלקות וממון. לא על דבר אשר בקש להמיתה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי המוציא שם רע בדברי פגם משפחה אין לו כפרה עולמית. כי לא דיו במחילת החיים אשר

המה חיים עדנה. כי סיבב להחפיר ולהבאיש מולדתם אשר יולידו. ועוד
אנחנו מוסיפים ביאור בזה בביאור חומר עון ד' מיתות.

ק"ג. והמשחק עם התינוקות ונאף בין ביד בין ברגל חייב. ואמרו
רבותינו זכרונם לברכה כי ענשו כעונש דור המבול שהיו משחיתים דרכם.
וכן העושה כמעשה ער ואונן דש מפנים וזורה מבחוץ לאבד הזרע חייב.
שנאמר (בראשית לח) וירע בעיני ה' אשר עשה וימת גם אותו. ונאמר על
המוצאים את הזרע לבטלה (ישעיה נז) הנחמים באלים ותחת כל עץ רענן
שוחטי הילדים וגו'.

ק"ד. ותלמיד חכם שאינו נוהג בצניעות חייב, לפי שמרחיק אהבת
הבריות מן התורה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי על זה נאמר (משלי
ה) כל משנאי אהבו מות. פירוש משנאי - משנאי, שהם גורמים לבריות
של שנא את התורה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בזמן שאדם קורא
ושונה ודבורו בנחת עם הבריות ומקחו ומתנו בשוק נאה ונושא ונותן
באמונה, מה הבריות אומרות עליו אשרי אביו ואמו שלמדו לו תורה, אוי
הם לבני אדם שלא למדו תורה, פלוני שלמד תורה ראיתם כמה יפים
דרכיו וכמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר (ישעיה מט) ויאמר לי עבדי
אתה ישראל אשר בדך אתפאר. ובזמן שאדם קורא ושונה, ואין דבורו
בנחת עם הבריות, ואין מקחו ומתנו בשוק נאה, ואינו נושא ונותן
באמונה, מה הבריות אומרות עליו, אוי לו לפלוני שלמד תורה, אוי לא
לרבו לאביו שלמדו לו תורה, אשרי בני אדם שלא למדו תורה, פלוני
שלמד תורה ראיתם כמה מכווערים מעשיו כמה מקולקלים דרכיו, עליו
הכתוב אומר (יחזקאל לו) ויחללו את שם קדשי באמור להם עם ה' אלה
ומארצו יצאו:

קטו. אמרו רבותינו זכרונם לברכה כל שיש בית המדרש בעירו ואינו
הולך שם חייב:

קטז. החולק על ישיבתו של רבו חייב:

ק"ז. והמורה ההלכה בפני רבו חייב. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה
לא מתו נדב ואביהוא בהקריבם אש זרה על חטא ההקרבה. כי כוונתם
היתה לשם מצוה. כי אמרו הנה כתוב בתורה (ויקרא א) ונתנו בני אהרן
הכהן אש על המזבח אף על פי שירדת אש מן השמים מצוה להביא מן
ההדיוט. אבל ענשם היה מפני שהורו הלכו בפני משה רבינו:

ק"ח. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה דבר בא לעולם ל מיתות
האמורות בתורה שלא נמסרו לב"ד ועל פירות שביעית. ואמרו עוד בד'

פרקים הדבר מתרבה ברביעית ובשביעית ובמוצאי שביעית ובמוצאי החג שבכל שנה. ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית. ובשביעית מפני מעשר עני שבששית. וביוצאי שביעית מפני פירות שביעית. ובמוצאי החג שבכל שנה מפני גזל מתנות עניים. וראינו מזה כי יש מיתה בידי שמים על גזל מתנות עניים. ותדע ובחנת מזה חומר הנודר לצדקה ואינו משלם. גם הקופץ ידו מאחיו האביון, ובשרו מתעלם דומה לאלה, כי אחרי אשר נתחייב לתת, הנה הוא כגוזל מתנותיו:

המדריגה הז' חומר הכרת.

ק"ט. העונש שחייב על זדון כרת. [שחייב] השוגג בהם להביא חטאת. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי אין אדם חייב להביא חטאת זולתי בדבר שעונש על זדונו כרת. והכרת שנכרת הוא וזרעו. כענין שנאמר (ויקרא כח) חטאם ישארו ערירים ימותו. וחייבו הכרת על שני החלקים.

קכ. **החלק** האחד שנכרתים מן העולם הזה. כגון הבא על אחותו. ועל אחות אביו. ועל אחות אמו. ועל אחות אשתו. ועל אשת אחיו אחר שלוחיה או אחרי מות בעלה. וכן הבא על אשת אחי אביו ועל אשת אחי אמו. והאוכל חלב ודם. ואוכל חמץ בפסח. והעושה מלאכה ביום הכיפורים. ומי שלא עשה פסח. והבא על הנדה:

קכא. **והחלק** השני שנכרתים מן העולם הזה והעולם הבא כגון העובד עבודת כוכבים. והעושה עבירות בפרהסיא. והבוזה את התורה. כגון המבזה את לומדיה ואוהבי השי"ת. והפר ברית בשר. ואנו מבארים היטב ענין הכתות ההם במדריגה האחת עשרה.

קכב. **ומי** שנתחייב כרת. פעמים שתאריך לו הזכות בעולם הזה שנים ושלושה דורות. ואיחור המות לרשעים לשלם שכרם בעולם הזה ולאבדם מן העולם הבא. שנאמר (דברים ז) ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו לא יאחר לשנאו אל פניו ישלם לו. ומפרש הדבר בדברי דוד המלך עליו השלום (תהלים צב) איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת בפרח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד. וכן אמר אסף עליו השלום (תהלים עג) כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה כי אין חרצובות למותם וגוי עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחרייתם. פירושו - כי הנקמה ברשעים באחרייתם. כמו שנאמר (משלי כד) כי לא תהיה אחריית לרע נר רשעים ידעך:

קכג. **ואמרו** רבותינו זכרונם לברכה אמר ר' יאשיהו מפני שלשה דברים הקב"ה מאריך פנים עם הרשעים בעולם הזה. שמא יעשו תשובה.

או עשו מצות שישלם להם הקב"ה שכרם בעולם הזה. או שמא יצאו מהם בנים צדיקים שכך מצינו [שכאשר] האריך פנים לאחזו יצא ממנו חזקיה וגם אמון יצא ממנו יאשיהו וגם שמעי יצא ממנו מרדכי :

קכד. וענין הכרת קיצור השנים. כענין שנאמר (משלי ז) ושנות רשעים תקצורנה. ויש בענין קיצור השנים הפרש בין מיתה לכרת. כי הכרת - מות האדם קודם חמשים שנים. והמיתה - קודם ששים, כמתי מדבר. רצונו לומר - כי מי שנגזר עליו לחיות שבעים או שמונים שנה ונתחייב מיתה ימות פחות מבן ששים. אבל יש צדיקים שמספר ימיהם פחות מששים. כמו שאמרו בן חמשים ושתים זו היא מיתתו של שמואל הרמתי. ונאמר (במדבר ד) אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי מתוך הלויים ודרשו רבותינו זכרונם לברכה מזה כי הכרת קודם חמשים שנה. פירושו - המקרא אל תהי נסיבה מאתכם להכרית שבט הקהתי מתוך עבודת הלויים. כי אם לא תשמרו אותם שלא יבואו לראות כבלע את הקודש יכרתו מתוך עבודת הלויים, וימותו קודם חמשים שנה שנאמר (שם ה) ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה וגו' :

קכה. ויש בחייבי כריתות אשר גורם לזרעו מוקש רש ושחיתות. לבד מאשר אחרית הזרע להכרית. והוא הבא על הנדה. והוא יקרע זרע מרעים. כי יהיה תו העזות על מצחו בעוד בחיים חיותו. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה עז פנים הלא הוא בן אשה נדה. ותהי עונות הבן על עצמות האב. כי הוא עולל לנפשו להיות פושע מבטן. ואוי לרשע רע כי שחת לו. והכרת תכרת נפשו ונפש אשתו. וזרעו בליעל כולו נכרת. והאשה הנה היא בנדת טומאתה גם אם טהרה מזובה וספרה לה שבעת ימים כמשפט. כל זמן שלא טבלה במקור מים או מי נהר ומעין אשר בו ארבעים סאה. גמטריא לדבר ההולכים לא"ט :

המדריגה הח' ארבע מיתות ב"ד.

קכו. והם סקילה שרפה הרג וחנק. והסקילה חמורה מן השריפה. והשריפה מן ההרג שהוא בסייף. וההרג מן החנק.

ומן העבירות שהם בסקילה - הבא על אשת אביו, ועל הכלה, ועל הזכר, ובעל אוב וידעוני, והמחלל את השבת והמקלל אביו ואמו, והבא על נערה המאורסה, והמסית, והמכשף, ובן סורר ומורה, וחמורים מכלם המגדף והעובד עבודת כוכבים :

קכז. בשריפה - הבא על אשה ובתה. ועל בת אשתו. ועל בת בנה. ועל בת בתה. ועל חמותו. ועל אם חמותו. ועל אם חמיו :

קב"ח. בסייף שנים - הרוצח ואנשי עיר הנדחת :

קכ"ט. בחנק - מכה אביו ואמו. וגונב נפש מבני ישראל. וזקן ממרה ע"פ ב"ד. ונביא השקר. והמתנבא בשם ע"ג. והבא על אשת איש.

קל. אמרו רבותינו זכרונם לברכה מיום שחרב בה"מ אף על פי שבטלו ד' מיתות ב"ד. דין ד' מיתות לא בטלו. מי שחייב סקילה. או נופל מן הגג או חיה דורסתו. ומי שחייב שרפה. או נופל בדליקה או נחש מכישו. ומי שחייב הריגה. ליסטים באים עליו. ומי שחייב חנק. או טובע בנהר או מת בסרוניכי :

קלא. והבא על השפחה דומה לחייבי מיתות ב"ד בשני דרכים. כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה בועל מצרית קנאין פוגעין בו. כענין שכתוב (במדבר כה). והדבר הזה חמור מכל חייבי מיתות ב"ד. כי לא ימותו זולתי בעדים והתראה ועל פי סנהדרין. משא"כ זה :

קלב. ומלבד אלה כי חלל הרשע הנזכר את קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר. וכל בן נכר אשר יוליד יהיה לו לפח ולמוקש ולהזכיר העון. ישא האב בעון הבן. ובי"י בגד כי בנים זרים ילד :

קלג. עוד שנית. יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו. כי חטאו על מפלתו ישקוד. והנה ידמה בזה לחייבי מיתות בית דין לאחר חורבן הבית כי מן השמים ישפטון שימותו במרדם שלא כמות כל האדם. כאשר בארנו. ונאמר (מלאכי ב) יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה מאלהי יעקב. ופירושו - רבותינו ער בחכמים, ועונה בתלמידים :

קלד. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה חרב בא לעולם על שבועת שוא ועל חלול השם :

קלה. ומן הדברים אשר ינעם למוכיחים להזהיר ולהעיד בעם עליהם. ולשמור ארחות פריץ. במצות השבת. על אודות אבות מלאכות ותולדות. כי רבות מהנה נעלמו מעיני רבים. אף אין מגיד אף אין משמיע :

המדרגה הט' חומר העבירות שיהרג ואל יעבור עליהם.

קלו. אמרו רבותינו זכרונם לברכה בכל עבירות שבתורה אם יאמר לו אדם עבור ואל תהרג, יעבור ואל יהרג שנאמר - (ויקרא יח) אשר יעשה אותם

האדם וחי בהם. וחי בהם ולא שימות בהם חוץ מעבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים, שאם יאמר לו אדם על אחת משלש אלה עבור ואל תהרג, יהרג ואל יעבור. ואף על פי שיאמרו לו לעשות העבירה בצנעה. שנאמר (ויקרא כב) ונקדשתי בתוך בני ישראל:

קלז. והשלש עבירות הנזכרות הצד הקל שבהן עונשו חמור מכמה עבירות חמורות. וקראו רבותינו זכרונם לברכה הצד הקל שבעבירה אבק העבירה. ואמרו בכל מתרפאין מחולי שיש בו סכנת נפשות חוץ מעצי אשירה, שאם יאמרו לו הבא עלין של אשירה והתרפא בהן - ימות ואל יתרפא בהן. ואף על פי שאין הנהגה מעצי אשירה עובד עבודת כוכבים. מפני שהוא אבק עבודת כוכבים ימות ואל יתרפא בהם. לפי שהוא כמחזק ידי עובדי האשירה פן יאמרו לו האשירה הצילתהו:

קלח. וכן לענין גלוי עריות. כגון שחשק באשת איש ואמרו לו אין רפואת תעלה עד שתעמוד לפניו ערומה או שתספר עמו. ימות ואל יפרוץ גדר איסור א"א. והכר מזה חומר המגע ביד אשת איש:

קלט. והנה אבק הרציחה - הלבנת פנים. כי פניו יחורו ונס מראה האודם. ודומה אל הרציחה. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה. והשנית - כי צער ההלבנה מר ממות. על כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה לעולם יפיל אדם עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. ולא אמרו כן בשאר עבירות חמורות. אכן דימו אבק הרציחה אל הרציחה. וכמו שאמרו כי יִהָרַג ולא יִרְצַח. ודומה לזה אמרו שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. ולמדו זה מענין תמר. שנאמר (בראשית לח) היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה וגו'. הנה כי אף על פי שהוציאה לישרף. לא גלתה כי היתה הרה מיהודה. שלא להלבין פניו.

קמ. ועד אמרו כל היורדין לגיהנם עולין חוץ משלשה יורדין ואינן עולין. המלבין פני חברו ברבים. והמכנה שם לחבירו. והבא על אשת איש. הנה כי דימו המלבין פני חברו ברבים והמכנה שם לחבירו בשגם הוא מלבין פניו, אל הבא על אשת איש שהוא מן העבירות שיהרג עליהן ואל יעבור:

קמא. ועוד אמרו המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעוה"ב. ומה שלא אמרו כן על הרוצח שאין לו חלק לעוה"ב (פ"י שאחר שההלבנה היא תולדת הרציחה כמו שאמר למעלה שהיא אבק הרציחה לא רעה הרציחה מן ההלבנה ולא אמרו בה שאין לו חלק לעוה"ב) כי הלבין פני חברו איננו מכיר גודל חטאו ואין נפשו מרה לו על עונו כמו הרוצח. על כן הוא רחוק מן התשובה:

קמב. ועל מצות שבת אמרו רבותינו זכרונם לברכה שקולה שבת כנגד כל המצות. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי העובד עבודת כוכבים או המחלל שבת בפרהסיא הוא כופר לכל התורה כולה ושחיטתו נבילה ואוסר את היין במגעו.

המדריגה העשירית חומר העבירות אשר אין לעושיהן חלק לעוה"ב

קמג. היצורים כולם נבראו לכבוד הש"י. שנאמר (ישעיה מג) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו. אכן נודע מן השכל כי המחלל את השם ובוזה דברו אבדה תקותו. כי לא רב לו אשר לא יקים מה שנדרש ממנו מעיקר יצירתו לכבד את השם ולקדשו. אבל שלח ידיו לעשות התמורה וההפך ולחלל את שם קדשו. וכן כתוב (במדבר טו) והנפש אשר תעשה ביד רמה, את ה' הוא מגדף, ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמה. כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר, הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה. כי לא יכפר המות עליו ואין לו חלק לעוה"ב. על כן הזכיר בענין הזה עוונה בה. כי לא זכר כן בשאר כריתות.

ופירוש והנפש אשר תעשה ביד רמה. כגון העושה עבירות ידועות לבני אדם בפרהסיא. וכן הפורק עול מלכות שמים ואפי' בסתר כי גם הוא עושה ביד רמה. וענין הפורק עול כגון הכופר לאכול נבילות או לאכול חלב ודם או לחלל יו"ט. ואף על פי שאינו עובר על שאר המצות. אחרי אשר הסיר מעליו עול אזהרה אחת, כבר מרד בשם יתעלה. אמנם כי גם פעמים הצדיקים נכשלים בחטא אחד אבל אין זה בלתי על דרך מקרה. בהתגבר עליו היצר. ונפשו מרה לו על הדבר. ונזהר ממנו אחרי כן. אבל האומר בלבבו לפרוק מעליו עול אזהרה אחת כל עת אשר יתאוה לעבור הוא הנקרא כופר לדבר א'. וכבר הקדמנו לבאר זה בשער הראשון משערי התשובה.

ואמרו ז"ל כי הרועים לא כו'. וכענין הרועים אנשים ירעו בהמתם בשדות אחרים פורקים מעליהם עול אזהרת הגזל. וענינם כענין כופר לאכול נבילות או לאחד משאר עבירות לתאבון. אבל הכופר לאכול נבילות להכעיס הרי הוא כאפיקורוס. וענין להכעיס שאיננו חוטא לתאות מאכל תאוה. כי [גם] בהיות לפניו בשר שחוט יקח מן הנבלה. כי הוא מורד ואיננו מקבל על נפשו להשמר מאיסור נבלה :

קמד. הנה ביארנו ענין והנפש אשר תעשה ביד רמה. עתה נבאר [ענין] כי דבר ה' בזה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר. זה האומר אין תורה מן השמים. והמגלה פנים בתורה. והמבזה ת"ח. והמבזה את המועדות. כי אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעוה"ב :

קמה. **ופירוש** המגלה פנים בתורה - האיש אשר העיז פניו לדבר על התורה דברים אשר לא כן. ואומר חנם נכתבו בתורה אלה מהפסוקים וספירות הענינים האלה. ומגאוותו וגאונו אומר בלבו. כי אחר שאין ידו משגת לבוא עד תכונת טעם הדברים. כי אין סתר למו. ונאמר (דברים לב) כי לא דבר ריק הוא מכס. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה אם ירק הוא, מכס. שאינכם יודעים לפרש טעם הדבר. וכן כל העוזב דבר אחד מדברי התורה ולא יודה עליו הנה זה מגלה פנים בתורה. כגון האומר מה הועילו אצלנו לומדי התורה. אם חכמו חכמו לנפשם ולא נחלה לנו בשכרם. והנה כחשו במה שכתוב בתורה (בראשית יח) ונשאתי לכל המקום בעבורם:

קמו. **וענין** המבזה את המועדות - שעושה מלאכה בחולו של מועד. וביזה אל העונש מפני שאין איסור מלאכת חולו של מועד מפורש בתורה. וזהו על דרך כופר לדבר אחד להכעיס אשר ביארנו כבר כי אין לו חלק לעוה"ב. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה הרי שבא להתגייר ואמר, הרי אני מקבל עלי כל התורה חוץ מדבר אחד מדברי סופרים, אין מקבלין אותו. ואמרו זכרונם לברכה (מכות כג, א): מבזה את המועדות - כאילו עובד עבודת כוכבים, שנאמר (שמות לד) את חג המצות תשמור וסמוך לו אלהי מסכה לא תעשה לך. ופירשו ז"ל את חג המצות תשמור שלא תעשה מלאכה בכל חג המצות. והזהרנו בזה על מלאכת חולו של מועד. ומה שכתוב ביום הראשון שבתון וביום השביעי שבתון. כי יש מלאכות רבות שהן מותרות בחולו של מועד. כמו שהן מפורשות בדבריהם ז"ל:

קמוז. **וזה** שאמרו ז"ל כי המבזה ת"ח הוא בזה דבר ה' ואין לו חלק לעוה"ב. יש לדבר שרש בשכל ועיקר במחקר. והנה אנחנו מציעים לענין טוב טעם ודעת. אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי ג) כבוד חכמים ינחלו וכסלים מרים קלון. ענין קלון איש קלון. (וכן (תהלים קט) ואני תפלה איש תפלה. (ירמיה ט) שבתך בתוך מרמה בתוך אנשי מרמה) פירושו - האיש הנקלה והנבלה מרים כסילים ומכבד ומשבח אותם. כי יש בכבוד החכמים והישרים תועלות גדולות. וכבוד הכסילים והרשעים מכשולים רבים ועצומים כי [בהתהדר] החכמים ובתתם עליונים. דבריהם נשמעים. וילוו עליהם העם כלו וידמו למו עצתם. והשנית. בראת בני אדם את כל כבודם ילמדו לקח לנחול כבוד ותרבה הדעת. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה לעולם יעסוק אדם בתורה ואפילו שלא לשמה כי מתוך שלא לשמה בא לשמה. והשלישית. רבים מישני לבבות יעורו משנתם בראותם הדר כבוד התורה. ויכירו מעלתה. ויבוא חשקה בלבבם. ויהיה עסקם בה לשם יתעלה ולעבדו בלבב שלם:

קמת. **הנה** אלה טעמים נכבדים חזקים כראי מוצק. ויש עוד טעם נכבד עולה על כולם ואליו רמזנו בפתח דברינו בענין הכתות הרעות הנזכרות. כי הדבר ידוע אשר מדרכי קידוש השי"ת. להודיע בכל מבטא

שפתים. וכל אשר ירמזון עינים. ובכל הנהגה ופועל ידיים. כי יסוד לנפש האדם וצבי עדין, והטוב והעיקר והתועלת והיקר אשר בו. עבודת הש"י ויראתו ותורתו. (כל שכן) [כמ"ש] כי זה כל האדם. ודבר זה כבוד הש"י.

והמבזים לת"ח ויראתו מבטלים הידיעה הזאת ומראים ההפך בהנהגתם. וכאילו ואומרים אומר כי אין העבודה עיקר. וכי שרש דבר נמצא מבלתי עבודת הש"י. והם מחללים את התורה. על כן יאבדו מתוך הקהל. ויכלו בפיהם (נ"ל שצ"ל וירצו בפיהם מלשון ואחריהם בפיהם ירצו סלה, שהוא לדעת קצת מפרשים לשון דיבור או שצ"ל ויכלו לאמר בפיהם ור"ל שיכולים לומר בדרך התנצלות) [לדעתי צ"ל "ויבטאו בפיהם". י"ב] כי הם עובדים את ה' מבלי עסק התורה. הלא הדבר ידוע כי אין העבודה מתקיים בלתי על ידי לומדי התורה אשר יהגו בה יומם ולילה. כי הם יורו דעה ויודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל. והם יעמידוהו בישראל לבלתי תשכח מפי זרעם. ובמקום שאין עוסקי התורה ירבו המכשולים וישר באדם אין. על כן יכבדו עבדי הש"י את חכמי התורה לכבוד הש"י. ולהודיע כי עבודתו לבדה עיקר הנמצא.

ואחרי אשר התברר שהכל ברא הש"י לכבודו. חייב האדם לשום לבו בכל עת לכבד את ה' ולקדשו בכל דבריו ולרוממו להודות לו ולברכו תמיד כמו שנאמר (תהלים לד) אברכה את ה' בכל עת תמיד תהלתו בפי. וכאשר יתיצב בתוך העם ידבר עם חביריו. יתבונן בינה וידקדק וישגיח בכל מוצא שפתיו. לקדש את ה' בדבריו. ולדבר בשבח עבודתו ותהלת יראתו. ולשבח (עבודותיו) [עבדיו] ויראיו ויזכה בזה בהגיון לבו ומבטא שפתיו בלא יגיעה ופועל כפים זכות גדולה עד שמים. כי זה מעיקרי יצירת האדם. ונאמר (משלי כז) מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו מפירוש מעלות האדם לפי מה שיהלל. אם הוא משבח המעשים והטובים והחכמים והצדיקים תדע ובחנת כי איש טוב הוא ושרש הצדק נמצא בו. כי לא ימצא את לבו לשבח את הטוב והטובים תמיד בכל דבריו. ולגנות העבירות ולהבזות בעליהן. מבלי מאוס ברע ובחור בטוב. ואם יתכן כי יש בידו עונות נסתרים, אבל מאוהבי הצדק הוא, ולו שרש בבחירה והוא מעדת מכבדי ה'. והמשבח מעשים מגונים, או מהלל רשעים - הוא הרשע הגמור והמחלל את עבודת הש"י.

קמט. עוד אמר שלמה המלך עליו השלום - (משלי כה) מעין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע. אכול דבש הרבות לא טוב וחקר כבודם כבוד. כי כאשר ירפש האדם את המעין ברגליו, ידלה מימיו לפי שעה. אחרי כן ישקטו המים ויהיו צלולים כבראשונה. כן הצדיק כאשר הוא מט לפני רשע לא תושפל מעלתו ולא תמעט בעבור זאת, ואם הוא עכור לפי שעה - שבע יפול צדיק וקם וישוב לאיתנו וכבודו. אכול דבש הרבות לא טוב. אבל הרבות החקר בכבוד צדיקים כבוד החוקר. כי נזכר הצדיק בפסוק שלמעלה. ומלת הרבות נמשכת לחקר כבודם, כמשפט במקומות הרבים. והמכשלות הנמצאים בכבוד הרשעים רבים וידועים. כי יש בכבודם חלול התורה והעבודה. והוא עון המכלה מנפש ועד בשר :

קנ. והשנית - כי רבים נמשכים אחריהם ואוחזים מעשיהם :

קנא. והשלישית - כי המתחברים להם אף על פי שאינם עושים כמעשיהם מקבלים פורעניות כיוצא בהם. כאשר זכרנו כבר :

קנב. והרביעית - כי הם מכניעים כבוד אנשי אמת. ומבטלים העבודה. ואין הצלחה לכבוד הצדיקים זולתי אחרי השפלת כבודם. כמו שכתוב (משלי יד) בית רשעים ישמד ואהל ישרים יפריח. ונאמר (שם יא) בברכת ישרים תרום קרת ובפי רשעים תהרס :

קנג. עוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי יש בכלל מה שכתוב כי דבר ה' בזה המדבר בדברי תורה במבואות המטונפות. וכל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק. והקורא בספרי מינין. ומה שכתוב ואת מצותו הפר זה המפר ברית בשר :

קנד. עוד שנינו כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא שנאמר (ישעיה ס) ועמד כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ ואלו שאין להם חלק לעולם הבא האומר אין תחיית המתים מן התורה ואין תורה מן השמים והאפיקורוס. והזהירונו רבותינו זכרונם לברכה במאמר הזה להאמין כי נכתבה אמונת תחיית המתים בתורה. וכי היא אחת מעקרין. ואחד מן המקומות שנתפרשה בהן תחיית המתים בתורה שנאמר (דברים לב) אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא ואמרו רבותינו זכרונם לברכה - יכול מיתה באחד ותחייה באחד, ת"ל מחצתי ואני ארפא, כשם שהמחץ והרפואה באחד, כך מיתה ותחייה באחד :

קנה. וענין האפיקורס - פירשו בו ז"ל כי הוא האיש אשר איננו נוהג בדרך מורא והידור בתלמידי חכמים, אף על פי שאינו מבזה אותם. כגון שהוא מבזה חבירו בפני תלמיד חכם. ולא שם כבוד לתורת החכם. כי אחרי שאין התורה הדורה בעיניו לנהוג בה דרך כבוד אין לו חלק לעוה"ב. כי גם זה במחללי התורה יחשב. על כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה את ה' אלהיך תירא (דברים ו) לרבות תלמיד חכם :

קנו. והשנית - כי היראה מהם סיבה ליראת שמים. כי בהיות דבריהם נשמעים מדרך יראתם. הלא הם יורו וידריכו את העם ליראה את השם הנכבד והנורא. ונאמר (ש"א יב) וירא כל העם מאד את ה' ואת שמואל. וכן בכלל אפיקורס האומר מה הועילו לו הלומדים בלמודם. היש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא, מעולם לא התירו לנו את כל עורב ולא אסרו לנו בני יונה. ואלה האנשים גם לא ידעו גם לא שמעו גם לא פתחה אזנם על תועלות הנמצאות בעסק התורה. וכתבנו מקצתם בשער התורה בע"ה.

למען יכספו הלבבות לתורה. ואשר אין כח בהם ללמוד ידעו הדר כבוד עסק התורה, ויזכו בידיעתו, ולא תאבד נפשם מן העולם הבא :

קנז. וכן בכלל האפיקורס הקורא לרבו בשמו. ואמרו כי סבת מה שנענש גחזי מפני שקרא לרבו בשמו. שנאמר (מלאכים ב) זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע :

קנת. והנה עיקר כל העונשים הנזכרים במדריגה הזאת. מפני חילול התורה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי עון חילול גדול מכל העבירות. ולא יתכן להתכפר בתשובה ויסורין. כאשר יתבאר בשער החלוקי הכפרה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה אין מאריכין בפורענות לעונש חילול השם אחד שוגג ואחד מזיד. ועתה עמוד והתבונן גודל חיובנו לקדש את השם כי עיקר מה שקדשנו הש"י בתורתו ובמצותיו והבדילנו להיות לו [לעם] כדי לקדשו וליראה ממנו. ראוי שיהיו מקדישיו קדושים. בגם הכלים שעובדים לפני הש"י צריכים להיות קודש. כמו שנאמר (ויקרא כב) ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם. שים לכך להבין כי הענין שאמרנו מפורש במקרא הזה. ונאמר (תהלים קיא) צוה לעולם בריתו קדוש ונורא שמו. פירושו - בעבור כי קדוש ונורא שמו צוה לעולם בריתו, וקדשנו במצותיו לקדשו וליראה ממנו. על כן כתוב אחריו (שם) ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב וגו'. ועל ידי קדושת המצות נחשב בהקדישנו את ה"י עם הקדושים העליונים שמקדישים ומעריצים אותו. כמו שנאמר (תהלים פט) אל נערץ בסוד קדושים רבה וגו' :

קנט. עוד יש כיתות שאין להם חלק לעולם הבא. והם כת אויבי השי"ת. וכת המחבלים כרם השם. וכת הנותנים חתיתם בארץ חיים. והנה אנחנו מציעים ענינם. והראיות על ענשם מפורש בתורה. כי כת אויבי השם יאבדו מן העולם הבא. שנאמר (דברים ז) ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו לא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו. פירושו - משלם לשונאיו שכר המצות שהם עושים בעוה"ז להאבידם מן העוה"ב. ותרגומו ומשלם לשונאהו טבן דינון עבדין קדמוי בחייהון לאובידיהון. ואמר דוד (תהלים לז) כי רשעים יאבדו ואויבי ה' כיקר כרים כלו בעשן כלו. הזכיר על הרשעים לשון אבידה. כי יאמר על הצער הגלות. כענין שנאמר (ישעיה כז) האובדים בארץ אשור והנדחים וגו'. (ירמיה ג) צאן אובדות היו עמי. (תהלים קיט) תעיתי כשה אובד. ויאמר על המות. כענין שנאמר (שם) אז אבדתי בעניי. (אסתר ח) באבדן מולדתי. (ויקרא כג) והאבדתי את הנפש ההיא. ענינו הכרת מן העוה"ז. כי הרשעים יענשו בצרות ויסורין או במות. וכן יענשו במשפט על מעשיהם בעולם הבא. ולקץ ולזמן. אבל אויבי ה' המשילים לחלבי הכשבים ושמנם שהוא נתך באש וכלה בעשן. ולא המשילים לבשר הכרים. כי יעשה גחלת וישאר האפר. על כן אמר כלו בעשן כלו כאשר חלבי הכרים כלים בעשן. כך יכלו אויבי השם, כי תכלה נפשם ותאבד מן

העולם הבא. ונאמר (שמות כ) פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים [לשנאי] :

קס. וענין שונאי השם נמצא לפעמים גם באנשים שהם עושים המצות ונוזהרים מכל עבירה במעשה ובלשון. אם נפשם רעה ובקרב לבם יקשה להם כאשר חבריהם עוסקים בתורה. וירע בעיניהם בהיות בני אדם עובדים את ה' ויראים מלפניו. כאשר תאמר על האיש אשר לא יחפוץ שיכבדו בני אדם את המלך ושיעבדוהו. כי הוא שונא את המלך. כל שכן אם הוציאו מחשבתם אל הפועל. שהם מניאים את לב בני אדם מעסק התורה ומן המצוות. כי הם שונאי ה'. וכן האנשים אשר עינם צרה בכבוד תלמידי חכמים הישרים והצדיקים ושונאים עטרת תפארתם. או ירע לבבם אם עדיהם תאטה ובאה ממשלת הדור. וכן כתוב (שמואל ח) כי לא אותך מאסו כי אם אותי מאסו ממלוך עליהם. וכל שכן אם יבקשו כבודם לכלימה או ישפילו. וכן אם יאהבון כבוד הרשעים ומשלם על עפר. כי אלה באמת שונאי השם. ואין רצונם בנקיון עבודתו. ולא יחפצו בהדרת קודש יראתו ואשר ירבון מאד עבדיו ויראיו :

קסא. וכן כת המחבלים כרם ה' כמו מחטיאי הרבים הנה הם שונאי השם. כאשר תאמר כי האנשים המשחיתים ערי המלך או כרמיו ופרדסיו כי הם שונאי המלך. ונאמר (ישעיה ח) כי כרם ה' צבאות בית ישראל ואיש יהודה נטע שעשועיו. ונאמר (תהלים פג) על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך. ונאמר (שם ה) כי נועצו לב יחדיו עליך ברית יכרותו. ונאמר (שם ב) ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו. על כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי אותן שחטאו והחטיאו את הרבים יורדין לגיהנם, ונדונין שם לדורי דורות :

קסב. וכת הנותנים חתיתם בארץ החיים דבר עליהם יחזקאל עליו השלום (יחזקאל לב), אשר נתנו חתיתם בארץ החיים וגוי ותהי עונותם על עצמותם. למדנו מזה כי לא יכפר עליהם המות. אכן עד עולם עונותם על עצמותם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה המינין והאפיקורסין, ושכפרו בתחיית המתים, שפירשו מדרכי צבור, ושנתנו חתיתם בארץ החיים כגון הפרנסים המטילים אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים, ושחטאו ושהחטיאו את הרבים כגון ירבעם בן נבט וחביריו - יורדין לגיהנם ונדונין בה לדורי דורות. שנאמר (ישעיה סו) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות וגוי :

קסג. ועונש הנותנים חתיתם בארץ חיים מחמשה הפנים. השנים מצד עצמו והשלשה מצד העם :

השניים שהם מצד עצמו

האחד - כי האנוש רמה ותולעה, וכן נקרא גם עוד בחיים חיותו. ולא דיו שלא ישח ולא ישפל. כי ישתרר גם השתרר שלא לשם שמים. וגם במחשבת הגאווה מבלי השתרר נפסד האדם. שנאמר (משליטו) תועבת ה' כל גבה לב:

קסד. **והשני** - כי האדם חייב להכין מערכי לב בכל עת. להשכין בלבו אימה ויראה מעל פני הש"י. ועל הרשעים נאמר (ירמיה ח) ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו. והאיש הנותן חתיתו בארץ חיים שלא לשם שמים. אין בלבו אימה מלפני השם, ורוצה להטיל אימתו על בריותיו. ותחת שיש לו לערוך מחשבות להשכין אימת השם בלבו. הוא עורך אותם להטיל אימת עצמו על העם השי"ת. ונאמר (ש"ב כג) מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים. פירוש ראוי להיות מושל באדם צדיק שהוא מושל יראת אלהים. כי אחר שהוא ירא את הש"י ראוי לעמו שייראו מלפניו:

והשלשה פנים שהם מצד העם

קסה. **האחד** - כי הוא מצער הציבור בהטלת אימתו. ונאמר (ויקרא כה) לא תונו איש את עמיתו. והוא על ענין הצער בדברים כאשר ביארנו כבר:

קסו. **והשני** כי כמה מכשולים באים בסיבת הטלת אימה, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה לעולם אל יטיל אדם באימה יתירה בתוך ביתו שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה והפילה כמה רבבות מישראל:

קסז. **והשלישי** כי עם הקדוש שהם עובדי השם יתברך, אין להם להכנע לבשר ודם, ואינו מן הראוי להיות מורא בשר ודם עליהם אלא לש"ש. שנאמר (שם) כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם ולא עבדים לעבדים. ונאמר (שמות יט) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. לשון כהנים אדונים ושרים. וכמוהו (ש"ב ח) ובני דוד כהנים היו. וכל העם נקראו ממלכה. מלשון (מ"א יח) אם יש גוי וממלכה. (ישעיה ס) כי הגוי והממלכה. פירושו - אתם תהיו לי ממלכה שכולה שרים שלא יהיה עליכם עול בשר ודם. ונאמר (שם נא) מי את ותיראי מאנוש ימות. ונאמר (שם) אל תיראו חרפת אנוש.

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה משרבו האומרים לרע טוב ולטוב רע פרקו מעליהם עול שמים והושלך עליהם עול בשר ודם. ואמר דוד המלך עליו השלום (תהלים ט) קומה ה' אל יעוז אנוש ישפטו גוים על פניך. שיתת ה' מורה להם ידעו גוים אנוש המה סלה. למדנו מזה כי עת אשר יעוז אנוש אינו מכיר שהוא אנוש. כי אין שררה ראויה לאנוש זולתי לשם שמים.

קסח. ועתה נפרש ענין עונש הפורשים מדרכי צבור. וכי הוא נכלל בעונשי הכתות שהקדמנו. בהתאסף ראשי עם וקהלות הקודש לעבוד את השי"ת. ומסכימים הסכמות להעמיד להם מצוה. הנה הם מקדישים את השם יתגדל ויתקדש. שנאמר (דברים לג) ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל. ונאמר (תהלים טז) נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם כי לאלהים מגיני ארץ מאד נעלה. נקראו ישראל עמים מפני שהם שנים עשר שבטים. כענין שנאמר - (דברים לג) עמים הר יקראו, והם עם אחד לעבוד את השם. על כן אמר עם אלהי אברהם. והמלכים והשרים נקראו מגינים מלשון (ישעיה כא) משחו מגן. פירושו - נדיבי עמים נאספו לעבוד את השם יתעלה כי מלכיהם ושריהם לאלהים. שהם עבדיו ואמוניו. כענין שנאמר (תהלים פט) כי לה' מגננו ולקדוש ישראל מלכנו. מאד נעלה. שהקב"ה מתעלה ומתהלל בעולמו באסיפתם ועבודתם. והאיש הפורש מדרכי הצבור הנה הוא כמקטרג על הסכמת עבודת ה'. וכיוצא מכלל המקדשים את השם. ומראה עצמו כי לא יחפוץ להיות בסודם ולהכתב בכתבם. הנה הוא מחלל את העבודה והוא בכלל הכתות שזכרנו שהם בוזים דבר השם ואין להם חלק לעולם הבא. והשנית כי הם מניאים לב חלושי הדיעות בפרישתם מדרכי הצבור והנם מן המחטיאים את הרבים:

קסט. עתה נפרש ענין כת עוזבי ה'. ונאמר כי הם האנשים שאין עליהם עול יראת שמים והם מקיימין את המצות מצות אנשים מלומדה. וכאשר יתגבר היצר על האיש ההוא ועליו חלף רוח ויעבור ואשם. לא יאנח ולא ידאג לחטאו. אכל ומחה פיו והוא בעיניו כאלו לא פעל [און]. כענין שנאמר (תהלים לו) נאם פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו:

קע. ויש מן הכת הרעה ההיא. כי לא רב להם אשר לא לבשו חרדות. כי חלפו חק ועדות. אבל יהללו ויברכו נפשם במלאותם תאותם. והם המכעיסים והמנאצים לפני השם שנאמר (שם ט) כי הלל רשע על תאות נפשו ובוצע ברך נאץ ה'. ודבר ישעיה עליו השלום על אבדן הכת ההיא שנאמר (בסי' א) ושבר פושעים וחטאים יחדיו ועוזבי ה' יכלו. המשיל המורדים והחוטאים לכלי הנשבר שיש שארית. ואמר כי עוזבי השם יכלו שאין להם חלק לעוה"ב כענין שנאמר (מלאכי ג) אשר לא יעזוב להם שרש וענף:

קעא. ואבדן הכתות הנזכרות. בזמן שלא עשו תשובה. אבל אם שבו מדרכיהם הרעים נמלטה נפשם מן האבדון. כענין שנאמר (ירמיה ג) שובו בנים שובבים ארפא משובתיכם:

ביאור דברי עונות ארבע כתות

קעב. אמרו רבותינו ז"ל ארבע כתות אין מקבלים פני השכינה. כת ליצנים. כת שקרים. כת חנפים. כת מספרי לשון הרע. כת ליצנים דכתיב (הושע ז) משך ידו את לוצצים. כת שקרים דכתיב (תהלים קא) דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. כת חנפים דכתיב (איוב ג) כי לא לפניו חנף יבא. כת מספרי לשון הרע דכתיב (תהלים ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע:

קעג. עתה נאזין עד תכונת עניניהם. ותכונת אופניהם. להשכילך בינת מבחר עמקיהם. ונחלק אותם לחלקיהם. ונחשוף סוף חומר עונשי עלילות נגעלות. ותשיג במערכי החלקים הרבה תועלות. כי אולי טרם עמדת על דברינו לא בחנת טוב טעם כובד פשע כל חלק מחליקיהם. וחזות קשה וחומר העונש אשר בכל אחד מהם לא חזית, ואולי קצהו ראית וכולו לא ראית. וכל חלק אשר נסדר ראשון הוא חומר מן השני. ומתוך דברינו גם בחלקים הקלים אשר נזכיר תכיר בלהות צלמות. ותדע כי אחריתם דרכי מות. ואולי מאז לא פתחה אזנך. והיו כמו דרך ישר לפניך. ועתה כי נכתוב עליהם מרורותם. תביא מגורתם ברעיונך. גם יבואו חדרי רוחך. המסורים הנכונים. בראותך כי אעידה לי עדים נאמנים. השכל והמקראות. ודברי חכמים וחדותם הנפלאות. והיו לעד ולאות. ובזה האמת אליך יבחן. ויערה עליך ממרום רוח חן. ובערת המדות הרעות מקרבך. ויתמך דברים נברים לבך (מלשון עם נבר תתבר):

וזה דבר כת לצים. נחלק הליצנות על ארבעת חלקים.

קעד. והחלק הא' - איש לשון הנותן דופי בבני אדם. כענין שנאמר (תהלים ג) תשב באחיך תדבר, בבן אמך תתן דופי. ונקרא לץ שנאמר (משלי כא) זר יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון. פירושו - שתי המדות הרעות שהם הזדון והגאווה נקבצו ונתחברו באדם הלץ. כי מבלי היות לו תועלת בדבר הוא גורם נזק עצום לחבריו אשר יבאיש את ריחם בעיני האדם. וזה תכלית זדון יותר מן הגוזל והחומס שעושה להרבות לו ממון. וגם הוא יהיר. כי השפל והנכנע כאשר יכיר מגרעת עצמו ומומיו לא יתלוצץ על בני אדם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה לעתיד לבא (מקבצות חיות) [מתקבצות כל החיות] אצל הנחש ואומרות לו ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה נאה יש לך. אמר להם ומה יתרון לבעל הלשון שנאמר (קהלת י) אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון. וזה החלק גם הוא מחלקי כת מספרי לשון הרע:

קעה. החלק הב' - מי שלועג לבני אדם כי יבוז להם בלבו לקוצר השגתם במעלות, או בהצלחות הזמן, בכבוד ובשררה. או יבוז אותם לעניים ורשים. והגאווה הביאתו אל המדה הזאת או רב השלוח והתענוג. כענין שנאמר (תהלים קכג) רבת שבעה לה נפשנו הלעג השאננים הבוז לגאי

יונים. ופעמים ילעיג הלץ על הקדושים והנביאים כענין שנאמר (ירמיה ב) כלו לועג לי. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי יד) בז לרעהו חוטא. עוד נאמר (שם יא) בז לרעהו חסר לב ונאמר (שם יז) לועג לרש חרף עושהו שמח לאיד לא ינקה. פירוש - לועג לרש הראה את נפשו כי תדמה, אשר ההצלחות ביד בני אדם השג ישיגון אותן בחכמתם, כענין שנאמר (דברים ה) ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה, ונאמר (ישעיה י) כי אשר אמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי. ובעבור זה לועג לרש כי יאמר בלבבו שלא השיג לעושר מחוסר דעתו ושפלות ידיו. והנה חרף עושה הרש והעשיר כי הכל מאת השיי. כענין שנאמר (משלי כב) עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה'. ועל השמח לאיד אמר לא ינקה, כי אף על פי שלא הזיק במעשה ולא בדבור לא ינקה. אך אין רעת השמח לאיד משגת לרעת הלועג. ומפני כי הליצנות בסבת הגאווה שהיא הפך הענוה אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי ג) אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן. פירושו - אם ללצים - באמת הלצים הלועגים לבני אדם. השיי ילעג להם. כענין שנאמר (תהלים ב) יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו. ולשון אם - לאמת הדבר. וכן (במדבר כג) כי אם יהיה לבער קין (משלי כג) כי אם יש אחרית :

קעו. החלק הג' - מי שלועג תמיד לדברים ולפועלות ואין דעתו להבזות בעליהן. אך מרחיק הדברים שאין להרחיקם ומרחיק תועלת הפועלות שיש תקוה לתועלותם. ועל זה נאמר (שם ג) בז לדבר יחבל לו. ואמרו אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום. והלץ הזה הביאהו למדתו הרעה היותו חכם בעיניו. ופעמים שהביאה מדה הזאת את האדם לידי מינות להלעיג על המצות. כענין שנאמר - (תהלים קיט) זדים הליצוני עד מאד מתורתך לא נטיתי. והחלק השלישי הזה היא הכת שאינו מקבלת תוכחת. שנאמר (משלי ט) אל תוכח לץ פן ישנאך ונאמר (שם) יוסר לץ לוקה לו קלון ונאמר (שם יט) לץ תכה ופתי יערים. והגורם אל הכת הזאת לבלתי שמוע מוסר. מפני שהמדה המביאה אל הלץ הזה היא מדת היות האדם חכם בעיניו. וכל כך משלה בו המדה הזאת עד שיתלוצץ לדעת זולתו והיא המדה שאין לה תקוה שנאמר (משלי כו) ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו :

קעז. החלק הד' - הקובע עצמו תמיד לשיחה בטלה ודברים בטלים כדרך יושבי קרנות, ושתים רעות יש בדבר. האחת - כי כל המרבה דברים מביא חטא. והשנית - כי הוא בטל מדברי התורה. ויש בדבר הזה דרכי מות. כי איך לא זכר ולא שם על לבו כי בעתים ההם אשר הוא משחיתם יוכל להשיג הנעימות לקנות חיי עולם אם יקבע העתים המזומנים לתורה. אשר הוא פנוי מהם ממלאכת שמים מעליו. על כן יענש לשאת עול היסורים מדה כנגד מדה. שנאמר - (ישעיה כח) ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם. ואמרו ז"ל כל המתלוצץ יסורים באים עליו שנאמר פן יחזקו מוסריכם. והחכמים היו מזהירים לתלמידיהם שלא להתלוצץ גם

על דרך מקרה ועראי. ועל החלק הזה הוצרכו להזהיר כי רבים יכשלו בו
על דרך מקרה :

וזה דבר כת שקרים. ענין הכת הזו נחלק לתשעה חלקים.

קעת. החלק הא' - איש כזב. אשר תורה עזב. וירע וישחית במענה
פיו. כמו המכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד או בשכר שכיר. שנאמר
(ויקרא יט) לא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו. וכן העונה ברעהו עד שקר.
ונאמר (שמות כ) לא תענה ברעך עד שקר. ומן החלק הזה בכלל התרמית
והאונאות במסחרים ובשותפות. ונאמר (ויקרא כח) אל תונו איש את אחיו
ונאמר (תהלים נה) ולא ימיש מרחובה תוך ומרמה. ונקרא איש און ונקרא
בליעל. והוא כבד עון בכתות הרשעים כאשר הקדמנו בשערי יראת חטא.
ומדות זה איש האון שהוא קורץ בעיניו ומולל באצבעותיו. כמו שנאמר
(משלי ו) אדם בליעל איש און וגוי קורץ בעיניו וגוי :

קעט. החלק הב' - המשקר ואין בעצם השקר נזק והפסד לחבירו. אך
יתכן בו לעשותו סבה אל הנזק ואל הרע. כמו המתעה את חברו שיאמין
בו כי הוא אוהב וריע נאמן עמו. ומתכוין בזה כדי שיבטח בו ולא ישמר
ממנו ויוכל להדיח עליו רעה. כענין שנאמר (ירמיה ט) בפיו שלום את רעהו
ידבר, ובקרבו ישים ארבו. ונאמר אחריו העל אלה לא פקד בס נאם ה'
אם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי. ואלה שני החלקים ענשם על שני
דברים. על השקר ועל הנזק הצרור בכנפיו. כי השקר מלבד צד הנזק הוא
תועבת ה' שנאמר (משלי ו) שש הנה שנא ה' [וגוי] עינים רמות לשון שקר [וגוי]
לב חורש מחשבות און. [ונאמר] [שם ה] ופירושו - תהפוכות שנאתי ונאמר
(איוב טו) אף כי נתעב ונאלח איש שותה כמים עוולה. ואף בשר ודם נתעב
השקר להם שנאמר (משלי יב) תועבת ה' שפתי שקר. (ני"ל שיש כאן טעות הדפוס
וכצ"ל ונאמר ופי תהפוכות שנאתי. ונאמר תועבת ה' שפתי שקר. ואף בשר ודם נתעב השקר להם
שנאמר אף כי נתעב ונאלח. וגוי. ור"ל שמשמעות לשון הפסוק הוא שאיש שותה כמים עולה, הוא
נתעב ונאלח בעצם שאף לבשר ודם הוא נתעב ונאלח) :

קפ. החלק הג' - הבא בערמה ודברי מרמה. למנוע טוב מבעליו.
להעביר הטובה אליו. לא לגזול מחבירו דבר שהוא שלו ולא לחמסו. אבל
יתן עינו בטובה העתידה לבא לידי חבירו וצודה אותה לקחתה אליו.
בשקר מיליו. או יסבב בשקריו לו אשר יתן חברו לו מתת. ועיקר ענשו על
השקר. אכן יגדל עונש השקר כאשר יסבב ממנו הפסד לזולתו. אף על פי
שאין עיקר העונש על ההפסד כי לא הפסיד ממנו דבר שיזכה בו. כענין
שאמרו רבותינו זכרונם לברכה כל המחליף בדברו כאלו עובד עבודת
כוכבים שנאמר (בראשית כז) אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע ונאמר
על עבודת כוכבים (ירמיה י) הבל המה מעשי תעתועים. ואמרו רבותינו
זכרונם לברכה כאלו עובד עבודת כוכבים. הביאו הדמיון על קצה ואחר
(ני"ל שצ"ל על קצה אחרון) כי הוא (נסחר) (צ"ל "נסתר" ומלשון כתוב (ישעיה כח) ובשקר נסתרנו.

וכן הוא בארחות צדיקים שער השקר. אשר מפניני הספר הקודש הזה העמיד שערי. י' ב' בשקר ונעזר בשוא.

קפא. החלק הד' - המשקר בסיפור הדברים אשר שמע ומחליף קצתם במתכוין, ואין לו תועלת בשקריו ולא הפסד לזולתו. אבל כי משפטו מאהבתו שקר מדבר צדק סלה. ופעמים שהוא בודה מלבו ספור הדברים כולו. והאיש הזה יקל ענשו מצד אחד. על כי אין הפסד לאיש בשקריו ופחזותו אבל גדול מאד ענשו בעוז פניו ואהבת השקר. ויכבד עונו כי אהבהו לבלי תועלת. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי ו) יפיח כזבים עד שקר. פירושו - אם תראה אדם אשר יפיח כזבים בשיחתו וספור דבריו. תדע כי תביאהו המדה הזאת להעיד שקר באחיו ולענות בו סרה אחרי אהבתו השקר. וזה החלק התירוהו לקיים מצות ודרישת טובה ושלום. ואמרו כי מותר לשבח הכלה לפני החתן ולאמר שהיא נאה חסודה אף על פי שאינה כן. ואמרו מותר לשנות בדברי שלום. שנאמר (בראשית ט) אביך צוה לפני מותו לאמר כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וגו'. ויש אנשים יחליפו מקצת הדברים אשר שמעו בבלי דעת. כי לא ישיתו לבם לחקרו בעת שמעם. גם מדה זאת רעה. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כא) ואיש שומע לנצח ידבר. פירוש - איש נותן לב לשמוע ולהאזין עד תכונת הדברים אשר ידברו באזניו למען יספר אותם על נכון. ולא ימצא בפיו לשון תרמית לנצח ידבר. כי יאהבו בני אדם לשמוע דבריו. ולא יאמרו לו לעולם למה תדבר עוד דבריך :

קפב. החלק הה' - האומר לחברו כי ייטיב עימו ויתן לו מתת. ועודנו מדבר. עם לבבו ישיח שלא לתת. ונאמר (תהלים לד) נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה. ופירושו - רבותינו זכרונם לברכה שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב. ועוד אמרו דברים יש בה משום מחוסרי אמנה אם יחזור מדבריו, ובלבד שיהא אומר בפה וגומר בדעת (נ"ל לפרש מלת "ובלבד" שהוא במקום מלת "אלא" ור"ל שלא יהא דברו של אדם אלא בענין שיהא אומר בפה וגומר בדעתו. שהוא הפך אחד בפה ואחד בלב) :

קפג. החלק הו' - המבטיח את חברו להטיב עמו ישקר דבריו וישים לאל מלתו. כי אחרי אשר אמר להטיב עמו (על [בלשון] הבטחה ובטח בו לב חברו. אין לו לחלל הבטחתו כי זה דרך שקר. והוא כאדם עבר ברית שנאמר (צפניה ג) שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפייהם לשון תרמית. וכן האומר לתת לחברו מתנה מועטת אף על פי שלא הזכיר לשון הבטחה. ואמרו רבותינו כי [יש] בו [משום] מחוסרי אמנה. כי לב חברו סומך עליו ובטח בו אחרי שהמתנה מועטת, כי נתון יתן. ואם איש עני הוא אף על פי שהמתנה מרובה. אם יחזור בו רעתו רבה. כי נדר נדר ונאמר (במדבר ט) לא יחל דברו. וכן מי שיתפאר בפני רבים לתת מתנה לאדם. והנה הוא כמתהלל על נדיבותו בזה. והנה זאת כמו הבטחה ולא נכון שישוב מדבריו אחרי שהתכבד והתהלל בדבר. כענין שכתוב (משלי כה)

נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר. פירושו - כמו שיצטערו בני אדם אחרי בוא סימני הגשם ולא בא הגשם כן ענין איש המתהלל במתת שקר. כי מה שהתהלל בדבר הוא דסימן קיום הדבר. על כן יצטער האיש שהבטיחו על המתנה בהכזיב תוחלתו:

קפד. החלק הז' - מי שמתעה את חברו לאמר כי עשה עמו טובה או דיבר טוב עליו ולא עשה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה אסור לגנוב דעת הבריות. והנה החטא הזה חמור אצל חכמי ישראל יותר מגזל יען וביען כי שפת שקר אשמה רבה. ונתחייבו על גדרי האמת כי הוא מיסודי הנפש:

קפה. החלק הח' - מי שמתבח במעלות שאינן נמצאות בו. אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי יז) לא נאווה לנבל שפת יתר אף כי לנדיב שפת שקר, פירוש - אין לנבל להתגאות ולהתנשא במעלת אבותיו. כי אמרו במקרא שלמעלה מזה (שם) ותפארת בנים אבותם. אף כי אין לנדיב להתכבד בשקר. ולאמר כה עשיתי ופזרתי ונתתי ולא כן עשה. וזה גנאי לכל אדם וכל שכן לנדיב. וגנה נדבותיו אשר עשה כי חלל נפשו על מה שלא עשה, כי זאת תהיה לעדה כי לבו בכל צדקותיו אשר עשה [אד] לשם ולתהלה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי מי שמכבדים אותו במדרגות הכבוד הראויות לתת למי שהוא יודע שתי מסכתות והוא אינו יודע זולתי אחת. עליו שיאמר להם - אחת לבדה אני יודע. כל שכן כי אסור לכזב ולהתפאר לאמר שמענו כאלה רבות:

קפו. החלק הט' - בנים לא ישקרו בסיפור דברים אשר ישמעו והגדת מאורעות. אבל יחליפו דברים על אודות חפציהם מאין הפסד לאדם בדבר. אך ימצאו כמעט הנאה בשקרותם אף על פי שאינם מרויחים ממון בכך. ואמרו רבותינו כי גם זה אסור הוא שנאמר (ירמיה ט) למדו לשונם דבר שקר. אך אין עונשם כעונש המשקרים ללא דבר אשר זכרנו ענינים בחלק החמישי (צ"ל הרביעי) הנה אלה חלקי כת של שקרים. וכבר הקדמנו לך עיקרים. כדרכי איש אמונים. וכי המה יסודות לנפש.

וזה דבר כת החנפים. ענין הכת הזאת נחלק לתשעה חלקים.

קפז. החלק הא' - החנף אשר הכיר או ראה או ידע כי יש עול בכף חברו וכי החזיק בתרמית. או כי חטא איש לאיש בלשון הרע או באונאת דברים. ויחליק לו לשון הרע [לאמר] לא פעלת און. המעט ממנו עון הנמנע מן התוכחה. שנאמר - (ויקרא יט) הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. ויוסף לחטוא על אמרו לא חטאת. כענין שנאמר (ירמיה כג) וחזקו ידי מרעים. והנה זה ביד החנף האויל עון פלילי. כי לא יקנא לאמת. אבל יעזור אחרי השקר. ויאמר לרע טוב. וישים לחשך אור. גם נתן מכשול

לפני החוטא משני פנים. האחד. כי אינו נחם על רעתו. והשני. כי ישנה באולתו ביום מחר. כי הלל רשע החנף אותו על תאות נפשו. מלבד כי ישא עונש על הנזק אשר הזיק לאשר אשם לו החוטא על צדקו מי אשר חטא לו. מלבד כי יענש על דבר שקר. שנאמר (תהלים ה) תאבד דוברי כזב. ונאמר (משלי יז) מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ה' גם שניהם. כל שכן אם העול אשר בכף רשע חבירו גלוי לרבים. כי באמרו אליו החנף לפני בני אדם זך אתה מבלי פשע. חילל וביזה דת ודין:

קפת. וחייב האדם למסור עצמו לסכנה ואל ישיא את נפשו עון אשמה כזאת. ואמרו רבותינו על ענין אגריפס שהיה קורא בתורה וכשהגיע לפסוק זה (דברים יז) לא תוכל לתת עליך איש נכרי זלגו עיניו דמעות ואמרו לו אחינו אתה באותה שעה נתחייבו שונאיהם של ישראל כליה שחנפו לו לאגריפס. אך כי היושב על המשפט אין לו לפחד מאנשי מות. שנאמר לא לגור מפני איש. ויש בחלקי כת חנפים. אשר בס החנף נספה ואבד ובעון החניפה לבד. כאשר יתבאר:

קפט. החלק הב' - החונף אשר יהלל רשע לפני בני אדם אם בפניו אם שלא בפניו. אף על פי שלא יצדיקנו על חמסו ולא יכזב על משפטו. אבל יאמר עליו כי איש טוב הוא. עול זה נאמר (משלי כח) עוזבי תורה יהללו רשע. כי לולא אשר עזב את התורה. לא הלל העובר על דבריה. ומפר מצותיה. וגם כי לא ישבח את הרשע זולתי במה שנמצא בו מן הטוב. ויליץ עליו בפני בני אדם להגיד לאדם ישרו. גם זו רעה חולה. כי בזכרו את הטוב. ואת הרע לא יזכור. ועל כל פשעיו יכסה. צדיק יחשב אצל השומעים ויתנו לו יקר וירים ידו וגבר.

וכבר הקדמנו להודיעך המכשולות והשחיתות הנמצאות בכבוד הרשעים. על כן לא נכון להזכיר צדקתם בלתי אם יזכיר רשעם וכסלם. כמו שנאמר (משלי י) ושם רשעים ירקב. ונאמר (ישעיה נז) אני אגיד צדקתך ואת מעשיך ולא יועילוך. פירוש לא יועילוך מעשים הטובים להצילך מרעתך בקומי למשפט. ובערכי לעולמם רב פשעיד ומעשה תעתועיד. כי דברי עונותיך גמרו מהם. וכמו שאמרו רבותינו כי מי שעונותיו מרובין מזכיותיו נכתב ונחתם למיתה. והרשעים נכרים בשיחתם והנהגתם כאשר הקדמנו לך בשערי יראת חטא:

קצ. והנה הצדיקים יתעבו הרשע. כמו שנאמר (משלי כט) תועבת צדיקים איש עול. ואשר בסוד הצדיקים לא יהיה. אם תעב לא יתעבנו. וגם קב לא יקבנו. (וגם) [גם] ברך לא יברכנו:

קצא. ויתכן כי יקר מקרה המשבח את הרשע מדרך פתיות. כי הפתי אומר לשבח טוב (הוא) אם היו יהיה על דבר אמת. ואם תהיה תמורתו. ומבלי הדעת שבח הוא את המתים. כי אמרו רבותינו על הרשעים רפאים

יחשבו בחיים. ומתים קרויים שנאמר (קהלת ט) והמתים אינם יודעים מאומה. והשגגה הזאת עולה זדון כי לא יאהב העבד האדון. אם יאהב משנאו ויקרב רחוקיו. הלא להם לדעת מדריך הדעת כי כן. ונאמר (משלי א) וכסילים מרים קלון. וכבר הקדמנו פירושו:

קצב. החלק הג' - החנף המשבח את הרשע בפניו. אף חכמתו עמדה לו. כי לא ישבחנו בפני בני אדם פן יהיה להם למוקש. גם זה המחנף גדול עונו. כי החליק עליו בעיניו. ולא ישוב מדרכו הרע ולא ידאג לעווניו. כי צדיק הוא בעיניו. וכל אשר אינו מעדת הצדיקים. אם ישבחוהו יאמר בלבו. אמנם ידעתי כי כן. כענין שנאמר (שם יא) בפה חנף ישחית רעהו ובדעת צדיקים יחלצו. פירוש - החנף משחית רעהו בפיו, כי ישכחנו וימין לדבריהם. ויקשה את רוחו. ויראה את נפשו ביקר ולא יבין (את) [כי] עפלה נפשו. והמכשלה הזאת תחת ידו. גם ירום לבבו ויפול במכמורת גאותו. והנה כי השחת השחיתו בחלק שפתיו (3). ובדעת צדיקים יחלצו. הצדיקים יחלצו בדעתם מנזקי החנף. כי אם ישכחנו לא ירום לבבו למען זאת.

כמו שאמרו רבותינו אפילו כל העולם אומרים עליך צדיק אתה הוי בעיניך כרשע. ואמרו אם יש עליך ריעים מקצתם משבחים ומקצתם מוכיחים. אהוב את המוכיחים ושנא את המשבחים. כי אלה לחיי עולם יביאוך. ואלה ברעתך ישמחוך. כי ישבחוך.

ויתכן ג"כ לפרש - ובדעת צדיקים יחלצו. ריעיהם. כי לא יחניפו להם. אבל יוכיחו ויורו אותם בדרך. בתעותם בתהו לא דרך. ונאמר (משלי כו) ופה חלק יעשה מדחה. המשיל פה חלק לדרך חלקלקות. ואמר כי כאשר יפול האדם וידחה בלכתו בדרך חלקלקות, כענין שנאמר (תהלים לה) יהיו כמוץ וגומר ומלאך ה' דוחה יהי דרכם חשך וחלקלקות, כן יפול האדם וידחה בפה חלק, והוא פה חנף. ועל הענין אשר בארנו אמר דוד המלך עליו השלום (שם יב) יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות. קילל פה חלק כי ישחית בו רעהו. והלשון הקשה שהוא הפך החלק. והוא לשון הרע. ויש מן החנפים שמתכוונים להחניף לאנשי זרוע כדי שיכבדו אותם וינשאום. ואמרו רבותינו כל המחניף לחברו לשם כבוד. לסוף נפטר ממנו בקלון:

קצג. החלק הד' - המתחבר לרשע. ולא דיו אשר לא יוכיחו בשבט פיו והרחק ירחיקהו. אבל כמו חבר יקריבהו. ונאמר (דה"ב כ) בהתחברך וגוי פרץ ה' את מעשיך. והצדיקים מאוס ימאסו את הרשע. כמו שנאמר (תהלים טו) נבזה בעיניו נמאס ואמרו רבותינו זכרונם לברכה לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו. ואומר כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו. ואמרו אסור להסתכל בדמות אדם רשע. שנאמר (מ"ב ג) לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נושא אם אביט אליך ואם אראך. ואמרו כל המסתכל בדמות אדם רשע עיניו כהות לעת זקנתו, שנאמר (בראשית כז)

ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות מפני שהסתכל בדמות עשו. וכבר הקדמנו להודיעך באר היטב כי רבו דרכי מות הנמצאים אל המתחבר לרשע:

קצד. החלק הה' - איש כי יאמינו בני אדם בדבריו. וסמכו כל השומעים על דבריו. ויתכוון לנשא אחד העם או גואלו הקרוב אליו באהבתו אותו. ויאמר עליו כי הוא איש חכם. והוא בן לא חכם. והיה לפוקה וצור מכשול כי יסמכו על הוראותיו. ועל פיו יהיה כל ריב. ויעוות משפט ואת העולם יחריב. וכן כי יאמר על איש כי הוא נאמן רוח ולא הכירו אם הוא איש אמונים. או בן לא אמון בו. ואולי ישמע השומע ויפקידהו על ביתו וכל יש לו יתן בידו וכחש בו [לאמר] לא ראיתך. ואמרו רבותינו כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נטע אשרה. ובמקום תלמיד חכם כאלו נטע אצל מזבח. והיה מי שהקים לראש בימים הראשונים מי שאינו ראוי להורות. וקראו עליו מקרא שכתוב (חבקוק ב) הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם הוא יורה הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין ברבו. ועתיד הקודש ברוך הוא להפרע ממעמידיו. שנאמר והי' בהיכל קדשו הס מפניו כל הארץ:

קצה. החלק הו' - מי שיש בידו למחות ואינו מוחה. ואין בפיו תוכחות. ועל מעשה חטאים לא ילטוש עין ולא ישגיח. ולא יהיה להם לאיש מוכיח והנה נצטוינו לבער הרע מקרב עמנו. שנאמר (דברים יג) ובערת הרע מקרבך. ואמרו רבותינו - כל מי שיש בידו למחות באנשי ביתו ואינו מוחה נתפש על אנשי ביתו. יש בידו למחות באנשי עירו ואינו מוחה נתפש על אנשי עירו. יש בידו למחות בכל העולם ואינו מוחה נתפש על כל העולם. ונאמר (ויקרא כו) וכשלו איש באחיו ודרשו בו ז"ל איש בעון אחיו ואמרו כל ישראל ערבים זה לזה.

קצו. החלק הז' - הרואה את אנשי מקומו עם קשה עורף. ואומר בלבו אולי לא יקשיבו אם אדבר להם נכוחות. ופי אמלא תוכחות. על כן יחשוך פיו. והנה עונו ישא. כי לא ניסה להוכיח ולהזהיר. (אולם) [אולי] אם רוחם העיר, יעורו משנת אולתם. ולא תלין אתם משוגתם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין מה שכתוב (יחזקאל ט) והתוית תיו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים וכו'. אמרה מדת הדין אף על פי שהללו צדיקים גמורים וקיימו את התורה היה להם למחות ולא מיחו אמר הקדוש ברוך הוא גלוי וידוע לפני שאם היו מוחין לא היו מקבלין מהם. אמרה מידת הדין רבונו של עולם, אם לפניך גלוי, הם לא ידעו אם ישמעו העם לקולם ואם יחדלו. וצוה השם יתברך אחרי כן (שם) וממקדשי תחלו. והם הצדיקים המקודשים. כי נענשו על דבר שלא מיחו. ונאמר (ויקרא יט) הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. ואם הדבר גלוי לכל. וידוע ונבחן ונחקר. כי החוטא שונא מוסר ולא ישמע לקול מוריו. ולמלמדיו לא יטה אזנו. על זה נאמר (משלי ט) אל תוכח לץ פן ישנאך. ואמרו כשם שמצוה

לומר דבר שנשמע. כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע. ואמרו מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין:

קצז. החלק הח' - איש אשר ישמע את דברי בני אדם מדברים לשון הרע. או כי ישמע כל פה דובר נבלה, או ישוב בסוד משחקים בוזים תורה ומצות. וידוע כי הם סרבנים וסלונים ואם יוכחם לא יקשיבו אל דבריו. על כן ישים יד על הפה. גם זה יענש כי לא יענה כסילים באולתם. פן יאמרו לו כי הוא כמו הם. וכי הודה על דבריהם. אף כי יתחייב לענות ולגעור בהם לתת גודל לתורה ולמצות אשר בזו לעגו להם. ויקנה לכבוד נקי וצדיק אשר שיחו בו:

קצח. וזה אחד מן הדברים אשר יתחייב האדם לעזוב בעבורם חברת הרשע. כי יענש בשמעו דבריהם הרעים וילאה לענותם. וזה דבר מפורש בדברי שלמה שנאמר (משלי כד) אל תקנא באנשי רעה ואל תתאו להיות אתם. כי שוד יהגה לבם ועמל שפתייהם תדברנה. רצונו לומר - כי תשא עון בחטאתם. כי תשמע דבריהם הרעים תמיד ותהיה מחריש.

קצט. החלק הט' - המכבד את הרשעים מדרך שלום. אמנם לא ידבר טוב על הרשע. ולא יתנהג על דרך אשר חשבו בני אדם כי יכבדנו כאשר יקר בעיניו כבד. כי לא יחלוק לו כבוד זולתו כדרך שמכבדים בני האדם את העשירים. מדרך סלסול. ולתקות תועלת. בעבור כי צלחה דרכם ולא מפני חין ערכם. שנאמר (איוב ט) וראה כל גאה והשפילהו. ראה כל גאה הכניעהו והדוך רשעים תחתם. אך החלק הזה הותר. מדאגה מדבר פן יזיק הרשע ויגרום הפסד בזמן שיד הרשע תקיפה. ושעתו חצופה. ואין בידנו להכניעו (ובחליו) [ובחילנו] להניעו. על כן הותר לכבדו כדרך שמכבדים בני האדם אנשי זרוע רמה. מפחד ואימה. בקימה והדור ודומה להם. אך לא ישבחנו ולא ידבר טוב עליו לבני אדם. וכן אמרו רבותינו ז"ל מותר להחניף את הרשעים בעולם זה:

וזה דבר כת מספרי לשון הרע.

ר. אמרו רבותינו ז"ל כל המספר לשון הרע כאלו כופר בעיקר. שנאמר (תהלים יב) אשר אמרו ללשונו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו. ועל כן חשבוהו כאלו כפר בעיקר. כי הוא מסבב וגורם נזק גדול ורעה רבה לחביריו. בהבאישו את ריחם בעיני העם. או בשאר דרכי הפסד. ולא יתכן אשר יכין אדם לחבירו כלי משחית ונזק מר ממות. מבלי שיועיל לעצמו בזה תועלת וריוח ממון. בלתי אם לכבד יצרו את נפשו ופרק עול שמים מעליו ונתק המוסרות. כמו שנאמר במזמור בבוא הזיפים (ט"ס הוא. שבזה המזמור שהביא המחבר ז"ל יש קצת שנוי. ושם נאמר כי זרים קמו עלי וגוי. וזה הפסוק שכתב כאן במזמור פו פסוק יד. וצריך להגיה ולעמיד הפסוק כמו שכתוב שם במזמור נ"ד פסוק ה) ויאמרו

לשאול וגוי'. אלהים זדים קמו עלי ועדת עריצים בקשו נפשי ולא שמוך לנגדם. ופירשו רבותינו זכרונם לברכה ולא שמוך לנגדם - כי נתכוונו שיברך אותם שאול, כמו שאמר להם (ש"א כג) ברוכים אתם לה' כי חמלתם על אדוניכם. ולא שמו אלהים לנגדם. שכתוב בתורתו ארור מכה רעהו בסתר, ונאמר (קהלת ז) ומה יתרון לבעל הלשון, ונאמר על דואג (תהילים נב) הוות תחשוב לשונך וגוי' אהבת רע מטוב, שקר מדבר סלה, ופירשו במדרש תהלים מה יתרון לך ומה בצע כי ספרת לשון הרע. הלא לממון לא היית צריך אך עשרת, כמו שנאמר עליו (ש"א כא) אביר הרועים אשר לשאול. אין זה כי אם אהבת את הרע מן הטוב, ושקר מדבר צדק. כי פרקת עולו. ונאמר (משלי ו) לא יבוזו לגנב כי יגנוב וגוי' ונאמר אחריו נואף אשה חסר לב וגוי' רוצה לומר שהוא רע מן הגנב שהוא צריך למלא נפשו כי ירעב, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי בעל לשון הרע, משניהם רע, כי יחטא חטאה גדולה מבלי הנאה כמו שנאמר (תהילים קכ) מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה:

רא. והשנית - על כן נחשב המספר לשון הרע כאלו כפר בעיקר. לפי שאומר בלבבו כי שפתיו ברשותו ומפני שאין בה מעשה וכי הוא השליט על לשונו. וגמר בדעתו, כי אין לו לכלוא את רוח שפתיו מדבר העולה על רוחו. וכי האיברים המה לבדם אינם ברשותו לחטוא בהם. כענין שנאמר - (תהילים יב) שפתינו אתנו מי אדון לנו. ולא יאמר איה אלהי עושי אשר כל תנועות יצירותיו נתונות המה לו. אחת מהנה לא נעדרה. כלם לעשות רצונו משועבדות. רק אין דבר. וארשת שפה ברשותנו. לא כן הרשעים החוטאים בשאר עבירות. כי יודעים הם כי רע ומר עזבם את השם. אך נמשכים אחר תאותם ויצרם המתגבר. וצר להם על זה. ואמרו רבותינו שקול לשון הרע כנגד שלש עבירות. ואלו הן עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכת דמים. בעבודה זרה נאמר (שמות לב) אנא חטא העם זה חטאה גדולה. בגילוי עריות נאמר (בראשית לט) ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת. בשפיכות דמים נאמר (שם ד) גדול עוני מנשוא. ואילו על לשה"ר נאמר (תהילים יב) יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות:

רב. והנה אנו צריכין לפרש לך. היאך יתכן כי יהיה עון לשון הרע יתר על השלש האלה. הלא כל אחת מהן אמרו רבותינו זכרונם לברכה יהרג אדם ואל יעבור עליהם. ואמרו המודה עבודה זרה שכל המודה בה ככופר בכל התורה. ואמרו כי המומר לעבודה זרה מומר לכל התורה כולה. וכאשר תשים לבך למאמרם ז"ל תמצא לו כמה שרשים וכמה פנים:

רג. האחד - כי בעל הלשון הוא שונה באולתו. עשר פעמים ביום יכלים ויבאיש ויחפיר. וידבר שפת יתר. ויכה בסתר. ומי יתן קץ לענשו. כי בעל הלשון לא ישים קנצי למילין. בשגם עבירה קלה כבדה מאד על השנות האולת פעמים רבות כאשר הקדמנו. אף כי חטאה גדולה. ורעה חולה. וכאמרם רבותינו זכרונם לברכה שקול לשון הרע כנגד שלש עבירות.

רצונו לומר - כנגד עובר אותן לעת שיתקפו יצרו. לא כנגד מומר והיוצא מן הכלל לעבור עליהן בכל עת:

רד. **והשני** - כי בעל הלשון תשובתו קשה. אחרי אשר למד לשונו דבר שקר. ופיו שלח ברעה. מרוב ההרגל איננו שליט ברוחו. וכאילו לשונו גורם במחשבה כענין שנאמר (תהלים נב) הוות תחשוב לשונך. ונאמר (קהלת י) ושפתות כסיל תבלענו ונאמר (משלי יא) פי כסיל מחתה לו. ומחתה לשון יראה ומגור. רצונו לומר - כי הכסיל יירא ויגור מזעם לשונו פן יוקש בו. כאשר יירא מאויבו. כי אין שפתיו ברשותו:

רה. **והשלישי** - בעל הלשון חטאו נקל בעיניו. כי אמר אך דבר שפתים הוא ולא פנה אל נזקיו הרבים. על כן לא ישוב מדרכו הרעה. ואם שוב ישוב אין תשובתו שלמה. כי לא יכיר גודל חטאו. כי התשובה השלימה להנקות מפשע רב. כי יקד יקוד היגון ובנפשו. כיקוד האש.

רו. **ואמר** שלמה המלך עליו השלום (משלי כא) זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון. פירוש - הלץ אשר גבר זדונו. להכות בלשונו. בגאותו וגאונו. ועברתו וחורונו. אל תאמר כי בלשונו לבד יכה. ואל במעשה כי ידוע תדע. כי הוא עושה בעברת זדון. רצונו לומר - כי אם לא יכול להכות את אויביו בלשונו. ויוכל הכות בו במעשה. יכה בעברה ולא יחמול. כאשר אמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין דואג. כי כאשר צוה שאול להכות בכהנים. וימאנו אנשיו להכותם. אמר לדואג אתה הכית בלשון אתה תכה בחרב. שנאמר (ש"א כב) סוב אתה ופגע בכהנים:

רז. **והרביעי** - אם ישוב בעל הלשון בתשובה. צריך לבקש מחילה לאשר מוצק לו מזעם לשונו. והוא לא יזכור מספר כולם. כי רבים מכאובים הכאיב. וכמה נפשות הדאיב. גם רבים מאשר זכר. כי אותם עקר. והם לא ידעו כי הדיח עליהם את הרעה. יתבייש להודיעם ולגלות אזנם על אשר גמלם רעה. כי הוא מכה ואין מכתו ידועה כענין שנאמר (תהלים קב) מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה חצי גבור שנונים. על כן נמשל לשון הרע לחץ. כי המושך בקשת פעמים רבות ישלח חציו באדם ולא נודע מי הכהו:

רח. **ועוד** על ענין אחר נמשל לחץ. כי שולף החרב אם נכמרו רחמיו על האדם בהתחננו אליו. ישיב חרבו אל נדנה. לא כן זורק החץ כי אין בידו להשיבה. כן בעל לשון הרע. אחר אשר יצא הדבר מפיו לא יוכל לתקון. ופעמים שידבר על פגם משפחה. והזיק כל הדורות הבאים אחריו. ולא תגיע אליו מחילה מזה. על כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי המדבר בפגם המשפחה אין לו כפרה עולמית. והנה המשלח לשונו. גם על

הקדושים אשר בארץ המה ידבר. כי על מי לא עברה רעתו תמיד. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי האפיקורוס אין לו חלק לעוה"ב:

רט. והחמישי - כי לשון הרע יביא את בעליו לתת את פיו לדבר על השם תועה וכמו שנאמר (תהלים עג) שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ. ואין בכל העבירות אשר ישיג ענשם לעונש המטיח דברים. ואמרו רבותינו - עשר נסיונות ניסו אבותינו ובכלם לא נתחתם גזר דינם אלא על לשון הרע. שנאמר (במדבר יד) אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם וכו' ונאמר (דברים א) וישמע ה' את קול דבריכם ויקצוף וישבע לאמר וגו', ונאמר (מלאכי ב) הוגעתם ה' בדבריכם.

ואמר דוד המלך עליו השלום (תהלים ג) ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי ותשא בריתי עלי פיך אם ראית גנב ותרץ עמו וגו' ופיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה תשב באחיד תדבר. הנה למדת מזה כי אין התורה מגינה על בעלי לשון הרע ועל המלומד לגנוב ולנאוף. וכי אינם ראויים לעסוק בתורה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה דואג כיון שסיפר לשון הרע אף חכמתו לא עמדה לו ולא הגינה עליו תורתו. ומה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה. שנאמר (משלי ו) כי נר מצוה ותורה אור. על העובר עבירה דרך מקרה אמרו. ולא על הפורק עול אזהרת העבירה מעליו:

רי. והתבונן כמה יגדל עון בני אדם המספרים לשון הרע. המעט מהם עונם הגדול כי יכלו שפתיהם וחשכו לשונם מדבר בדברי תורה. כי עוד השחת ישחיתון לדבר בלשון הרע. ואמר דוד המלך עליו השלום (תהלים קיט) גם ישבו שרים בי נדברו עבדך ישיח בחקידך. פירוש - הם בטלים מלשיח בחקידך ומדברים לשון הרע ונדברים בו. בעוד אשר אשיח בחקידך.

ואמרו רבותינו מרפא לשון הרע להנצל ממנו, שיעסוק אדם בתורה שנאמר (משלי טו) מרפא לשון עץ חיים. וזהו שנאמר (תהלים לט) אשמרה לפי מחסום וגו' פירוש רבותינו זכרונם לברכה כי המחסום הוא העסק בתורה.

ואמרו רבותינו כנסת ישראל בקולה אהובה ובקולה שנואה. בקולה אהובה שנאמר (שיר ב) השמיעני את קולך כי קולך ערב. ובקולה שנואה שנאמר (ירמיה יב) נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה. וזהו שנאמר (משלי יח) מות וחיים ביד לשון ואוהביה יאכל פריה. ופירושו - ואוהביה יאכל פריה ואוהב לשון והוא האיש החפץ לדבר תמיד. העצה הנכונה אליו שיאכל פריה שלא ידבר בדברי בטלה. אך בדברי תורה וחכמה ומוסר והבאת שלום בין אדם לחבירו. להצדיק הרבים ולשבח הטוב ולגנות את הרע ולקנא אל האמת. כי זכיות אין קץ יוכל לקנות לנפשו בלשונו. וכאשר הקדים כי חיים בלשון:

והנה כת מספרי לשון הרע. נחלק לששה חלקים.

רי"א. החלק הא' - כאשר יתן מוס באדם והמוס לא יהיה בו. פעמים כי תחת יופי. יתן דופי. והנה זה לבו (יקפץ פיו מדת) [יקבץ און ממדת] שתי הכתות הרעות. שהם כת שקרים וכת מספרי לשון הרע. והנה הוזהרנו מן התורה שלא לקבל לשון הרע אולי הנה הוא שוא ודבר כזב. שנאמר (שמות כג) לא תשא שמע שוא. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי יז) מרע מקשיב על שפת און שקר מזין על לשון הוות. פירושו - שתי כתות מקבלות לשון הרע. האחת - איש מרע ובעל זדון. מלשון (ישעיה ט) כי כלו חנף ומרע. כי הוא חשוד בכשרים. ואוהב למצוא פגם ואשם על חברו וקלון על כבודו. והיה כשמעו כי יגיד עליו ריעו לשון הרע. זדון לבו השיאו להאמין כי הדברים כנים. והכת השנית - איש שקר. גם הוא מאזין ומאמין על לשון הוות. כי אחרי אשר לא ירחק מדבר שקר. לא יחוש אם תקבל נפשו כזב. ואם תשא שמע שוא. על כן ימהר לקבל לשון הרע. שקר מזין. כמו איש שקר. וכן (ירמיה ט) שבתך בתוך מרמה. בתוך אנשי מרמה. [וכן] (תהלים קט) ואני תפלה. איש תפלה :

רי"ב. ודע כי כאשר יודה השומע על לשון הרע. אחת דתו ומנת מדיו [מליצת הכתוב (בירמיה יג) גורלך ומנת מדיך] עם המספר לשון הרע. כי יאמרו אמור. הנה קבלו השומעים את הדבר. ואות הוא כי הנה אמת הנה נכון. גם אם הטה און השומע והראה את נפשו כמקשיב קשב ומאמין לדברים [ההם] בפני בני אדם. גם זה עוזר לרעה. וגורם קלון לחבירו. ומחזק ידי המביא את דיבתו רעה אל הבריות. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כה) רוח צפון תהולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר. פירושו - כאשר רוח צפון תפזר העבים ותמנע הגשם, כן פנים נזעמים ימנעו לשון הרע. כי בראות המגיד את פני השומע והנם זועפים. יחדל קול המון גשם דבריו. אבל אם יראה כי השומע ישמע לו. ישתה כמים עולה. ולא יחשוך פיו משקריו. והיה כזה יום מחר. כי ישנה באולתו לספר תמיד לשון שקר. ושב לשונו אחר גשם כזביו. תחולל מלשון חלילה. וכן (במדבר לג) לא יחל דברו, לא יבטל. וכן (בראשית ד) אז הוחל לקרוא. אז נמנע.

רי"ג. עוד אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כו) לשון שקר ישנא דכיו. פירוש האיש העניו ודכא ושפל רוח. ישנא את לשון שקר. לא יאבה לו ולא ישמע אליו. כי העניו חפץ ביקר הבריות וצר לו על בושתם וקלונם. וייו דכיו במקום הי"א השורש. כוי"ו עניו. ויש מפרשים בעל לשון שקר ישנא מדכיו ומוכיחיו. ולא יוסיף להביא אליהם דיבת בני אדם רעה. והנה הוזהרנו במה שכתוב (שמות כג) לא תשא שמע שוא. שלא נאמין בלבנו ספור לשון הרע להחזיק במחשבתנו כי הדברים אמת. להבזות בעינינו את מי שנאמרו עליו :

רי"ד. החלק השני - המספר לשון הרע. וירחק בו מדבר שקר. ואל זה כווננו באמרם כת מספרי לשון הרע. אף על פי שאינם מן הכת של שקרים. והנה אם יזכיר אדם לחבירו בינו עצמו מעשה אבותיו הרעים. הנה הוא עובר על מה שכתוב בתורה (ויקרא כה) לא תונו איש את עמיתו. באונאת דברים דבר הכתוב כמו שהקדמנו. ונאמר (יחזקאל יח) בן לא ישא בעון האב. ואם יכלימהו על מעשה אבותיו בפני אחרים. על זה אמרו רבותינו כי המלבין פני חבירו מן היורדין לגיהנם ואינן עולין. ואם יספר ויודיע את תועבות אבותיו בפני בני אדם שלא בפניו להבאיש את ריחו. ולהבזותו בעיני בני עמו. על זה אמרו אשר כת מספרת לשון הרע אין מקבלין פני השכינה. וכן אם היה בעל תשובה. והוא משספר עליו עונות ראשונים :

ר"טו. ודע כי אם יראה איש כי עבר חברו על דבר תורה בסתר. והוא גילה על חטאותיו על שער בת רבים. אשום אשם על זה. כי אולי החוטא ההוא שב מדרכו הרעה. ויגונו ברעיונו. ולב יודע מרת נפשו. ולא נכון לגלותם זולתי לחכם צנוע. אשר לא יספר ליתר ההמון. רק הרחק ירחיק מחברתו. עד אשר יודע אליו כי שב מדרכו הרעה. ואם החוטא תלמיד חכם ואיש ירא חטא ראוי לחשוב עליו כי באמת עשה תשובה. ואם יתקפו יצרו פעם אחת. נפשו מרה לו אחרי כן :

ר"טז. והמספר לשון הרע. שתים הנה קוראותיו. הנזק והבושת אשר יגרום לחבירו. ובחירתו לחייב ולהרשיע את חבריו ושמחתו לאידם. ועל צד א' יגדל עון המספר לשון הרע על דבר אמת. מן המספר על דבר שקר. כי יאמין העם בספרו על חברו דברים כנים. ויעלה באשו לפניהם. ויהיה לבוז בעיניהם. אחר אשר נחם על רעתו ונסלח לו מחטאותיו :

רי"ז. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי יד) אוילים יליץ אשם ובין ישרים רצון. לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר. פירושו - האויל יליץ חובה. כי יחפש מומי בני אדם ואשמתם ויתן בהם דופי. ולא ידבר לעולם בשבח ודבר טוב הנמצא בס. והמשל על זה כי הזבובים לעולם באו ונחו כולם על מקומות הלכלוך. ואמר אוילים יליץ לשון יחיד על כל אחד ואחד מן האוילים. כמו (בראשית מט) בנות צעדה עלי שור. ואמרו רבותינו כל הפסול פוסל ואינו מדבר בשבח של עולם. ודרכו לפסול בני אדם במומו. ובין ישרים רצון. כי דרך הישרים לכסות על כל פשעים ולשבח האדם כי נמצא בו דבר טוב.

וזכרו במוסר. כי אדם אחד וחכם עברו על הנבלה. אמר האדם כמה מוסרחת נבלה זו. אמר החכם כמה לבנים שניה. ואמר אחרי זה לב יודע מרת נפשו. וכל חכם יודע כי לא הביא שלמה בתוך המוסרים הנבחרים דברים אין בס מועיל. אבל בא הענין על דבר הפסוק הראשון. להגיד רעת האויל המליץ אשם. כי יתכן שהחוטא שב מדרכו. ונפשו מרה לו. ואין

יודע מרת נפש האדם ולא שמחתו זולתו. והוא נשוא עון. כי עקרי התשובה לפי מרירות הלב. על כן יחטא ואשם האויל המזכיר עונו :

רִיחַ. ועליך לדעת כי עונש האויל המליץ אשם איננו זולתי כי יתן דופי באיש ירא חטא אשר יתקפו יצרו ויעבור ואשם. כי מנהגו ודרכו להתחרט על חטאיו. וכ"ש אם נודע הדבר כי חזר בתשובה. אבל האיש אשר תדע ובחנת את דרכו כי אין פחד אלהים לנגד עיניו, ותמיד יתיצב על דרך לא טוב. מצוה לספר בגנותו ולגלות על חטאותיו. ולהבאיש בעלי עבירות בעיני בני אדם. ולמען תגעל נפש השומעים את המעשים הרעים. ונאמר (משלי כט) תועבת צדיקים איש עול. ונאמר (שם ה) יראת ה' שנאת רע. ואמרו רשע בן צדיק מותר לקרותו רשע בן רשע. צדיק בן רשע מותר לקרותו צדיק בן צדיק.

והנה כי תראה אדם אשר ידבר דבר או יעשה מעשה. ויש לשפוט דברו ומעשהו לצד חובה ולצד הזכות. אם האיש ההוא ירא אלהים. נתחייבת לדון אותו לכף זכות על דרך אמת. גם כי יהיה הדבר קרוב ונוטה יותר אצל הדעת לכף חובה. ואם הוא מן הבינונים אשר יזהרו מן החטא ופעמים יכשלו בו. יש עליך להטות הספק ולהכריעו לכף הזכות. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה הדין את חבירו לכף זכות המקום ידינהו לכף זכות. והיא מצות עשה מן התורה. שנאמר (ויקרא יט) בצדק תשפוט עמיתך. ואם הדבר נוטה לכף חובה יהיה הדבר אצלך כמו ספק. ואל תכריעהו לכף חובה. ואם האיש ההוא רוב מעשיו לרוע או בחנתו כי אין יראת אלהים בלבבו. תכריע מעשיו ודבריו לכף חובה. שנאמר משכיל צדיק לבית רשע מסלף רשע לרע. וכבר הקדמנו לך פירושו :

רִיט. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כד) אל תהי עד חנם ברעך והפתית בשפתיך. אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו אשיב לאיש כפעלו. פירושו - לא הוצרך להזהיר לאמור - אל תהי עד שקר, אבל אמר - אל תהי עד חנם. כי אם נוקש רעך בחטא אל תעיד עליו ואל תגלה על חטאו חנם ללא תוכחת. כי האמנם אם גזל האדם או עשק את עמיתו חייב להעיד על זה כדי שישב הגזלה אשר גזל. על פי שנים עדים. ואם אין שם זולתי עד אחד. שבועה תהיה בין שניהם. אבל אם ראה כי נכשל חבירו בדבר ערוה או באחת מן העבירות אין ראוי שיעיד על זה חנם רוצה לומר - ללא תוכחת. גם כי יש אתו עד שני להקים דבר.

ואם החוטא ירא חטא ראוי לו לדבר על לבו. כי באמת עשה תשובה. גם [כן] ראוי שיירא לנפשו ויאמר בלבו. אחרי כי האיש ירא שמים. ואולי זכיותיו מרובין מעונותיו. ואמרו רבותינו כי האיש אשר זכיותיו מרובים מעונותיו הנה הוא מעדת צדיקים.

אמנם אם החוטא הוא מן האוילים אשר משפטם לשנות באולתם. טוב כי יגידו אל השופטים ליסרו להפרישו מן האיסור. אבל אם הוא עד אחר.

לא טוב היות האדם לבדו מעיד על חבירו. כי עדותו חנם. לפי שאין סומכין עליו. שנאמר (דברים יט) לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת. לכן מוציא שם רע יחשב. ומלת והפתית בשקל הכבד. רצונו לומר כי בשפתיך אתה טוחן פניו [מלשון פתות אותה פתים] בגלותך מסתר עונו. ואמר אחרי כן אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו. כי אם גלה על חטאיך. לא תקום ולא תטור לעשות לו כאשר עשה לך. [וזה מוסר נכבד ומעיקרי היראה].

ואם החוטא איש אשר איננו ירא מלפני האלהים. כמו הפורק מעליו עול מלכות שמים. ואינו נזהר מעבירה אחת אשר כל שער עמו יודע כי היא עבירה. מותר להכלימו ולספר בגנותו. כך אמרו רבותינו (ויקרא כה) אל תונו איש את עמיתו. עם שאתך בתורה ובמצות אל תונהו בדברים. ואשר לא שת לבו אל דבר ה' מותר להכלימו במעלליו ולהודיע תועבותיו ולשפוך בוז עליו. ועוד אמרו מפרסמין את החנפים מפני חלול השם.

אבל אם נכשל בחטא על דרך מקרה. ורוב הימים דרכו להשתמר מעונו. אין לגלות על חטאו כאשר ביארנו. ויתכן לפרש אל תהי עד חנם ברעך. להעיד עליו על עבירות אשר גם אתה חלית בהם כמוהו. על כן יקרא רעהו. ויורה על זה אומרו אחרי כן אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו. כי אף על פי שהיא מצוה לפרסם את החטאים בנפשותם ואת החנפים. אבל החוטא. אם לאיש כמוהו רשעו ולבן אדם חטאותיו. אין לפרסמו. כי אין כונתו בגלותו מסתריו לטובה. כי אם לשמוח לאיד. והשנית כי איך בוש לא יבוש להזכיר על זולתו דופי המעשים ההם והוא אוהז בהם. ונאמר (הושע א) ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא. הנה כי כי אף על פי שעשה מצוה בהכריתו בית אחאב. נשא עונו. כי גם הוא היה רב פשע:

רכ. ואמרו רבותינו כי המעיד יחידי על חברו בדבר עבירה מלקין אותו מכת מרדות אך יוכל לגלות הדבר בהצנע לרבו ולאיש סודו. אם ידע כי יאמינו דבריו כדברי שני עדים. ואם יש עד שני עמו ישמעו השופטים דבריהם ליסר החוטא בהצנע ולא ילבינו פניו ברבים. כמו שנאמר (ויקרא יט) הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא:

רכא. ודע כי בדברים שבין אדם לחברו כמו גזל ועושק ונזק וצער ובושת ואונאת דברים יכול לספר הדברים לבני אדם. גם היחיד אשר יראה יגיד כדי לעזור לאשר אדם לו ולקנא לאמת. והנה אמרה התורה שיעיד עד אחד בב"ד על תביעת ממון לחייב את הנתבע שבועה. אמנם יש עליו להוכיח את האיש תחלה:

רכב. החלק הג' - הולך רכיל. והוזהרנו על זה מן התורה שנאמר (שם) לא תלך רכיל בעמך וגם זה נקרא לשון הרע. והוא בכלל כת מספרי לשון הרע כמו שזכרו רבותינו זכרונם לברכה על דואג האדומי שהיה בעל לשון הרע כי הגיד לשאול ויאמר לו בא דוד אל בית אחימלך. ונזק הרכילות

חדל לספור כי אין מספר כי הוא מרבה שנאה בעולם ומכשיל את בני אדם לעבור על מה שכתוב בתורה (שם) לא תשא את אחיך בלבבך. והנה העולם קיים על השלום ומפני השנאה נמוגים ארץ וכל יושביה כאשר הקדמנו. ופעמים רבות יתן הרכיל חרב ביד חבירו להרוג את רעהו כמו שכתוב (יחזקאל כ) אנשי רכיל היו בך למען שפך דם. ונאמר (ירמיהו ו) כולם סרי סוררים הולכי רכיל נחשת וברזל וכולם משחיתים המה. וקראו רבותינו את הרכילות לשון שלישי מפני שהוא הורג שלשה. האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו. כמו שידעת מענין דואג שנטרד בסבת הרכילות. ונהרגו הכהנים. ונענש שאול אשר קבל את הרכילות:

רכג. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה על ענין הרכילות. אף על פי שאסור לקבלו ולשנוא את חברו בגללו. אבל אל יהי בז לדבר, אך את נפשו ישמור ויחוש לדברים. אומרו ז"ל דורו של שאול היו בהם דילטורין כמו דואג והזיפים ועל ידי כן היו יורדין למלחמה ונופלים. דורו של אחאב לא היו בהם דילטורין כמו שידעת מענין הנביאים שהיו מתחבאים מפני איזבל כמו שכתוב (מ"א יח) ואני נותרתי נביא לה' לבדי. ועובדיה החביא מהם מאה נביאים ולא גלה אדם כי יש נביא בישראל זולתי אליהו. ועל ידי כן היו יורדין למלחמה ונוצחין אף על פי שהיה אחאב עובד עבודת כוכבים.

רכד. והמסכסך אחים ואוהבים ומביא שנאה ביניהם קשה מכל חלקי לשון הרע. שנאמר - (משלי ו) ומשלח מדנים בין אחים. ואמרו רבותינו כי השביעית (ר"ל מדת משלח מדנים וגו' היא המדה השביעית ממה שאמר למעלה שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו) קשה מכולן כאשר הקדמנו לך בשערי יראת חטא:

רכה. וחייב האדם להסתיר הסוד אשר יגלה אליו חברו דרך סתר אף על פי שאין בגלוי הסוד ההוא ענין רכילות. כי יש בגלוי הסוד נזק לבעליו וסבה להפר מחשבתו כמו שנאמר (שם ט) הפר ממחשבות באין סוד. והשנית כי מגלה הסוד אך יצא מדרך הצניעות והנה הוא מעביר על דעת בעל הסוד. ואמר שלמה המלך עליו השלום מגלה סוד הולך רכיל. רצונו לומר - אם תראה איש שאיננו מושל ברוחו לשמור לשונו מגלוי הסוד, אף על פי שאין בחשוף הסוד ההוא ענין רכילות בין אדם לחברו. תביאהו המדה הזאת להיות הולך רכיל שהוא מארבע כיתות הרעות שאחרי אשר אין שפתיו ברשותו לשמור.

עוד אמר (שם יא) הולך רכיל מגלה סוד. רצונו לומר - אל תפקיד סוד למי שהולך רכיל. כי אחרי אשר איננו שומר שפתיו מן הרכילות, אל תבטח עליו בהסתר סודך, אף על פי שמסרת דבריך בידו דרך סוד וסתר. והזהרנו מן התורה שלא לקבל לשון הרע שנאמר (שמות כג) לא תשא שמע שוא. ונאמר (משלי כט) מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים.

ופירשו רבותינו זכרונם לברכה כאשר המושל מקבל לשון הרע ודברי רכילות יעשו משרתיו רשעים והולכי רכיל למצוא חן בעיני אדוניהם. והנה לאלה שלשה החלקים אשר זכרנו כווננו בזכרם ז"ל כת מספרי לשון הרע.

רכו. החלק הדי' - אבק לשון הרע. אמרו רבותינו רוב העולם נכשלים בגזל ומיעוטים בעריות וכולם באבק לשון הרע. ואמרו כי ענין אבק לשון הרע כאשר יסבב האדם בדבריו שיספרו בני אדם לשון הרע. ואמרו - לעולם אל יספר אדם בטובתו של חברו שמתוך טובתו בא לידי גנותו. והנה אנחנו צריכים לבאר המאמר הזה. כי ידוע הדבר כי מן המדות הנאות לספר בשבח החכמים והצדיקים כמו שנאמר (שם כח) וחקר כבודם כבוד. ואמרו על האויל שאינו מדבר בשבחו של עולם. אבל זאת תכונת הענין הזה כי אין לספר בטובת האדם זולתי בד בבד. רצונו לומר - כאשר ידבר איש אל רעהו ולא קהל עם ובמושב רבים. עד אשר יודע אליו כי אין במעמד ההוא שונא ומקנא לאיש אשר ידבר טוב עליו. ואם יחפוץ לשבח אדם אשר כבר הוחזק לבני עמו ונודע אשר הוא אדם כשר, ולא תימצא בו רעה ואשמה. גם על פני שונא ומקנא יש לשבחו כי לא יוכל לגנותו. ואם יגנהו ידעו הכל אשר פיו דבר שוא ותהי לשונו מוקש לנפשו:

רכז. עוד זכרו ז"ל על ענין לשון הרע ואמרו - הנה אם שאלה אשה משכנתה לחתות אש מיקוד. ותען ותאמר איה איפה גחלי אש כי אם בבית פלוני אשר תמיד יצלה בשר ויאכל. וזה והדומה לו אבק לשון הרע. ונאמר (שם כז) מברך רעהו בקול גדול בבוקר השכם קללה תחשב לו. ופירושו - רבותינו המקרא הזה על המשבח את חברו בשבח הבא ליד הפסד. בענין האורח אשר יצא אל רחוב העיר ויקרא בקול גדול ויספר את אשר גמלו בעל הבית טובה כי טבח טבח והכין לאורח הבא אליו. והי בהשמע דבר האורח יתלקטו אנשים ריקים ויסורו אל בית בעל הבית. וחייב האדם לשמור פיו ולשונו שלא יחשד בדבריו ואל יתנו אותו כמספר לשון הרע. ואם יביא עצמו לידי החשד בזה. הנה השחית מוסרו ויחשב לאיש הזה אבק לשון הרע:

רכח. ועתה השתונן בכליותיך לעמוד על עיקר הדבר הזה. הנה הקדמנו כי מותר לספר בגנות החוטא על חמס אשר בכפיו אם נודע הדבר כי לא עזב דרכו. כמו הגוזל והחומס. או המזיק והמציק. או המלבין פנים ומבאיש ומחפיר. והמספר לשון הרע ולא השיב את הגזלה, ולא שלם נזקו, לולא בקש פני חברו להעביר את עונו.

ואמנם המביטים דרכם דבר ידברו בראשונה את החוטא. אולי יוכלו הועיל בדרך תוכחה להשיבו מדרכו הרעה. ואם מאן ימאן אז יודיעו לרבים את דרכיו ומעלליו. ועתה כאשר יתפוש אדם על מעשה חברו על דבר אשר הזיד על רעהו. ויספר מעשהו לבני אדם ויגלה חובת החוטא

ויגנה מעשהו מטענות רבות. והנה יחשד המספר בזה ויתן אותו כמספר לשון הרע. ויאמרו אמרו. גם אם אמת היה הדבר היה ראוי לגלות אוזן החוטא למוסר בתחלה. ועל דבר אשר לא קדם לו תוכחות יחשדנו שומעו לאמר. כי לא היה אומר כל אלה בפני חבירו וכי הוא מחניף לו. כענין שנאמר (הושע ד) אך איש אל ירב ואל יוכה איש. ונהנה לדבר באשמת העם אשר בהעוותם ישמח ובקלונם יתכבד שלא בפניהם. ודומה לבעל לשון הרע. ובו דבק. מן האבק. ועוד יאמרו בני אדם אין הדברים כנים ומלבו הוא בודאם. ואם לא איפוא מדוע לא גלה על עונו בפניו ראשונה והעלים ממנו.

על כן אמרו רבותינו כל דבר אשר יאמר בפני בעליו אין בו דרך לשון הרע. רצונו לומר - כי אם הקדים לחבירו תוכחת מגולה על מעשהו ולא הקשיב על דבריו, אחרי כן יוכל להודיע לבני אדם אשמת האיש ורוע מוסרו. ואל יחשד כי יחפוץ לתת דופי בחברו.

וכן אם המספר מוחזק לרבים כי לא ישא פני איש ואל אדם לא יכנה. ואת על אשר יאמר שלא בפני חבירו. אותו ידבר בפניו ולא יגור מפני איש. והוחזק גם כן בתוך עמו אשר לא ידבר רק אמת, אין לחשדו בדברו על אשמת אדם לחברו שלא בפניו. וכן זכרו בדבריהם ז"ל על הענין הזה ואמרו - א"ר יוסי מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי. רצונו לומר - לא אמרתי דבר על אדם שלא בפניו וכבשתי אותו בהיותי בפניו.

עוד אמרו כל דבר אשר יאמר בפני שלשה אין בו דרך לשון הרע. רצונו לומר - אחרי כי ברבים היו עמו בעת אשר שספר הדברים. אכן נודע הדבר לחברו והנה זה כאלו אמר הדברים בפניו:

רכט. החלק הה' - נבלות הפה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה כל המנבל את פיו אפילו נגזר עליו גזר דין של שבעים שנה לטובה נהפך עליו לרעה. ואמר ישעיה (סימן ט) על כן על בחוריו לא ישמח ה' ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם, כי כלו חנף ומרע, וכל פה דובר נבלה, בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה. ובעבור זאת המנבל את פיו כבד עון ונתבע ונאלח. כי עזב והניח הבושה והצניעות שהם המדות הידועות לזרע הקדש. והלך על שבילי עזות פנים שהיא מדת הנבלים הרעים. והשנית - כי חלל את קדש ישראל שנאמר (דברים ד) ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. וזה נהג על דרך הסכלים הנמאסים המורחקים מדרך השכל שכלו יפה אף נעים. ועל הבאשם ותעל צחנתם וכל חכם ונבון שקץ ישקצם ותעב יתעבם. והנה הוא מחלל כלי השכל אשר הוא יקר מכל כלי חמדה שנאמר (משלי כ) וכלי יקר שפתי דעת. והשומע דבר נבלות הפה עונשו גדול כי לא יאטם אזנו ולא יבדל מתוך דברי נבלה. ועליו נאמר (שם כב) שוחה עמוקה פי זרות [זעום ה' יפול שם]:

רל. ואמרו רבותינו לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עיקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו שנאמר (בראשית ז) ומן הבהמה אשר איננה טהורה. כי בעת ההיא היתה בהמה הטמאה מותרת באכילה אך לא היתה טהורה לקרבן. על כן נחשב לשון מגונה אם יגנה אדם הדברים אשר הם למאכל אדם. והנה חייב האדם להיזהר שלא יוציא מפיו דבר מגונה. גם כי יביאנו הנחתו לשון מגונה להאריך דבריו ולהרחיב מאמריו. וזה כמו גדר להזהר מנבלות הפה שהוא מן העבירות החמורות. וגם נדר להזהר מספור לשון הרע ונתינת דופי בבריות. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה על הרחקת הדבור אפילו בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב. ואמרו רבותינו כי אחד מן הכהנים אמרו לפני רבן יוחנן בן זכאי הגיע לחלקי מלחם הפנים כשיעור זנב הלטאה ובדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול.

ועוד אמרו רבותינו כי חייב האדם לבחור בדבריו לשון כבוד ולהניח לשון שאינו של כבוד גם כי אינה מגונה. בין בדברי התורה ובין בשיחת עסקי העולם. ובלבד שלא יאריך דבריו בעבור זה בדברו בדברי תורה. כי חייב האדם לשנות לתלמידיו בדרך קצרה. וענין לשון הכבוד הוא דרך הדבור והשיחה אשר דרכו בה נקיי הדעת ומדברי צחות. והם שוקלים ומכירים אי זה לשון כבוד ואי זה תמורתו כמו שנאמר (איוב טו) ותבחר לשון ערומים ונאמר (שם לג) ודעת שפתי ברור מללו שנאמר (משלי י) כסף נבחר לשון צדיק:

רלא. החלק ה' - נרגן. אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי יח) דברי נרגן כמתלהמים והם ירדו חדרי בטן. פירושו - הנרגן הוא האיש אשר דרכו חוקו להתאונן ולהתרעם וימצא (תנועות) [תנואות] על חברו תמיד על מעשיו ועל דבריו. ואף על פי שחברו בתומו מתהלך עמו ולא זד עליו בדבר. וידון כל דבר לחובה ולא לזכות וכל שגגה ישים לזדון. והנה יתן עצמו כמו עשוק והלום וכאלו כבד חטאת חברו עליו. והוא המכה וההולם כי דבריו יורדים חדרי בטן. כי מי שילין תלונות על חברו כאשר לא נגעו וכאשר עשה עמו רק טוב זה סער מתחולל על הלב. והנה הוא כיורה זיקים יורדים חדרי בטן. מלת כמתלהמים [הפוכה] כמו מתלהמים [וכמו] שמלה שלמה מלשון (משלי כג) הלמוני בל ידעתי. וכאלו אמר דברי נרגן כמתהלם. ואמרו מתלהמים לשון רבים כי נרגן כולל הנרגנים. כמו (ירמיה יא) ובשר קודש יעברו מעליך. (ישעיה מה) ויפרו ישע.

עוד אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי טו) ונרגן מפריד אלוף. רצונו לומר - כי יפריד מעליו אוהב וריע כי לא יוכלון שאת חברתו. ואמרו רבותינו אל תרבה תרעומות שלא תבא לידי חטא. ופעמים רבות הנרגן כפוי טובה גם יחשבה לרעה וישב רעה תחת טובה. ונאמר (שם יז) משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו. ופעמים יחשוב על חסדי ה' כי הם לנקם ושלם. כענין שנאמר (דברים יא) ותרגנו באהליכם ותאמרו בשנאת ה' אותנו הוציאנו וגו'. על כן התרחק מדרך הנרגנים כי נתיבותיהם עקשו להם. כל דורך בה לא ידע שלום. ולדון לכף זכות למד לשונך. והיה צדק

השער הרביעי - בחלוקי הכפרה

א. כדרך שיש לגוף חולי ומדוה כן יש לנפש. ומדוה הנפש וחוליה מדותיה הרעות וחטאיה. ובשוב רשע מדרכו הרעה ירפא הש"י חולי הנפש החוטאת. כמו שנאמר (תהלים מא) ה' חנני רפאה נפשי כי חטאתי לך, ונאמר (ישעיה ה) ושב ורפא לו. ועל דרך שימצא פעמים בתחלואי הגוף שהקל החלי מעליו ועלתה ארוכת רוב המדוה. ועוד לא ינקה הגוף ממנו זולתי במשתה המשקה המרים. ועוד שיסבול הצער בענוי נפשו מכל מאכל תאוה. כן יש נפש חולה מעוון רב, ואף על פי שנרפא רוב החולי וסר מרבית חלקי העונש אחרי התשובה ושב הש"י מחרון אפו. לא תנקה הנפש עדנה מן החולי ולא נרצה עונה. עד אשר יוסר החוטא ביסורים והוכח במכאוב, ותקראנה אותו רעות וצרות, כענין שנאמר (בראשית ד) גדול עוני מנשוא, הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר, והייתי נע ונד בארץ והיה כל מוצאי יהרגני. ועל ידי התשובה נסלח רוב עונו וסר עיקר העונש ונמלט מן המות. כמו שנאמר (שם) וישם ה' לקין אות לבלתי הכות אותו כל מוצאו. ונשאר עליו עונש הגלות כמו שנאמר (שם) והייתי נע ונד בארץ. והנה הזכיר הטלטול בכפל הלשון ואחרי התשובה נאמר (שם) וישב בארץ נוד :

ב. והענין הזה התברר עוד ממה שכתוב בתורה (ויקרא ד) ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ בעשותה אחת ממצות ה' אשר לא תעשינה, ושם או הודע אליו חטאתו ואשר חטא וגו'. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי החטאת תבוא על השגגה בדבר שחייבין על זדונו כרת. ומפני עוון הכרת כי רב הוא, לא תשלם כפרת החוטא בו גם השגגה עד שיביא חטאת, ואף על פי שהתודה על חטאו. כי מבלתי הוידוי והקרבתו לא יתכפר עונו בקרבן החטאת שנאמר (משלי כא) זבח רשעים תועבה. ואחרי הוידוי והקרבתו יכופר עונו כמו שנאמר (ויקרא ד) וכפר עליו הכהן ונסלח לו. והתבונן מזה אם השוגג בלתי טהור הוא אחרי התשובה עד שיביא קרבן מה עז עונש המזיד. אכן יתכפר עונו ביסורין כמו שנאמר (איוב לג) והוכח במכאוב על משכבו וגו' ויעתר אל אלוה וירצהו. ונאמר (משלי ג) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה. ויש עצה ותקנה לחוטא במעשים טובים להגן עליו מן המכאובים. כאשר יתבאר :

ג. עוד התברר הענין הזה בתורה. שנאמר (ויקרא טז) כי ביום הזה יכפר עליהם לטהר אתכם וגו'. הנה כי הוצרכה כפרת יום הכפורים אחרי התשובה כי עיקר כפרת יום הכפורים עם התשובה:

ד. ויש עון אשר לא תינקה הנפש ממנו, ובלתי טהורה היא ואינה רצויה. עד אשר המות יפריד בינה ובין הגוף אשר חטאה בו. כמו שיש חולי שלא ינקה הגוף ממנו כל הימים. והוא עון חלול השם שנאמר (ישעיה כב) והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן וגו'. כי לא היו משגיחים על דברי הנביאים ולא חרדים עליהם. אבל היו קובעים בגילוי והקהל חבירים במיני שמחה. ונאמר על זה (שם) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון. ונאמר (ד"ה בלו) ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ה' בעמו עד לאין מרפא:

ה. וגם לחולי הזה אף על פי שאין לו מרפא על דרך שאר העונות. וימצא לו מרפא אם יעזרהו השם יתברך לקדש תורתו נגד בני אדם. ולהודיע לבני האדם גבורת השם וכבוד הדר מלכותו. וסר עונו ברוב גודל כשרון המעשה שהוא בהפך מן המעשה אשר נואל ואשר חטא בו. כמאמר הרופאים על חולי הגוף כי ירפא בהפכו ותעלה ארוכתו בתמורתו. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי טז) בחסד ואמת יכופר עון וביארנוהו בשער הראשון מן התשובה וענין אמת שהזכיר ביאורו שיכין החוטא לבו לחזק ידי האמת. ולעזור למבקשי אמונה ולהסיר השקר והעול. כי הודעת האמת והשיבו לבצרה כבוד אלהים, כענין שנאמר (ירמיה כב) דן דין עני ואביון אז טוב הלא היא הדעת אותי. ונאמר על רודפי השקר (שם ט) במרמה מאנו דעת אותי. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין הורדוס שהרג את החכמים שואל עצה לבבא בן בוטא אם יוכל לרפוא לו ולגהות ממנו מזור. ויאמר אליו אתה כבית נרו של עולם, לך ועסוק באורו של עולם והשתדל בבנין בית המקדש.

ו. אמרו רבותינו זכרונם לברכה שאל רבי מתיא בן חרש את רבי אלעזר בן עזריה - ברומי שמעת ארבעה חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש. אמר לו שלשה הן ותשובה עם כל אחת ואחת. עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה - אינו זז משם עד שמוחלין לו מיד. שנאמר (ירמיה ג) שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם. עבר על לא תעשה ועשה תשובה - תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. שנאמר (ויקרא טז) כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. עבר על כריתות ועל מיתות ב"ד ועשה תשובה - תשובה ויום הכיפורים תולין ויסורין ממרקין. שנאמר (תהלים פט) ופקדתי בשבט פשעים ובנגעים עונם. אבל מי שיש בידו [עון] חלול השם אין כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכיפורים לכפר, ולא ביסורים למרק, אלא כולן תולין ומיתה ממרקת. שנאמר (ישעיה כב) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון, ואמרו רבותינו זכרונם

לברכה - עולה מכפרת על מי שעבר על מצות עשה אחרי התשובה. כי אמנם נתכפר עווננו בתשובה, אך העולה תוסיף על כפרתו ויוסיף להתרצות בה אל השם יתברך:

ז. עוד אמרו עולה מכפרת על העולה על רוח בני האדם מהרהורי הלב ומחשבת העבירות. וכן כתוב (איוב א) ויהי כי הקיפו ימי המשתה וישלח איוב ויקדשם והשכים בבקר והעל עולות מספר כולם, כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם:

ח. ועתה כי אין לנו קרבנות בעונותינו ובעונות אבותינו. אם חטא בהרהורי הלב או שעבר על מצות עשה יקרא פרשת העולה אשר בתחלת סדר ויקרא ובתחלת סדר צו את אהרן. כי מקרא פרשת הקרבן יהיה לנו במקום הקרבת הקרבן בין שנקרא בכתב בין שנקרא בעל פה. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה כל העוסק בפרשת עולה כאלו הקריב עולה. בפרשת חטאת כאלו הקריב חטאת. בפרשת אשם כאלו הקריב אשם. ואם עבר אדם על מצות לא תעשה ועשה תשובה. ידאג לעונו ויכסוף ויחכה להגיע ליום הכיפורים למען יתרצה אל השם יתברך. כי רצונו חיי הנפש והגוף וחיי כל נוצר כמו שנאמר (תהלים ט) חיים ברצונו. ועל כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה כל הקובע סעודה בערב יוה"כ כאלו נצטוו להתענות תשיעי ועשירי והתענה בהם. כי הראה שמחתו בהגיע זמן כפרתו. ותהיה לו לעדה. על דאגתו. לאשמתו. ויגונותיו. לעונותיו:

ט. והשנית - כי בשאר ימים טובים אנחנו קובעים סעודה לשמחת המצוה. כי יגדל וישגא מאוד שכר השמחה על המצות. כמו שנאמר (ד"ה א כט) ועתה עמך הנמצאו פה ראיתי בשמחה להתנדב לך. ונאמר (דברים כח) תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב. ומפני שהצום ביום הכיפורים, נתחייבו לקבוע הסעודה על שמחת המצוה בערב יוה"כ:

י. והשלישית - למען נחזק להרבות בתפלה ותחנונים ביום הכפורים. ולשית עצות בנפשנו על התשובה ועיקריה:

יא. ואם עבר אדם על כריתות ועל מיתות בית דין ועשה תשובה. אחרי כי לא נרצה העון בלי יסורין, כי התשובה תולה ויסורין ממרקין. יכין לבו לעשות מצות המגינות מן היסורין. כמו מצות הצדקה כי היא מצלת גם מן המות שנאמר (משלי ט) וצדקה תציל ממות. ומי שאין לו ממון לעשות צדקה. ידבר טוב על העני ויהיה לו לפה לבקש מאחרים להיטיב עמו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה גדול המעשה יותר מן העושה. וכן יעסוק במצות גמילות חסדים לעזור את חבריו בעצתו והשתדלותו. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה גדול גמילות חסדים מן הצדקה. שהצדקה בממונו וגמילות חסדים בין בגופו ובין בממונו. והצדקה לעניים בלבד

וגמילות חסדים בין לעניים ובין לעשירים. וכן ידבר על לב העני וכבדהו וינחמהו מצרתו כענין שנאמר (ישעיה נח) ותפק לרעב נפשך. ואמרו רבותינו ז"ל כי המפייסו בדברים גדול מן הנותן צדקה. וכן יעסוק במצות בקור חולים וקבורת מתים ותנחומי אבלים ולשמח חתן וכלה. כי כל אלה מדרכי החסד. וכנגד כולן מצות תלמוד תורה לשם שמים. וכל המועצות שזכרנו בכלל מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (משלי טז) בחסד ואמת יכופר עון. כי קנין התורה נקרא קנין האמת. כמו שאמר (שם כג) אמת קנה ואל תמכור. ונאמר (תהלים קיט) ותורתך אמת. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג) עבר אדם על כריתות או מיתות ב"ד. אם היה רגיל לקרוא פרק אחד ביום יקרא שני פרקים, אם היה רגיל לקרוא פרשה אחת יקרא שתי פרשיות. ומשני פנים תגין עליו התורה מן הייסורין. האחת כי אמרו חז"ל תלמוד תורה כנגד כולם. והשנית כי ישיב עמלו בתורה וטרחו בה ואשר תדוד שנתו מעיניו יעלה במקום יסורין. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה כל הגופים לעמל יולדו אשרי מי שהגיעה שלו בתורה. ואמרו למה נקרא שמה תושיה שמתשת כוחו של אדם:

יב. וכן ישים במקום יסורים צומות ותעניות והורדת דמעות ומניעת נפשו מן התענוגים כמו שנאמר (תהלים קט) ברכי כשלו מצום ובשרי כחש משמן. ונאמר (יואל ב) שובו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד. ויאנח תמיד במרירות ליבו כמו שזכרנו בשער הראשון מן התשובה. וישים רבוי המרירות במקום היסורין. כמו שנאמר (משלי יח) רוח איש יכלכל מחלחו ורוח נכאה מי ישאנה. פירוש - כאשר יחלה הגוף הנפש תסבול חליו. מלשון (מלאכי ג) ומי מכלכל את יום בואו. כלומר תעזור לגוף ותסעדהו כאשר תדבר על לבו ותנחמהו לקבל ולסבול. אבל כאשר הנפש חולה ונכאה מן היגון והדאגה. מי נחם הנפש ומי יסבול ויסעד אותה. הנה כי הדאגה ומרירות הלב יכבדו מחלי הגוף. כי הנפש סועדת הגוף בחליו. אבל כשהנפש חולה ונכאה מיגונה לא יסעדנה הגוף.

ואם תמצא את החוטא תלאה, ותקרה עליו צרה, ויצדיק עליו את הדין ויקבל המוסר באהבה, יהיה זה לו למגן מן היסורין הרבים הראויין לבוא עליו. כמו נאמר (תהלים טו) כי חמת אדם תודך שארית חמות תחגור. פירושו - כאשר צער האדם יודה אותו כלומר שיודה אותו האדם בעת צערו. מלשון (איוב ו) לו שקול ישקל כעשי שענינו הצער. שארית חמות. שהיו מפותחות לבוא על האדם. כענין (מ"א כ) אל יתהלל חוגר כמפתח. תחגור ותעכב אותם ואל תביאם עליו. וזה הדרך משל למפתח החרב ומשיב אותה אל נדנה. ונאמר (ישעיה יב) אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני. פירוש - אודך על מוסרך וקבלתיו באהבה, ובעבור זה שאודך על שאנפת בי, ישוב אפך ותנחמני. וכן בענין ההודאה על הטובה נאמר (תהלים נב) אודך לעולם כי עשית ואקוה שמך כי טוב נגד חסידיך. פירושו - אודך על הטובה שעשית עמדי. ובעבור זה אקוה להתמדת טובתך. ונאמר

(שם קטו) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא (שם) צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא.

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין מה שכתוב (שם ג) מזמור לדוד בברחו, (משלי כא) שמחה לצדיק עשות משפט. מדתן של צדיקים פורעים חובן ומזמרין להקב"ה. משל לבעל הבית שהיה לו אריס והיה אותו אריס חייב לו. עשה אותו אריס את הגורן וצברה ועשאה כרי. נטל בעל הבית את הכרי ונכנס האריס ריקן לביתו והיה שמח שהיה נכנס ריקן. אמרו לו יצאת מגרנדך וידך על ראשך ואתה שמח, אמר להם אף על פי כן השטר ממורק. פרעתי את חובי:

יג. וחיוב האדם להתבונן ולדעת. כי אין התלאה אשר מצאתהו והיסורין הבאין עליו. לפי גודל עונו ורוב חטאיו. אך השם יתברך מייסרו דרך מוסר האב את בנו בחמלת ה' עליו. שנאמר (דברים ח) וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה לבך יודע מעשים שעשית ויסורים שהבאתי עליך, כי לא לפי מעשיך יסרתך. ונאמר (איוב יא) ודע כי ישה לך אלוה מעונך. ונאמר (עזרא ט) כי אתה אלהינו חשכת למטה מעוננו.

וכאשר יבוא המוסר על אויבי ה' יתברך. בעון אחד הם נספים. כי תבוא עליהם הפרענות בבת אחת. כמו שנאמר (תהלים לד). תמותת רשע רעה. ושאר עוונותם נשארים על נפשם. כמו שנאמר (יחזקאל לב). ותהי עוונותם על עצמותם. אבל בבוא המוסר על הצדיקים. מעט מעט יבוא עליהם עד תם עוונותם. כמו שנאמר (עמוס ג). רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונתיכם. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה. משל לאחד שהלוח לשני בני אדם. אחד אוהבו ואחד שונאו, אוהבו נפרע ממנו מעט מעט. שונאו נפרע ממנו בבת אחת. ונאמר (משלי כד). כי שבע יפול צדיק וקם. ורשעים יכשלו ברעה. פירושו - ברעה אחת יכשלו ויתמו. ונאמר (ירמיה ט). יסרני ה' אך במשפט. אל באפך פן תמעטני. פרוש אך במשפט - במדת רחמיך וחוק חסדיך. מלשון (במדבר כט). במספרם כמשפט כחוק. יכלכל דבריו במשפט - במידה. ומשלו עוד משל בענין הזה ואמרו מי שאינו יודע להכות מכה את בנו על עיניו ועל פניו. אבל מי שיודע להכות מכה את בנו בענין שלא יזיק לו. וכן כתוב (תהלים קיח). יסר יסרני יה ולמות לא נתנני. ונאמר (איוב ב). אך את נפשו שמר.

ולא יבואו על הרשעים זולתי יסורי נקם. אבל יסורי הבחינה לא יבואו זולתי על הצדיקים. שהם מקבלים אותם באהבה ומוסיפים תקון במעשיהם. והיסורין לטובתם ותועלתם וגדל שכרם. כמו שנאמר (תהלים יא). ה' צדיק יבחן. ומשלו רבותינו זכרונם לברכה משל בזה ואמרו. בזמן שיודע בעל הפשתן כי הפשתן חזק. מכה עליו הרבה לעשותו רך וטוב.

יד **והנה** אנחנו חוזרים לענין דברנו בסדר הכפרות ונאמר. כי כאשר יעבור אדם על כריתות ועל מיתות בית דין בשוגג. חיב להתודות ולבקש תחנונים על הסליחה. ולהאנח במרירות לב ולדאג ולפחד. כי אלה מעיקרי הכפרות. ויעסוק תמיד בפרשת חטאת. ויחשב לו כאילו הקריב חטאת. רצונו לומר. כי יועיל הרבה בדבר ויתכפר לו מעין כפרת החטאת.

טו **ודע** כי השוגג ענוש יענש. כאשר הקדמנו לבאר. אף כי הפושע. רצונו לומר. מי ששגג לדבר שדרך בני אדם להזהר ממנו. ויש לו לדאג ולפחד מחטאו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בפירוש מה שכתוב (תהלים מח). יפה נוף משוש כל הארץ הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב. כאשר היה אדם עובר עברה בשוגג. היה לבו דואג עליו וחרד ומפחד לחטאו. עד שהיה עולה לירושלים והיה מקריב קרבן החטאת. והיה אך שמח. על זה נאמר. יפה נוף משוש כל הארץ. ומה שאמר. ירכתי צפון. על המזבח דיבר. כי ירכתי צפון היה משוש כל הארץ. כי החטאת היתה נשחטת על ירך המזבח צפונה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (מדרש תהלים). בזמן שאדם עובר עברה.

ונושא ונותן בלבו תמיד על ענין חטאתו אשר חטא. וחרד ומפחד עליה הקדוש ברוך הוא מוחל לו. ובזמן שמעביר עבירה מנגד עיניו והיא קטנה וקלה לנגד עיניו. דומה ענינו למי שנשכו עקרב והוא בז לנשיכה. ודוחק רגלו על הארץ להעביר הארס. ורואיו יאמרו לו. הלוא ידעת כי תעלה מכף רגלך ועד קדקדך.

טז **עתה** נדבר על מי שיש בידו עון חילול השם. שלא יתכפר עונו ביסורין. והנה הקדמנו כי יש לו רפואות תעלה אם יקדש את השם יתברך תמיד. עוד תמצא לו כפרה בהגיונו תמיד בתורה ויגיעתו בה. כאשר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ר"ה יח). אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה (ש"א ג) בזבח ומנחה אין מתכפר. אבל מתכפר בדברי תורה. ואף על פי שהיה עון בית עלי בחילול מצות קדשים. כמו שנאמר (שם יג). בעון אשר ידע כי מקללים להם בניו. והנה כי התורה רפואה לכל מכה נחלה מאד. על כן כתוב (משלי טו). מרפא לשון עץ חיים.

יז **ועל** זה [אשר] אמרו ז"ל כי על כריתות ומיתות בית דין תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין. יש שאלה. והלוא כתוב (ויקרא טז). מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. והתשובה בזה. כי מה שנאמר. לפני ה' תטהרו. מצות עשה על התשובה. שנחפש דרכינו ונחקורה ונשובה אל ה' ביום הכפורים. ואף על פי שנתחיבנו על זה בכל עת. החיוב נוסף ביום הכפורים. והטהרה אשר בידינו היא התשובה ותיקון המעשים. אבל מה שכתוב (שם). כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם שהוא אמור על הטהרה שהשם יתברך מטהר אותנו מן העון ומכפר עלינו כפרה שלמה

ביום הכפורים בלא יסורים. זה נאמר על מצות לא תעשה. אבל על כרתות ומיתות בית דין תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין :

יח ואמרו רבותינו זכרונם לברכה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר. עברות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו. לכן מי שגזל את חברו. ישיב את הגזלה ואחרי כן יתודה. ואם התודה תחילה. לא עלה לו הודוי. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין הגזל והנשבע לשקר. שהוא חייב לשלם קרן וחומש ולהביא אשם. שהמביא גזלו עד שלא הביא אשמו - יצא. אשמו עד שלא הביא גזלו - לא יצא. שנאמר בענין גזל הגר שאין לו יורשין ונותן התשלומין לכהן (במדבר ה) האשם המושב לה' לכהן מלבד איל הכפרים אשר יכפר בו עליו. פירושו - האשם הנזכר במקרא הזה הוא על התשלומין. מלשון (שם) ונתן לאשר אשם לו. והוא מביא התשלומין מלבד איל הכפרים אשר יכפר בו עליו אחרי כן :

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה אם הקניט אדם את חברו בדברים צריך לפייסו. ואין צריך לומר אם דבר עליו לשון הרע. כי זה מן העברות החמורות. ואם לא מחל לו חברו. חייב לבוא לפניו עם חבורת שלשה בני אדם. ואם לא מחל לו. יבוא לפניו שנית עם חבורה אחרת. וכן יעשה פעם שלישית. ואמר אליהוא (איוב ל). ישר על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי ולא שוה לי. פירוש - האיש הישר העויתי. מלשון (שם א) תם וישר. כי לא הייתי רואה זכות לאיש הישר. אבל שמתיו נעוה ונעקש. ולא היה שוה וישר אצלי. ולא שוה לי. מלשון. הלוא אם שוה פניה (ישעיה כח). אל עמק שוה (בראשית יד) ענין יישור והשוואה. ולפי שבזה את הישרים לפני בני אדם. צריך להכנע להם ולהתודות לפני רבים. על כן אמר. ישר על אנשים. ועל כן דבר אליהוא על החטא הזה בפרט. כי הוא מן העבירות החמורות והמפסידות את הנפש. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כל המבזה תלמיד חכם אין לו רפואה למכתו. מפני שחלל את התורה. שנאמר ויהיו מלעבים במלאכי האלהים וגו' לאין מרפא.

כ ומה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה כי מי שיש בידו חילול השם. תשובה ויום הכפורים ויסורין תולין ומיתה ממרקת. לפי שהמיתה ממרקת כל חטא אשר התשובה מועילה. ואם נהרג והתודה לפני מותו מעת שנפלו עליו אימות מות יש לו כפרה. ונחשב ההורג כשופך דם נקי וחסיד. שנאמר (תהלים עט). בשר חסידיך לחיתו ארץ. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (מדרש תהלים) כי זה נאמר גם על הרשעים שבהם. שנאמר עליהם (ירמיה ה). סוסים מיזנים משכים היו. כי נחשבו כחסידים. לפי שנעשה בהם הדין. כמו שכתוב ונקלה אחיך לעיניך כיון שלקה הרי הוא כאחיד.

כא ואמרו רבותינו זכרונם לברכה עברות שהתוודה עליהן ביום הכפורים זה. חוזר ומתוודה עליהן ביום הכפורים אחר. שנאמר (תהלים נא). וחטאתי נגדי תמיד.

רבי אליעזר בן יעקב אומר. אינו חוזר ומתוודה עליהן ביום הכפורים אחר. ובמדרשים הזהירו מאד שלא יחזור ויתודה עליהן ביום הכפורים אחר. והזהירו על זה משני פנים. האחד - כי הוא מראה עצמו מקטני הבטחון וכאילו איננו בוטח על גדולת סליחת השם יתברך. שהוא נשא עון ועבר על פשע. והזכירו על זה (תהלים לא). תאלמנה שפתי שקר וגוי. והשני - כי אם אינו מזכיר זולתי העונות הקודמים. ידמה כי אין דאגתו זולתי על הראשונות וכי לא חטא מאחרי כן. ואם כן ידמה איננו חופש וחוקר דרכיו. וזה חולי רע הוא. כי המשגיחים על נפשם רואים בה תמיד דברי עונות או במדותיה. ובאשר מקצרת מהשגת מדרגות היראה. או באשר מקצרת מן העבודה ומעסק בתורה. כי הענשים גדולים על אלה. גם כי פשיעות הלשון מצויות.

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה שלשה דברים אין אדם ניצל מהן בכל יום. הרהור עבירה. ואבק לשון הרע. ושאינם מכוונים לבם בתפילתם פעמים רבות. והשלישית - כי ידמה שהוא מתפאר בהתודותו על הראשונות לבדם כי לא חטא אחרי כן. ואמרו במדרשים בשביל שאין לך מן החדש אתה מתוודה על הראשונות. ומה שכתוב (שם) וחטאתי נגדי תמיד. פרשו במדרש. שיהו נגד עיניו ונזכרים בלבו. אבל לא יזכירם בפיו. עוד פרשו בו בתלמוד ירושלמי שלא יהיו בעיניך כאילו לא עשיתם. אלא כאילו עשיתם ונמחלו. וכבר זכרנו זה בשערי עיקרי התשובה.

ואמנם יש לו לבקש רחמים כל ימי חייו על סליחת עונותיו הראשונים והאחרונים. ולהיות ירא ומפחד אולי לא השלים חוק עיקרי התשובה. והשנית - כי העברות שיש בהם כרת. יסורין ממרקין אותן. כאשר זכרנו. גם דוד המלך עליו השלום. אמר (תהלים כה) חטאות נעורי ופשעי אל תזכור. אך לא יזכיר הקודמות בפרט. אחרי אשר שב מהן והתוודה עליהם ביום הכפורים. שכבר קיים מצות וידוי בהם. ויש לו לבטח שכבר נתקבל וידויו במה שהוידוי ראוי לכפר. אכן כל הימים יתפלל על סליחת עונותיו. כאשר זכרנו. ואין מחובת התפילה לפרט חטאיו. רק מחובת הוידוי. ועוד מטעם אחר צריך להתפלל על עוונות הימים הראשונים. כי אולי יש לו עונות וחטאות שלא התבונן עליהם. לא זכרם ולא התוודה עליהם. וכענין שנאמר (שם יט). מנסתרות נקני.

כב וסדר הודוי. חטאנו. עוינו. פשענו. והחטא כולל השגגה והפשיעה. וענין הפשיעה בלשון חכמי ישראל כשאינו נזהר בענין שדרך בני אדם להזהר. כאשר הקדמנו. והעונות הם הזדונות. והפשעים הם המרדים. מלשון (מ"ב ג). מלך מואב פשע בי. והשם יתברך סולח כגודל חסדו גם למורדים בו. כי ישוּבו אליו בכל לבם. ונאמר (דניאל ט) לה' אלהינו הרחמים

והסליחות כי מרדנו בו. ונאמר (תהלים כה) למען שמך ה' וסלחת לעוני כי רב הוא. ונאמר (שם סה). דברי עוונות גברו מני. פשעינו אתה תכפרם.